

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

1. Поняття і сутність судової влади.
2. Форми захисту суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і організацій.
3. Поняття, предмет і методи правового регулювання цивільного процесуального права.
4. Джерела цивільного процесуального права.
5. Співвідношення цивільного процесуального права з іншими галузями права.
6. Види і стадії цивільного судочинства.
7. Цивільна процесуальна форма.

1. Поняття і сутність судової влади.

Судова влада - самостійна і незалежна сфера публічної влади, що являє собою сукупність повноважень, якими наділені державні органи (суди), щодо здійснення правосуддя.

Ознаки судової влади :

- ^ самостійність та незалежність;
- ^ здійснюється виключно спеціальними державними органами - судами;
- ^ належить судам, які складають єдину судову систему;
- ^ здійснюється у визначеній процесуальній формі;
- ^x участь представників народу в здійсненні правосуддя (народ безпосередньо приймає участь в здійсненні правосуддя через народних засідателів та присяжних);
- ^ рішення суду є актами застосування норм права, виконуватися на всій території України і є обов'язковими для усіх осіб, які приймають участь у судовому процесі;
- ^ виконання вимог суду і виконання його рішень забезпечується силою держави.

Основні функції судової влади : ^x охоронна (охорона прав); ^x функція правосуддя (захист, відновлення прав); ^ контрольно-наглядова (за іншими гілками влади).

Правосуддя - правозастосовна діяльність суду, яка здійснюється у формі судочинства з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави. *Ознаки правосуддя :* ^ самостійна галузь державної діяльності; ^ здійснюється у формі судочинства; ^ реалізується судами як державними органами; ^ відповідність вимогам справедливості; ^ являється правозастосовною діяльністю;

^ забезпечує ефективне поновлення в правах.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а саме судом конституційної юрисдикції та судами загальної юрисдикції, які складають судову систему України (див. схему)

Судова система України

Суди загальної юрисдикції :	4) Верховний Суд України (ст. 5 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»)
1) місцеві суди;	Суд конституційної юрисдикції
2) апеляційні суди;	-Конституційний суд України
3) вищі спеціалізовані суди;	

2. Форми захисту суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і організацій.

Спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав - це частину предмету позову, що становить зміст матеріально-правової вимоги позивача до відповідач з метою захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права.

Цивільне законодавство передбачає можливість вибору способу судового захисту, що передбачений не тільки законом, а й договором.

У статті 16 Цивільного кодексу України (далі - ЦК) серед способів захисту передбачені наступні :

- ^ визнання права;
- ^ визнання правочину недійсним;
- ^ припинення дії, яка порушує право;
- ^ відновлення становища, яке існувало до порушення;
- ^ примусове виконання обов'язку в натурі;
- ^ зміна правовідношення;
- ^ припинення правовідношення;
- ^ відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- ^ відшкодування майнової шкоди;
- ^ відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- ^ визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Крім зазначених, закон передбачає й інші способи захисту цивільних прав, зокрема :

- ^ переведення прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу частки в спільній частковій власності (стаття 362 ЦК);
- ^ застосування наслідків нікчемного правочину (стаття 216 ЦК); ^ усунення від спадщини (стаття 1224 ЦК);
- ^ визнання наявності чи відсутності прав (стаття 20 Господарського

кодексу) та ін.

Форма захисту цивільних прав - визначена законом діяльність компетентних органів, направлена на захист прав та полягає у встановленні фактичних обставин цивільної справи застосуванні відповідних норм прав, визначенні способів захисту права й винесення рішення.

Чинне законодавство передбачає такі форми захисту прав :

^x громадську, до якої належать самозахист (засоби протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства) і врегулювання спору про право (дії сторін щодо ліквідації існуючого конфлікту);

[^] адміністративну, що полягає в ухваленні у передбачених законом випадках органами державного управління або місцевого самоврядування рішення щодо відновлення порушеного права або про усунення юридичних невизначеностей;

^x судову - головна форми захисту прав, яка характеризується розглядом і вирішенням цивільних справ судом за активної участі сторін спору та інших заінтересованих осіб.

3. Поняття, предмет і система цивільного процесуального права.

Цивільний процес розглядають :

[^] як специфічний вид діяльності (*цивільне судочинство*) - це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження в цивільних справах; система дій та правовідносин учасників процесу, направлених на розгляд та вирішення цивільних справ;

[^] як галузь права (*цивільне процесуальне право*) - це одна з галузей права України, сукупність правових норм, що регулюють порядок розгляду та вирішення цивільних справ.

[^] як галузь науки - це галузь правової науки, предметом дослідження якої є цивільне процесуальне право, практика його застосування, а метою вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів процесу.

[^] як навчальну дисципліну - це дисципліна, яка є обов'язковою для вивчення студентами-юристами, предмет якої складає цивільне процесуальне законодавство, практика його застосування, а також наука цивільного процесу.

Предмет правового регулювання цивільного процесуального права складають :

[^] система процесуальних дій, які виконують суд та учасники процесу;

[^] зміст та форма процесуальних дій, умови їх виконання

[^] система цивільних процесуальних прав та обов'язків суб'єктів правовідносин (статті 27, 31, 34, 35, 44, 45, 48, 49, 53, 54, 55 та ін. ЦПК);

[^] гарантії реалізації прав та виконання обов'язків (статті 5, 6, 7, 12, 292, 324, 354, 361 та ін. ЦПК).

Методи правового регулювання - сукупність закріплених у нормах цивільного процесуального права способів та засобів впливу на відносини, які регулюються цією галуззю права, та поведінку суб'єктів цих відносин.

До методів правового регулювання цивільних відносин належать :

I. Імперативний метод, який встановлює :

^ зобов'язання - обов'язковість певної активної поведінки (статті 10, 60, частина 2 статті 50, частина 4 статті 55 та ін. ЦПК);

^ заборону - обов'язковість утримання від певних дій (стаття 41, частина 5 статті 55 ЦПК та ін. ЦПК);

^ примус - вплив з метою забезпечення можливої або належної поведінки суб'єктів цивільних процесуальних відносин (статті 91, 92, 93, 94 та ін. ЦПК).

II. Диспозитивний метод, який передбачає варіанти можливої поведінки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (частина 2 статті 31, частина 3 статті 46, частина 5 статті 207 та ін. ЦПК).

4. Джерела цивільного процесуального права.

Джерела цивільного процесуального права - правові акти, що містять норми даної галузі права.

Згідно зі статтею 2 Цивільного процесуального кодексу України джерелами регулювання цивільного судочинства є :

^ Конституція України (статті 6, 55, 124, 126, 127, 129 та ін.);

^ Цивільного процесуального кодексу України;

^ Закон України Про міжнародне приватне право;

^ Міжнародні договори та угоди, згода на обов'язковість яких надала Верховна Рада України (Угода Урядів держав-учасників СНД "Про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності" від 20.03.1992, ратифікована Україною 19.12.1992 та ін.)

^ Інші закони, чинні на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи (Цивільний кодекс України, Закон України "Про судоустрій і статус суддів" та ін.)

Джерела цивільного процесу як явища об'єктивного світу існують і функціонують протягом певного часу, на визначеній території (у просторі) і поширюються на певне коло осіб.

Дія процесуальних норм у часі регламентується статтею 2 ЦПК, згідною з якою провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам цивільного процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

Дія цивільних процесуальних норм у просторі визначається правилом, відповідно до якого при розгляді цивільної справи, провадженні окремих процесуальних дій і виконанні рішень суду діє процесуальний закон за місце здійснення відповідної процесуальної дії.

Дія цивільного процесуального права за колом осіб. Цивільні процесуальні норми мають обов'язкову силу для всіх громадян, державних підприємств, установ, організацій, громадських організацій і їхніх об'єднань. Цивільний

процесуальний закон поширюється також на іноземців, іноземні підприємства та організації, що перебувають на території України.

5. Співвідношення цивільного процесуального права з іншими галузями права.

Співвідношення цивільного процесуального права з іншими права галузями можна зобразити схематично таким чином (див. схему)

	Визначає обставини, сукупність юридичних фактів, що становлять предмет судового розгляду, підлягають з'ясуванню у цивільному судочинстві	Цивільне право; Сімейне право; Трудове право; Інші галузі матеріального права
	Визначає порядок захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносин	
	Визначає основи організації і принципи правосуддя, а також зміст правового статусу суб'єктів цивільних правовідносин	
Цивільне процесуальне право	Забезпечує захист проголошених Конституцією України прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина	Конституційне право
	Визначають порядок здійснення правосуддя, засновані на одних конституційних засадах, однак мають різний предмет правового регулювання	Кримінальне процесуальне право
	Ґрунтуються на одних конституційних засадах, визначають порядок провадження у справах із захисту прав, свобод та законних інтересів, однак мають різну юрисдикцію судів щодо розгляду цих справ	• Господарське процесуальне право; • Адміністративне процесуальне право

6. Види і стадії цивільного судочинства.

Правосуддя в Україні здійснюється у формі *судочинства* : цивільного;

^А кримінального; конституційного; господарського; адміністративного.

^А *Види цивільного судочинства* (частина 3 статті 15 ЦПК) :

^А *позовне провадження* - основний вид розгляду та вирішення судом

^{АА} цивільних справ, правова сутність якого полягає у вирішенні спору, що виникає між двома сторонами - позивачем та відповідачем з приводу майнових та особистих

^А немайнових відносин (розділ III ЦПК).

А наказне провадження - особливий вид цивільного судочинства, який полягає у спрощеній процедурі розгляду ряду матеріально-правових вимог, які характеризуються явною очевидністю, підтверджені беззаперечними доказами (розділ II ЦПК).

А окреме провадження - вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (частина 1 статті 234, розділ IV ЦПК).

Стадії цивільного процесу - складові частини єдиного цивільного процесу (судочинства) з притаманними їм змістом та процесуальною формою, направлені на досягнення самостійної найближчої цілі, при цьому об'єднані спільною загальною метою.

Цивільний процес характеризується *стадіями*, які передбачені в суді першої інстанції та притаманні апеляційному, касаційному та іншим провадженням (схема 3)

Судовий розгляд (глава 4 ЦПК)

Звернення судового рішення, яке
набрало законної сили, до виконання

7. Цивільна процесуальна форма.

Цивільна процесуальна форма - послідовний, визначений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду та вирішення цивільної справи, що включає певну систему гарантій.

Цивільна процесуальна форма створює визначений, детально врегульований і обов'язковий режим цивільного провадження.

Для процесуальної форми характерні такі риси :

- ^x законодавча урегульованість;
- [^] підкріплена конституційними гарантіями (незалежність суду і підпорядкованість його тільки закону; гласність; національна мова судочинства);
- ^x детальна розробка всієї процедури розгляду справи в суді; [^] універсальність; [^] імперативність;
- [^] гарантована юридичними санкціями.

Значення цивільної процесуальної форми полягає у тому, що вона : [^] забезпечує дотримання режиму законності у цивільному процесі; [^] забезпечує захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у цивільному провадженні;

- [^] забезпечує єдиний порядок цивільного провадження.

ТЕМА 2. ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1. Поняття, ознаки та значення принципів цивільного процесу.
2. Система принципів цивільного процесу та їх класифікація.
3. Характеристика окремих принципів цивільного процесу.

1. Поняття, ознаки та значення принципів цивільного процесу.

1. *Принципи цивільного процесуального права* - це закріплені у правових нормах вихідні положення, на основі яких здійснюється регулювання відносин, що виникають у сфері цивільного судочинства, та які визначають сутність цивільного процесуального права і перспективи його розвитку.

Ознаки принципів цивільного судочинства :

- [^] обов'язкове втілення у правових нормах;
- [^] з них виводяться всі інші норми цивільного процесуального права;

А є найзагальнішими, фундаментальними правовими положенням; А на їх основі побудована і діє вся цивільно-процесуальна система; А характеризують кримінальний процес у цілому; А діють на всіх стадіях цивільного процесу; А порушення одного принципу, як правило, призводить до порушення інших і тим самим до порушення законності;

А недодержання хоча б одного принципу тягне скасування прийнятих у справі рішень та інші негативні наслідки.

Значення принципів цивільного судочинства полягає у тому, що вони :

А виступають гарантією дотримання прав і законних інтересів особи у цивільному процесі;

А виступають гарантією прийняття законних і обґрунтованих рішень у цивільній справі;

А слугують вихідними положеннями для тлумачення окремих цивільно-процесуальних норм;

А є засобом, за допомогою яких досягається упорядкованість у розв'язанні питань, щодо яких є прогалини в праві, та у випадках застосування цивільно-процесуального права за аналогією;

А являються підґрунтям для вирішення всіх суперечностей, що виникають під час провадження у цивільній справі;

А визначають перспективи розвитку цивільного процесуального права.

2. Система принципів цивільного процесу та їх класифікація.

Принципи цивільного процесуального права тісно взаємопов'язані між собою і в сукупності становлять систему. Кожний з принципів системи відіграє самостійну роль, характеризує галузь у цілому, окрему стадію чи окремих процесуальний інститут, але між ними існує зв'язок і взаємодія, які визначаються єдністю мети і завдань цивільного судочинства, дія одного принципу обумовлює дію інших. Кожний з принципів не може існувати окремо від принципів системи, а тільки у взаємодії з ними, зміст окремих принципів розкривається з урахуванням змісту інших принципів цивільного процесуального права.

Законодавство не визначає кількісний склад принципів цивільного процесуального права. Принципи цивільного процесу закріплені як у Цивільному процесуальному кодексі України, так і в Конституції та інших законодавчих актах про судочинства, при цьому вони мають різну сферу впливу.

Це дає підстави класифікувати принципи цивільного права :

1) За джерелом закріплення :

А конституційні (здійснення правосуддя виключно судами; виборність та призначуваність суддів; здійснення правосуддя суддею одноособово і колегією суддів; незалежність та недоторканність суддів та підкорення їх тільки законові; законність; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх

переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; державна мова судочинства; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; ухвалення судами рішень іменем України і їх обов'язковість до виконання на всій території України; доступність і гарантованість судового захисту прав і свобод людини і громадянина; участь громадськості у захисті прав громадян; публічність; недоторканність людини; недоторканність житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; охорона особистого і сімейного життя громадянина);

^ *регламентовані законодавством про судочинство* (диспозитивність, раціональна процесуальна форма, процесуальна рівноправність сторін, неможливість процесуального сумісництва, усність та безпосередність).

2) За сферою поширення :

^ *загальноправові принципи*, які притаманні усім галузям права (верховенства права, гуманізму, законності, справедливості, демократизму тощо);

^ *міжгалузеві принципи* - принципи, властиві кільком галузям права, як правило, близьким за характером, зокрема цивільному процесуальному, господарському процесуальному, адміністративному процесуальному праву (здійснення правосуддя лише судом; незалежність суддів і підкорення їх лише закону; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; поєднання колегіального та одноособового складу суду при розгляді справ; гласність та інші принципи);

^ *галузеві принципи* - притаманні лише цивільному процесуальному праву (диспозитивність цивільного судочинства, змагальність сторін).

У юридичній літературі принципи цивільного процесу класифікують й за іншими критеріями, однак подана класифікація принципів вбачається найбільш прийнятною і практичною.

3. Характеристика окремих принципів цивільного процесу.

Принцип верховенства права є одним з основних принципів правової держави. Відповідно до статті 3 Конституції права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Визнання конституційним принципом верховенство права означає, що закони держави, як і їх застосування, повинні відповідати праву як мірі загальної та рівної для всіх свободи та справедливості. Крім того, в законах має обмежуватись свавілля як фізичних, юридичних осіб, так і держави задля загального добра.

Що стосується реального впровадження принципу верховенства права в судочинство України, треба наголосити, що саме принцип верховенства права надає можливість судді при розгляді конкретної справи застосувати не тільки норми закону, а й визнані та приписані йому верховенством права

інтерпретаційні правила. Разом з тим суддя під час здійснення правосуддя повинен підкорятися тільки закону, а в разі його відсутності - виходити з загальних положень та принципів права у випадках, коли відповідно до закону це допускається.

Верховенство права передбачає пріоритет загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права щодо національного законодавства. Європейський суд з прав людини орієнтує національні суди на прецедентне застосування його практики.

Принцип законності - вимога точного і неухильного застосування законів судом, додержання (виконання) всіма іншими суб'єктами цивільного провадження, державними і недержавними установами і організаціями, посадовими особами, громадянами приписів Конституції України, законів і відповідних нормативних актів.

Судді при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону (стаття 129 Конституції). Основними засадами судочинства є законність (пункт 1 частини 3 статті 129 Конституції). Громадяни зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина 1 статті 68 Конституції).

Важливою умовою дотримання цього принципу є перевірка законності та обґрунтованості постанов суду першої інстанції в касаційному порядку, а також перегляд їх за нововиявленими обставинами.

Зміст принципу законності полягає у тому, що :

А суд у своїй діяльності при вирішенні справ повинен правильно застосовувати норми матеріального права до конкретних правовідносин;

А здійснення правосуддя неможливе без додержання норм процесуального права.

Гарантіями принципу законності є :

А нагляд вищестоящих судів;

А право осіб, які беруть участь у справі, на оскарження судових рішень і ухвал;

А дія санкцій захисту та відповідальності.

Принцип здійснення правосуддя виключно судами закріплено у статті 124 Конституції України, статтях 15, 107 ЦПК і статті 5 Закону "Про судоустрій і статус суддів" та визначається в наступному :

А судова влада у сфері цивільної юрисдикції може здійснюватися тільки судами в особі суддів;

А делегування функцій судів, а також присвоєння цих функцій іншими органами або посадовими особами не допускаються; А судова влада самостійна й здійснюється незалежно від законодавчої та виконавчої влади.

Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише закону заснований на міжнародних стандартах правосуддя та відображений у статтях 126, 129 Конституції України, стаття 6 Закону України "Про судоустрій і статус суддів", якими закріплено наступні положення :

^ вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється;
^ при здійсненні правосуддя судді незалежні, підкоряються тільки закону і нікому не підзвітні;

^ суди здійснюють правосуддя самостійно.

У цивільному процесі цей принцип має такі особливості :

^ можливість кожного члена складу суду, який не згідний з рішенням інших, на викладення окремої думки;

^ суд вільний від позицій сторін і не може прийняти власну, незалежну позицію;

^ відсутність підзвітності будь-кому, у тому числі судам вищестоящих інстанцій;

^ прийняття суддею рішення за власним переконанням;

^ будь-які звернення осіб, які беруть участь у справі, до суду не можуть мати для нього заздалегідь обов'язкової сили;

^ суд лише на підставі закону, дослідивши обставини справи, може винести відповідне рішення.

Рівність усіх учасників цивільного процесу перед законом і судом означає, що дія законів однаковою мірою обов'язкова для всіх осіб, водночас всі особи мають рівні процесуальні можливості для здійснення і захисту своїх прав, інтересів та свобод. До складу цього принципу входять принципи :

^ рівності усіх учасників процесу (зокрема цивільного) перед законом і судом;

^ змагальність сторін.

Принцип рівності у цивільному процесі включає такі складові: ^

рівність перед законом; ^ рівність перед судом.

Зміст принципу процесуальної рівноправності складається з наступних елементів :

^ рівність сторін при зверненні до суду (позивач подає позов, а відповідач вправі пред'явити заперечення проти позову; позивач порушує справу, а копія позовної заяви надається відповідачеві тощо);

^ рівність можливостей захисту прав у суді (позивач може відмовитися від позову, а відповідач - від заперечення проти позову, відповідач може визнати позов, подати зустрічний позов, сторони можуть укласти мирову угоду тощо, суд повинен рівною мірою прагнути забезпечити участь у процесі обох сторін);

^ рівні можливості участі сторін у доказовій діяльності.

Гласність та відкритість судового процесу - принцип цивільного процесу, який передбачає :

^ можливість вільного доступу до залу судового засідання не тільки осіб, які беруть участь у справі, але й усіх інших осіб, які виявили бажання бути присутніми при вирішенні спору, крім випадків, передбачених законом;

^ відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі; ^ обов'язкове інформування осіб, які беруть участь у справі, про час і місце судового засідання і про виконання окремих процесуальних дій;

^ повне фіксування судового розгляду за допомогою звукозаписувального технічного засобу, що забезпечує можливість ознайомлення з ходом судового засідання.

Змагальність сторін - це правове положення, згідно з яким двом рівноправним сторонам (позивачу та відповідачу) забезпечується можливість брати активну участь у дослідженні обставин справи перед незалежним арбітром - судом, який не може здійснювати інших функцій, окрім функції правосуддя.

Змагальність у цивільному судочинстві виражається у :

^ залежності дій суду від вимог позивача й заперечень відповідача, тобто суд вирішує справу лише в обсязі заявлених сторонами вимог;

^ можливості вільного використання сторонами засобів доказування;

^ можливості для сторін брати участь у розгляді справи особисто або через представника;

^ самостійності кожної із сторін у доведенні фактів, що обґрунтовують її вимоги та заперечення.

Принцип здійснення судочинства державною мовою ґрунтується на таких положеннях :

^ цивільне судочинство здійснюється державною мовою;

^ судові документи складаються державною мовою;

^ особи, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою мають право роботи заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому законом.

Принцип диспозитивності - це принцип, відповідно до якого заінтересовані особи, які беруть участь у справі, мають можливість вільно здійснювати свої права (матеріальні і процесуальні), розпоряджатися ними, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів, державних і громадських інтересів.

У юридичній літературі відзначають, що принцип диспозитивності характеризується такими положеннями :

^ хто хоче здійснити своє право, повинен сам потурбуватися про це;

^ особа, якій належить право, може від нього відмовитись;

^ нікого не можна примушувати пред'явити позов проти своєї волі, немає судді без позивача;

^ суд не повинен виходити за межі вимоги сторін, за винятками, встановленими законом;

^ правом розпоряджатися об'єктом процесу.

Ці положення відображені у цивільному судочинстві. Так, розгляд цивільного спору в порядку цивільного судочинства виникає, як правило, з ініціативи заінтересованих осіб і суд вирішує тільки ті вимоги за суттю, про

вирішення яких заявляють сторони, і не може вийти за межі цих вимог. Дії суду залежать від вимог позивача і заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі заявлених сторонами вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог тільки в разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін.

ТЕМА 3. ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ТА ЇХ СУБ'ЄКТИ

1. Процесуальні відносини : поняття та ознаки.
2. Об'єкт, суб'єкти та зміст цивільних процесуальних правовідносин.

1. Процесуальні відносини : поняття та ознаки.

Цивільні процесуальні правовідносини - це врегульована цивільним процесуальним правом система відносин, що складаються між судом та іншими учасниками цивільного процесу у зв'язку із здійсненням правосуддя у цивільних справах.

Ознаки цивільних процесуальних правовідносин : ^ засновані на нормах цивільного процесуального права і регламентуються ними;

^ являються результатом волевих дій суб'єктів цивільного процесу;

^ мають визначену юридичну форму;

^ одним із учасників цих відносин завжди виступає суд;

^ є владними правовідносинами, оскільки пов'язані із здійсненням правосуддя - видом державної діяльності; ^

являються провозастосовними відносинами; ^

підкріплені юридичними гарантіями;

^ перебувають у постійному русі : існування одного відношення зумовлює можливість виникнення іншого; ^ складають єдину систему правових відносин.

Крім загальних, цивільні процесуальні правовідносини характеризуються також специфічними ознаками, зумовленими властивостями цивільного процесу, його предметом і методом правового регулювання.

Передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є : ^ існування юридичних норм, на основі яких виникають цивільні процесуальні відносини; ^ наявність цивільної процесуальної правосуб'єктності, що складається з :

а) процесуальної правоздатності - встановленої законом здатності мати цивільні процесуальні права і виконувати цивільні процесуальні обов'язки;

б) цивільної процесуальної дієздатності - здатності особисто здійснювати процесуальну діяльність з юридичними наслідками.

Підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є юридичні факти - передбачені процесуальними нормами певні життєві

обставини, з якими пов'язується виникнення, зміна або припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Такими юридичними фактами виступають : ^ процесуальні дії - обставини, що залежать від волі людини (пред'явлення позову, відмова від позову тощо); ^ події - обставини, які виникають та існують незалежно від волі людини і невідвладні їй (смерть позивача чи відповідача, ліквідація юридичної особи, закінчення строку тощо).

2. Об'єкт, суб'єкти та зміст цивільних процесуальних правовідносин.

Об'єкт цивільних процесуальних правовідносин складають реальні дії суб'єктів у правовідносинах (їх поведінка) з урахуванням зазначеної ними мети.

Спеціальним об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є те, на досягнення чого спрямовані конкретні, окремі правовідносини.

Зміст цивільних процесуальних правовідносин - визначені законом або договором права і обов'язки суб'єктів правовідносин як варіанти їх можливої поведінки.

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин - учасники процесуальних відносин, що виникають в результаті розгляду конкретної цивільної справи.

Особи, які беруть участь у справі, - суб'єкти, які мають права, обов'язки та інтереси (особисті або інші, зокрема, державні, громадські, професійні тощо) у конкретній справі.

Усі особи, які вступають в процесуальні правовідносини, незалежно від підстав і обсягу їх прав, повноважень чи обов'язків, стадії цивільного процесу, у якій вони беруть участь, чи тривалості їх участі в процесі, є суб'єктами цивільного процесу.

Усі суб'єкти процесу характеризуються тим, що вони :

^x беруть участь у провадженні на підставах і у порядку, передбачених цивільним процесуальним законом, за умови, що відсутні обставини, за яких закон виключає можливість їх участі у провадженні;

^ мають визначені права та обов'язки (закон визначає порядок їх реалізації);

^ діють у цивільному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому порядку;

^ вступають у процесуальні правовідносини;

^ несуть відповідальність за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників.

Усі без винятку суб'єкти кримінального процесу зобов'язані дотримуватись чинного законодавства, поважати честь і гідність інших учасників процесу.

В залежності від характеру інтересу, ролі і впливу на хід судочинства суб'єктів цивільного процесу можна розділити на 3 групи :

1. Особи, які здійснюють правосуддя та сприяють його здійсненню, тобто допоміжний персонал суду - секретар судового засідання (стаття 48 ЦПК),

судовий розпорядник (стаття 49 ЦПК, а також помічник судді);

2. Особи, які беруть участь у справі. В статті 26 ЦПК закріплено перелік осіб, які беруть участь у різних видах проваджень цивільного судочинства :

^ у справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, є сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб;

^ у справах наказного та окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники;

^ у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

^ у справах про оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду особами, які беруть участь у справі, є учасники третейського розгляду, особи, які не брали участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, треті особи, а також представники цих осіб.

3. Інші учасники процесу (свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу).

2.1. *Особи, які здійснюють правосуддя та сприяють його здійсненню Суд* - орган влади, наділений повноваженнями здійснювати правосуддя. Влада суду в цивільному процесі зводиться в основному до двох моментів :

1) суд і від його імені головуючий керують судовим засіданням;

2) суд здійснює правосуддя в цивільних справах іменем держави, вирішує по суті, а судові рішення, що набрали чинності обов'язкові для всіх державних установ, підприємств, громадських організацій, службових осіб, громадян і підлягають виконанню.

Суду відведена головна роль у виконанні завдань поставлених перед цивільним судочинством. На суд покладено обов'язок розглядати і вирішувати цивільні справи по суті. Суд здійснює керівництво процесом, спрямовує дії всіх учасників процесу, роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, забезпечує виконання ними процесуальних прав і обов'язків, попереджає про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій, надає особам, які беруть участь у справі, сприяння в реалізації їх прав, створює умови для всебічного і повного дослідження доказів, встановлення фактичних обставин і правильного застосування законодавства при вирішенні цивільних справ, вирішує всі питання, що виникають при розгляді справи.

Відповідно до статті 18 ЦПК цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду. У випадках, встановлених ЦПК, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді. Цивільні справи у судах апеляційної інстанції розглядаються колегією у складі трьох суддів, головуючий з числа яких визначається в установленому законом порядку. Цивільні справи у суді касаційної інстанції розглядаються колегією у складі не менше трьох суддів.

Помічник судді - посадова особа апарату суду, яка :

^ вивчає матеріали справи та здійснює підбір законодавства та матеріалів судової практики, необхідних для розгляду справи;

^ готує за дорученням судді проекти запитів, листів, іншої документації, пов'язаної з розглядом справи;

^ за наказом голови суду приймає позовні заяви, скарги та заяви від осіб, які звертаються до суду, безпосередньо під час прийому громадян відповідно до затвердженого графіка;

^ контролює надходження та приєднання до судової справи відповідних документів;

^ контролює своєчасність повідомлення про судові засідання осіб, які беруть участь у справі.

Секретар судового засідання є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних відносин, який здійснює організаційно-технічне забезпечення розгляду справи судом шляхом :

^ здійснення судових викликів і повідомлень;

^ перевірки наявності та з'ясування причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповіді про це головуєчому;

^ забезпеченні фіксування судового засідання технічними засобами; ^x веденні журналу судового засідання; ^x оформленні матеріалів справи;

^ виконанні інших доручень головуєчого, що стосуються розгляду справи.

Секретар судового засідання може уточнювати суть процесуальної дії з метою її правильного відображення в журналі судового засідання.

Судовий розпорядник є безпосереднім помічником судді у процесі, який :

^x забезпечує належний стан залу судового засідання і запрошує до нього учасників цивільного процесу;

^ з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, що можуть бути присутні у залі судового засідання;

^ оголошує про вхід і вихід суду та пропонує всім присутнім встати;

^x слідує за додержанням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;

^ виконує розпорядження головуєчого про приведення до присяги перекладача, експерта;

^ під час судового засідання приймає від учасників цивільного процесу документи та інші матеріали і передає до суду;

^ запрошує до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головуєчого щодо приведення їх до присяги;

^ виконує інші доручення головуєчого, пов'язані із створенням умов, необхідних для розгляду справи.

Таким чином, діяльність судового розпорядника спрямована на те, щоб розвантажити суддю від технічної роботи, з метою спрямування його розумової діяльності на комплексне сприйняття усіх обставин справи, що дасть

можливість повно, всебічно та правильно оцінити докази та ухвалити законне та обґрунтоване рішення.

2.2. Особи, які беруть участь у справі

В залежно від виду провадження цивільного судочинства законодавець виділяє специфічних суб'єктів, які беруть участь лише у конкретному виді провадження.

З статті 26 ЦПК вбачається, що *сторони* (позивач та відповідач) і *треті особи* (як із самостійними, так і без самостійних вимог) є специфічними суб'єктами позовного провадження та в іншому (окремому та наказному) провадженні участі не беруть.

В окремому і наказному провадженнях специфічними суб'єктами є *заявник* та *інші заінтересовані особи*.

Представники є суб'єктами як позовного, так й інших (наказного та окремого) проваджень.

В усіх зазначених трьох видах проваджень також можуть брати участь *органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб*. Процесуальне становище цих осіб, форми участі у процесі та їхні процесуальні права та обов'язки передбачено статтями 45, 46 ЦПК та до них віднесено Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, прокурора, органи державної влади та місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб.

У юридичній літературі права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, традиційно поділяють на процесуальні права суб'єктів цивільних процесуальних відносин на :

^ загальні, якими наділяються особи, які беруть участь у справі на всіх стадіях цивільного процесу, а саме у суді першої, апеляційної та касаційної інстанцій, і закріплено у статті 27 ЦПК.

^ спеціальні, які залежать від особливостей процесуального становища суб'єктів у різних видах проваджень цивільного судочинства.

Відповідно до статті 27 ЦПК особи, які беруть участь у справі, мають право :

^ знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи;

^ одержувати копії рішень, ухвал;

x брати участь у судових засіданнях;

x подавати докази та брати участь у їх дослідженні;

^ задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам;

^ заявляти клопотання та відводи;

^ давати усні та письмові пояснення судові;

^ подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб;

^ користуватися правовою допомогою;

^ знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти;

^ прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти;

^ оскаржувати рішення і ухвали суду, користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом.

Отже, перелік загальних прав, передбачений цією нормою, не є вичерпним, оскільки залежно від певних особливостей розгляду справ вони можуть користуватися іншими процесуальними правами, передбаченими законом.

Особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Невиконання стороною цього обов'язку тягне настання для неї негативних наслідків. Так, згідно з частиною 3 статті 89 ЦПК в інших випадках закриття провадження у справі (крім тих, які передбачені частинами 1, 2 статті 89 ЦПК), а також у разі залишення заяви без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача.

2.3 Інші учасники процесу

Свідок - дієздатна фізична особа, якій відомі будь-які обставини, що мають значення для розгляду та вирішення справи, крім випадків, передбачених у статті 51 ЦПК.

Свідок - дієздатна особа, але він може мати повну дієздатність, обмежену дієздатність або дієздатність може бути ним набута у випадках, передбачених законом (за законом та рішенням суду). Встановлення цих аспектів судом має значення для оцінки показань свідка. Свідки є особами, незацікавленими у результатах розгляду справи, вони лише допомагають суду встановити істину у справі.

Свідок зобов'язаний:

^ з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. Відсутність свідка можлива лише з поважних причин. Якщо свідок без поважних причин не з'явиться до суду чи буде ухилятися від явки до останнього до нього можуть бути застосовані штрафні санкції або адміністративний арешт (стаття 1853 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП) або він може бути підданий приводу через органи внутрішніх справ з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення (частина 1 статті 94 ЦПК);

^ давати правдиві показання. За завідомо неправдиві показання свідок несе кримінальну відповідальність, передбачену статтею 384 Кримінального кодексу України (далі - КК), а за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав - кримінальну відповідальність, передбачену статтею 385 КК. Про це свідок попереджається головою та приводиться до присяги (частина 5 статті 180 ЦПК). За невиконання інших обов'язків до свідка можуть

застосовуватись заходи процесуального примусу, такі як попередження, видалення із залу судового засідання (стаття 92 ЦПК), привід (стаття 94 ЦПК). *Права свідка:*

^ має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє (частина 4 статті 50 ЦПК). Це право узгоджується із статтею 7 ЦПК, оскільки цивільне судочинство в Україні здійснюється державною мовою. Однак давання показань рідною мовою є правом свідка, тому якщо свідок не володіє мовою, якою ведеться судочинство, або володіє недостатньо, він може давати показання мовою, якою він вільно володіє. Суд має забезпечити його послугами перекладача;

^ може користуватися письмовими записами, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями чи іншими даними, які важко зберегти у пам'яті (стаття 181 ЦПК);

^ може відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом (стаття 52 ЦПК), але зобов'язаний повідомити причини такої відмови (частина 2 статті 52 ЦПК);

^ має право на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду. До таких витрат належать : витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, найманням житла, такі витрати несе сторона, яка клопотала про виклик свідків. Добові, компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять сплачується стороною, не на користь якої ухвалено судове рішення. Щодо справ окремого провадження, де свідки викликаються за ініціативою суду, відповідні витрати відшкодовуються за рахунок державного бюджету України.

Особи, які не підлягають допиту як свідки :

^ недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

^ особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним положенням - про такі відомості;

^ священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

x професійні судді, народні засідателі та присяжні - про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення рішення чи вироку;

^ особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв - без згоди дипломатичного представника.

Фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи

підкування, член сім'ї або близький родич цих осіб).

Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови. При відмові давати показання особи, зазначені у частині 1 статті 52 ЦПК, зобов'язані не лише повідомити суд про причини відмови, але й підтвердити свій статус документами, наприклад чоловік, дружина повинні подати суду свідоцтво про шлюб, батько, мати, діти - свідоцтво про народження, брати, сестри - документи, з яких можна встановити їхні родинні стосунки, опікун - посвідчення опікуна тощо.

Експертом є особа, яка має спеціальні знання у тій чи іншій галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла, яка залучається судом для дослідження і подальшого роз'яснення питань, що виникають у процесі розгляду справи, але вирішення яких залежить від наявності певних спеціальних знань. Як експерт до участі у справі залучається особа, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України "Про судову експертизу", і внесена до Державного реєстру атестованих судових експертів, який діє на підставі Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів від 15 квітня 1997 року.

Статтею 10 Закону "Про судову експертизу" передбачено, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

Судовим експертом за статтею 11 Закону не може бути особа, яка визнана судом недієздатною, а також особи, які мають судимість. Експерту може бути заявлений відвід з підстав, передбачених статтею 22 ЦПК.

Експерт має право :

- ^ ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета дослідження;
- ^ заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів і зразків;
- ^ викладати у висновку судової експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- ^ бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета й об'єктів дослідження;
- ^ ставити запитання особам, які беруть участь у справі, та свідкам;
- ^ відмовитися від давання висновку шляхом подання суду вмотивованої ухвали про таку відмову;
- ^ клопотати перед судом про залучення інших експертів, якщо при проведенні експертизи мають місце запитання, які потребують участі декількох експертів різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань (стаття 149 ЦПК "Комплексна експертиза");
- ^ має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат,

пов'язаних з проведенням експертизи, оплату витрат, пов'язаних з викликом до суду;

^ користуватися іншими правами, встановленими Законом України "Про судову експертизу".

Експерт з обов'язаний :

^ викласти висновок у письмовій формі та за змістом відповідно до статті 147 ЦПК;

^ забезпечити збереження об'єкта експертизи;

^ невідкладно повідомити суд про неможливість проведення експертизи, якщо він не володіє необхідними знаннями;

^ невідкладно заявити суду клопотання щодо уточнення поставлених запитань або повідомити про неможливість проведення ним експертизи за поставленими питаннями у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення.

Експерт не має права :

^ за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи;

^ спілкуватися з особами, які беруть участь у справі, а також з іншими учасниками цивільного процесу, за винятком дій, пов'язаних з проведенням експертизи;

^ розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи;

^ передоручати проведення експертизи іншій особі.

За відмову експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, передбачена кримінальна відповідальність (стаття 385 КК). Якщо при проведенні експертизи експерт виявлятиме бездіяльність і тривалий час не проводитиме досліджень, то він може бути притягнений до кримінальної відповідальності, передбаченої статтею 382 КК - невиконання ухвали суду. Якщо експерт без поважних причин не з'явиться на виклик суду, до нього може бути застосована адміністративна відповідальність за частиною 2 статті 185³ КУпАП. За розголошення експертом відомостей, які були ним отримані у результаті проведеного експертного дослідження, до нього може застосовуватися дисциплінарна відповідальність та цивільно-правова -відшкодування збитків, які стали наслідком поширення інформації.

Спеціаліст - особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надавати консультації під час вчинення процесуальних дій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Допомога спеціаліста технічного характеру під час вчинення процесуальних дій не замінює висновку експерта та не може стосуватися правових питань.

Спеціаліст не має особистої зацікавленості щодо предмета спору. За статтями 20, 22 ЦПК спеціалісту може бути заявлено відвід.

Спеціалістом не може бути особа :

^ яка перебувала чи перебуває у службовій чи іншій залежності від осіб,

які беруть участь у справі;

^ якщо з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходять за межі сфери спеціальних знань спеціаліста;

^ якщо спеціаліст прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;

^ якщо є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості спеціаліста;

^ якщо під час попереднього вирішення справи він брав участь у процесі як свідок, експерт, суддя, перекладач, представник, секретар судового засідання;

^ якщо спеціаліст є членом сім'ї або близьким родичем сторони або інших осіб, які беруть участь у справі. *Права спеціаліста:* ^ знати мету свого виклику до суду;

^ відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками;

x з дозволу суду задавати питання особам, які беруть участь у справі, та свідкам;

^ звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів;

^ має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Обов'язки спеціаліста :

^ з'явитися за викликом суду;

^ надавати суду технічну допомогу;

^ відповідати на поставлені судом питання;

^ давати усні консультації та письмові роз'яснення;

^ звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів.

Перекладач - особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

Перекладач не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі при розгляді справ, у яких він робив переклад (наприклад, якщо мала місце таємниця усиновлення, державна таємниця, відомості про інтимні стосунки сторін тощо).

Можливими підставами відводу перекладача в цивільному судочинстві (стаття 22 ЦПК) є його некомпетентність, яка полягає у тому, що він погано володіє мовою, якою ведеться процес, якою говорить особа, яка бере участь у справі, чи складено документ.

Права перекладача :

^ ставити питання з метою уточнення перекладу;

^ відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу;

^ має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат,

пов'язаних з викликом до суду. *Обов'язки перекладача:* ^

з'являтися за викликом суду; ^ здійснювати повний і правильний переклад;

^ посвідчувати правильність перекладу своїм підписом в процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють.

За завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків - відповідальність, встановлену законом.

ТЕМА 4. СТОРОНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1. Поняття сторін в цивільному процесі.
2. Процесуальні права і обов'язки сторін, їх класифікація.
3. Процесуальна співучасть: поняття, види.
4. Неналежна сторона у справі: поняття, порядок заміни.
5. Процесуальне правонаступництво.

1. Поняття сторін в цивільному процесі.

Сторонами в цивільному процесі є позивач та відповідач.

Позивач - особа, на захист суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів якої порушується цивільна справа в суді і розпочинається цивільний процес.

Позивач є активною стороною, тому що він спрямовує свою вимогу для того, щоб цивільна справа була відкрита з метою захисту своїх прав та інтересів.

З огляду на зазначене, позивачем іменується та сторона у цивільному процесі, яка звернулася з відповідною цивільною позовною заявою до суду і переконана, що її права порушені чи оспорується.

В позовному провадженні при розгляді цивільної справи завжди присутній *відповідач* - особа, яка за цивільною позовною заявою позивача притягається до відповідальності за порушення чи оспорування її прав та охоронюваних законом інтересів, а також у передбачених законом випадках, й інші особи, на адресу яких спрямована вимога позивача, яка знайшла своє аргументування та вираження у відповідній позовній заяві.

Прийнято розглядати відповідача як пасивну сторону в цивільному процесі.

У цивільному процесі позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава.

Таким чином, *сторонами в цивільному процесі* є юридично заінтересовані особи, матеріально-правовий спір між якими є предметом розгляду і вирішення

в цивільному судочинстві.

Сторони у цивільному процесі характеризуються наступними ознаками : ^ це особи, між якими виник цивільно-правовий спір, що підпадає під дію ЦПК;

^ вони ведуть цивільний процес у справі від свого імені; ^ з приводу їх цивільної справи приймається судом остаточне рішення у цивільній справі;

^ на них поширюються всі правові наслідки законної сили судового рішення у справі; ^ вони несуть судові витрати в цивільній справі; ^ їх правосуб'єктність допускає процесуальне правонаступництво.

Процесуально-правове становище сторін визначається принципом рівноправності їх перед законом і судом (стаття 5 ЦПК).

2. Процесуальні права і обов'язки сторін, їх класифікація.

Перелік прав та обов'язків, які закладені в ЦПК, можливо класифікувати на дві групи: загальні та спеціальні.

До загальних належать такі процесуальні права сторін, які мають також й інші особи, які безпосередньо беруть участь у цивільному процесі. Ці права передбачені статтею 27 ЦПК.

Друга категорія прав сформульована законодавцем у статті 31 ЦПК таким чином, що дає змогу говорити про виведення їх на вищий ієрархічний рівень, ніж загальні права.

Крім прав, зазначених у статті 27 ЦПК, позивач має право змінити підставу або предмет цивільного позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог або відмовитися від цивільного позову.

Позивач має право протягом усього часу розгляду справи збільшити або зменшити розмір позовних вимог (але не може змінити підставу або предмет позову протягом усього часу розгляду справи), відмовитися від позову, а відповідач має право визнати позов повністю або частково. При цьому треба враховувати положення статті 193 ЦПК, відповідно до якої під час судових дебатів не можна подавати нові докази, заяву про залишення позову без розгляду, збільшувати або зменшувати розмір позовних вимог.

Позивач має право шляхом подання письмової заяви змінити предмет або підставу позову, а відповідач - пред'явити зустрічний позов тільки до початку розгляду судом справи по суті. Згідно із статтею 173 ЦПК розгляд справи по суті розпочинається доповіддю головуєчого про зміст заявлених вимог та про визнання сторонами певних обставин під час попереднього судового засідання, після чого з'ясовується, чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи не бажають сторони укласти мирову угоду або звернутися для вирішення спору до третейського суду.

Окремо виділяється законодавцем таке спеціальне право, як відмова від цивільного позову, яке позивач може застосувати не тільки в межах розгляду

цивільної справи в суді першої інстанції, а й у апеляційній чи касаційній інстанціях - до закінчення такого апеляційного чи касаційного розгляду.

Спеціальні права відповідача дістають вияв у наданні права відповідачу визнавати цивільний позов повністю або частково, а також права подати заперечення проти позову.

Визнання цивільного позову - це диспозитивне право відповідача визнати цивільні вимоги до нього позивача. Визнання цивільного позову може відбутись як повною мірою, так і частково. Визнання цивільного позову є правом, яке притаманне тільки відповідачу та розглядається у вигляді його одностороннього волевиявлення, яке має на меті розв'язати спірну ситуацію шляхом її врегулювання.

За повного визнання відповідачем цивільного позову і прийняття його судом ухвалюється рішення суду про задоволення цивільного позову (стаття 174 ЦПК).

Заперечення проти цивільної позовної заяви можуть бути у вигляді обґрунтованих пояснень відповідача в цивільному процесі, якими повністю або частково відхиляються чи спростовуються цивільні вимоги позивача. Заперечення можуть мати матеріально-правовий та процесуально-правовий характер. Заперечення з процесуального характеру обґрунтовуються взагалі неправомірністю виникнення та подальшого продовження цивільного процесу, у зв'язку з відсутністю у позивача права на пред'явлення цивільного позову.

У проносі заперечення відповідач може просити суд про зупинення розгляду цивільної справи на підставі того, що одночасно знаходиться на розгляді інша справа, яка безпосередньо пов'язана з нею (стаття 201 ЦПК). Крім того, відповідач може наполягати в своїх клопотаннях до суду на залишенні цивільної позовної заяви без розгляду у зв'язку з тим, що аналогічна цивільна справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав перебуває на судовому розгляді в іншому суді (стаття 207 ЦПК). Також за відповідних заперечень відповідач у цивільному процесі має право просити суд закрити провадження у справі, якщо справу не належить розглядати в порядку цивільного судочинства (стаття 205 ЦПК).

На підставі статті 175 ЦПК сторони можуть також примиритися протягом всього часу судового розгляду. В письмовому вигляді відповідне клопотання в обов'язковому порядку повинно бути додано судом до цивільної справи. У випадку, якщо суд дійшов висновку, що умови мирової угоди необхідно визнати, він постановляє у цивільній справі мотивовану ухвалу про закриття провадження у справі з наслідками, які передбачені статтею 206 ЦПК. Ця ухвала суду про закриття провадження у справі належить до переліку тих ухвал, які вправі сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, оскаржити згідно із статтею 292 ЦПК в апеляційному порядку.

Законодавець передбачив, що суд не приймає відмови позивача від цивільного позову, визнання цивільного позову відповідачем і не визнає умов

примирення сторін, якщо ці дії суперечать закону або порушують чий-небудь права, свободи чи інтереси. Таким чином, суд повинен з'ясувати питання : у межах процесуальних повноважень і своїх процесуальних прав сторони визнали перелік умов мирової угоди чи ні. Контроль саме з боку суду забезпечує законність досягнення мирової угоди та надає гарантії для захисту прав та інтересів суб'єктів матеріально-правових відносин.

3. Процесуальна співучасть: поняття, види.

Цивільний позов до суду загальної юрисдикції може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно (частина 1 статті 32 ЦПК).

Не завжди в цивільному процесі у вигляді цивільного позивача або цивільного відповідача бере участь одна особа. Це обумовлено складністю та необмеженістю суб'єктного складу матеріальних правовідносин.

Участь на стороні позивача або відповідача чи обох сторін в цивільному процесі декількох осіб прийнято називати процесуальною співучастю.

В залежності від кількості осіб, які беруть участь з тієї чи іншої сторони, співучасть поділяють на :

^ *активну* - якщо на стороні позивача у цивільній справі бере участь

більше однієї особи, а зі сторони відповідача у справі тільки одна особа; ^

пасивну - коли на стороні відповідача в цивільному процесі виступають

дві чи більше осіб, і на стороні позивача одна особа. ^ *змішану* - якщо є декілька осіб в цивільному процесі на стороні як

позивача, так і відповідача, буде змішана співучасть.

Також розрізняють *обов'язкову співучасть*, яка виникає за спільності матеріальних прав та обов'язків кількох осіб, в тому разі, коли права та обов'язки сторін у цивільній справі не можна визначити без встановлення прав і обов'язків інших суб'єктів спірних матеріальних правовідносин (власники спільного майна стають співпозивачами, пред'явивши цивільний позов на усунення порушень їх прав; якщо шкода спричинена декількома особами, вони разом займають місце відповідачів перед потерпілими у цивільному процесі тощо).

Іншим видом співучасті є *факультативна співучасть* - виникає за обставин процесуального характеру, а саме в силу доцільності одночасного розгляду кількох цивільних справ з метою економії коштів та часу на їх розгляд.

Основне призначення факультативної співучасті - це усунення можливості прийняття протилежних за змістом судових рішень в цивільних справах.

Крім того, за факультативної співучасті взагалі у цивільній справі скорочуються судові витрати, оскільки скорочується кількість судових засідань при розгляді цивільного позову, адже декілька судових цивільних процесів замінює тільки один.

Законодавцем дається перелік випадків допущення процесуальної співучасті за участі у цивільній справі кількох цивільних позивачів і (або) цивільних відповідачів :

- ^ якщо предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;
- ^ права та обов'язки кількох позивачів або відповідачів виникли з однієї підстави;
- ^ предметом спору є однорідні права та обов'язки.

У співучасників є право на доручення одному із співучасників вести цивільну справу від їх імені, але за умови, що ця особа має повну цивільну процесуальну дієздатність.

4. Неналежна сторона у справі : поняття, порядок заміни.

При розгляді цивільної справи у випадку, коли судом першої інстанції буде встановлено, що позов поданий не до тієї особи, яка мусить відповідати за цивільними вимогами, суд має право за згодою позивача допустити заміну первинного відповідача належним відповідачем.

Під поняттям належний відповідач розуміється особа, яка повинна відповідати за цивільним позовом. В свою чергу, *неналежна сторона* - особа, яка не є суб'єктом права вимоги чи несення відповідного обов'язку.

У першу чергу в правильному виборі належного відповідача заінтересований цивільний позивач. У статті 119 ЦПК передбачено, що позивач повинен у позовній цивільній заяві зазначити : ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, зміст позовних вимог і викладення обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; на підтвердження обставин, якими обґрунтовуються позовні вимоги, позивач зазначає докази, про які йому відомо і які можуть бути використані судом, тощо. На суд же покладений обов'язок щодо перевірки сторін на їх процесуальну легітимність та визначення, чим підтверджується їх належність.

Відповідно до статті 33 ЦПК суд за клопотанням позивача, не припиняючи розгляду справи, замінює первісного відповідача належним відповідачем, якщо позов пред'явлено не до тієї особи, яка має відповідати за позовом, або залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача.

Формулювання частини 1 цієї статті дозволяє зробити наступні висновки :

- ^ для залучення належного відповідача замість неналежного необхідно клопотанням позивача; ^ суд при, відповідній заміні не припиняє розгляд справи; ^ суд не має права відмовити у задоволенні відповідного клопотання; ^ суд може залучити до участі у справі іншу особу як співвідповідача.

Правило про залучення належного відповідача цілком розраховане лише на ініціативу позивача. Якщо він не буде згодний із заміною, суд не має права

залучати іншого відповідача ані замість неналежного відповідача, ані як співвідповідача. Якщо відповідач дійсно неналежний, що буде доведено в ході розгляду справи, суд відмовляє у задоволенні позову.

Якщо в цивільному процесі відбулася заміна відповідача або до цивільної справи залучений співвідповідач, справа за клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача розглядається спочатку.

5. Процесуальне правонаступництво.

Процесуальне правонаступництво - це заміна однієї із сторін процесу іншою особою - правонаступником.

Відповідно до статті 37 ЦПК у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу.

Обставинами, за яких відбувається процесуальне правонаступництво, є: ^x смерть фізичної особи; ^ припинення юридичної особи; ^ заміна кредитора чи боржника у зобов'язанні; ^ інші випадки заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір.

Процесуальне правонаступництво можливе на всіх стадіях цивільного процесу.

У цивільному праві розрізняють : ^ універсальне правонаступництво (тобто перехід всіх правомочностей до

іншої особи) має місце у тих випадках, коли перехід прав та обов'язків однієї юридичної особи до іншої відбувається у порядку реорганізації, а між фізичними особами - у порядку спадкування; ^ сингулярне правонаступництво передбачає, що сторона своє право уступає у конкретному матеріальному правовідношенні.

У процесуальних правовідносинах має місце, як правило, сингулярне правонаступництво, оскільки передаються права або обов'язки.

Не слід плутати процесуальне правонаступництво та заміну неналежного відповідача, оскільки процесуальні дії, виконані останнім, не мають наслідків для належного відповідача.

Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язковими для особи, яку він замінив.

ТЕМА 4. ТРЕТІ ОСОБИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1. Поняття третіх осіб.
2. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.
3. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

1. Поняття третіх осіб.

Треті особи - суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у розпочатий процес між сторонами для захисту особистих суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів як фізичних, так і юридичних осіб у сфері цивільно-правових відносин.

Характерні ознаки третіх осіб:

^ дані суб'єкти віднесені законом до осіб, які беруть участь у справі, що визначає їх правове становище і сукупність прав;

^ треті особи мають певну ступінь заінтересованості у результаті розгляду справи;

^ значення прийнятого рішення у справі для третіх осіб залежить від того чи заявляють вони самостійні вимоги;

^ треті особи вступають або залучаються у вже триваючий процес між сторонами.

Заінтересованість третіх осіб може бути :

^ матеріально-правовою, яка полягає у тому, що рішення у цивільній справі, яке буде ухвалене судом щодо конкретної спірної ситуації, може порушити матеріальні права третьої особи чи стати мотивом для сторони вимагати відшкодування збитків від неї - подати до третьої особи цивільний позов за правом регресу;

^x процесуально-правовою, що полягає у тому, щоб не дозволити ухвалення судом несприятливого для себе рішення у цивільній справі.

Функції інституту третіх осіб:

^ захист прав та інтересів, відмінних і незалежних від прав та інтересів сторін;

^ сприяє швидкому розгляду справи;

^ допомагає правильному розгляду розпочатої за ініціативою первісного позивача цивільної справи в цілому.

За ступенем заінтересованості у результаті вирішення справи розрізняють треті особи :

^ які заявляють самостійні позовні вимоги (наприклад, до суду, у якому розглядається спір спадкоємців за заповітом, може надійти заява від одного із спадкоємців згідно із законом, який вимагає визнання заповіту недійсним);

^ які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (наприклад, у справу за позовом потерпілого до власника джерела підвищеної небезпеки про відшкодування заподіяної шкоди залучається особа, яка управляла транспортним засобом у момент спричинення шкоди).

2. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета позову, мають високий рівень заінтересованості та й особистий інтерес, вони є учасниками спірного матеріального права.

Треті особи, які заявляють самостійні вимога щодо предмета спору, -суб'єкти цивільно-правових відносин, які є повноцінними учасниками цивільного процесу та входять у вже розпочату цивільну справу шляхом подання цивільного позову до сторін або однієї з них для захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб у сфері цивільно-правових відносин.

Третім особам, які заявляють вимоги щодо предмета спору, притаманні наступні ознаки :

- ^ є суб'єктами спірного матеріального правовідношення;
- ^ вступають у процес добровільно;
- ^ вступають у процес шляхом подання позовної заяви;
- ^ вступають у процес до закінчення судового розгляду;
- ^ можуть бути як фізичними, так і юридичними особами;
- ^ можуть претендувати на весь предмет спору або на його частину;
- ^ мають інтереси, які, як правило, протистоять інтересам обох сторін, але можуть суперечити інтересам однієї з них.
- ^ мають всі процесуальні права і обов'язки позивача.

У статті 34 ЦПК передбачено, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мають диспозитивне право у вигляді вступу у справу у будь-який час до закінчення судового розгляду, пред'явивши цивільний позов до сторін. Тобто форма такого вступу - пред'явлення позову, період реалізації відповідного права - "у будь-який час до закінчення судового розгляду". Разом з тим потрібно враховувати положення статті 193 ЦПК, в якій йдеться про те, що позовну заяву від третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору, подану після початку судових дебатів, суд своєю ухвалою повертає заявнику. Тобто подати відповідну заяву є можливість тільки до судових дебатів.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть претендувати як на весь предмет цивільного спору, так і в якійсь його частині. Так, у випадку задоволення цивільних вимог позивача це буде означати відмову суду третій особі, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у задоволенні її вимог повною мірою або частково.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть виявити бажання не вступати в цивільний процес між сторонами, а ініціювати свою цивільну справу, пред'явивши цивільну позовну заяву до тієї сторони, на чю користь ухвалене позитивне рішення суду, в результаті чого ця сторона порушила чи поставила під загрозу їхні права та інтереси.

Законодавцем вказано на обов'язок суду про проведення розгляду цивільної справи з її початку, коли до цивільного процесу вступають треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

Задоволення цивільного позову таких осіб має повністю або частково виключати задоволення вимог позивача до відповідача.

Ці особи мають всі права та обов'язки позивача без жодних винятків і застережень. Паритетність їх процесуальних прав у цивільному процесі пояснюється зробленим законодавцем припущенням, що треті особи з самостійними вимогами щодо предмета спору є суб'єктами спірного права.

Третю особу, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, необхідно відрізнити від співпозивача. Різниця між цими учасниками процесу полягає у наступному :

- ^ вимоги співпозивачів завжди адресовані до відповідача і не виключають одна одну;
- ^ позов третьої особи, на відміну від позову співучасників, не може бути заявлений спільно з первісним позовом : вимога первісного позивача і вимога третьої особи направлені на один і той же об'єкт спору, але вони виключають одна одну;
- ^ ці особи, як претенденти на один і той же об'єкт спору, знаходяться в спорі і між собою (спір претендентів).

У разі укладення мирової угоди у процесі, де бере участь третя особа, з самостійними вимогами на предмет спору, учасниками цієї угоди повинні бути всі суб'єкти спірного матеріального правовідношення : позивач, відповідач і третя особа.

3. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, - суб'єкти цивільно-процесуальних відносин, які входять у цивільний процес на стороні або позивача, або відповідача у розпочату цивільну справу з метою захисту своїх суб'єктивних прав, свобод та інтересів у сфері цивільно-правових відносин.

Третій особі, яка не заявляє самостійних вимоги, притаманні наступні ознаки :

- ^ така особа не є суб'єктом спірного матеріального правовідношення, існуючого між позивачем і відповідачем;
- ^ підстава участі у справі третьої особи - матеріально-правова заінтересованість (можливість регресу, інший інтерес);
- ^ третя особа може вступити у справу за власною ініціативою або бути залученою до неї згідно за ухвалою суду;
- ^ треті особи діють у процесі самостійно, вони незалежні від сторін і не повинні погоджувати з ними свої дії;
- ^ рішення суду не зачіпає суб'єктивних прав третіх осіб, тому має преюдиціальне значення;
- ^ вступ до справи третьої особи не тягне за собою розгляду справи спочатку (стаття 35 ЦПК);

^ третя особа не може пред'явити зустрічний позов і такий позов не може бути пред'явлений і до неї.

Третіх осіб без самостійних вимог можливо поділити на осіб, які вступають у цивільний процес самостійно, та які залучаються до участі у цивільній справі.

Одна й та сама третя особа, яка не заявляє вимог щодо предмета спору, може брати участь у цивільному процесі тільки на одній стороні.

Метою безпосередньої участі у розгляді цивільної справи третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, є їх допомога при обстоюванні інтересів та захисту прав тієї особи, на стороні якої вони беруть участь при розгляді цивільної справи, та унеможливлення процесуальними засобами ухвалення для сторони такого рішення суду, яке для третьої особи, яка не заявляє вимог щодо предмета спору, буде мати значення.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, при вступі за власною ініціативою до цивільного процесу повинні підготувати письмову заяву, а не цивільний позов, як це роблять треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, з аргументуванням того, яка мета та мотиви у розгляді цивільного позову та на якій стороні вона бажає брати участь у цьому процесі.

Коли така заява потрапить до суду, необхідно провести аналіз з відповідними висновками, чи підлягає така заява задоволенню та чи є дійсно підстави для її вступу в цивільний процес для захисту прав та особистих інтересів, а також яким чином може вплинути на зазначену особу рішення у цивільній справі між сторонами.

Достатньо суттєвою різницею між третіми особами, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, та особами з самостійними вимогами є підхід законодавця у наданні останнім ширших процесуальних прав в цивільному процесі.

Треті особи без самостійних вимог щодо предмета спору не мають процесуального права вимагати в суду повторення для них особисто процесуальних дій, що були здійснені в цивільному процесі сторонами й іншими особами, які беруть участь у справі, до їх вступу у розгляд цивільної справи.

Законодавцем передбачено, що сторона, в якій за рішенням суду виникне право заявити вимогу до третьої особи або до якої у такому випадку може заявити вимогу сама третя особа, зобов'язана повідомити суд про цю третю особу.

Заява про залучення третьої особи до розгляду цивільної справи повинна мати відповідну форму. В цій заяві повинно бути зазначено ім'я (найменування) третьої особи, яка залучається до розгляду справи, а також її місце проживання (перебування) або місцезнаходження.

Також у заяві до суду заявнику потрібно розкрити її суть, а саме підстави залучення такої третьої особи до розгляду цивільної справи.

Суд, який розглядає відповідну цивільну справу, спрямовує на адресу третьої особи копію заяви про її залучення. Окрім того, суд у своєму листі до такої третьої особи роз'яснює їй, що вона має право заявити про свою участь у розгляді цивільної справи.

З цього можливо зробити висновок, що третя особа наділена правом вибору щодо взяття участі у розгляді цивільної справи або відмови від цього. Копія заяви надсилається особам, які беруть участь у розгляді цивільної справи. У випадку ненадходження від третьої особи повідомлення про згоду на взяття участі у розгляді цивільної справи, така справа розглядається без неї.

Про залучення або допуск до участі в цивільній справі третьої особи суд виносить ухвалу. Якщо третя особа без самостійних вимог щодо предмета спору залучена помилково, суд постановляє ухвалу, якою звільняє третю особу від участі у цивільному процесі. У тому випадку, якщо суд дійде висновку, що достатнім буде просто не закликати таку особу до розгляду цивільного позову та не повідомляти її про час слухання справи, такі дії можуть стати основою скасування рішення суду першої інстанції вищестоящими судами.

Третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, необхідно відрізнити від співпозивача або співвідповідача. Відмінність третьої особи від співучасника полягає у наступному :

^ третя особа без самостійних вимог, яка бере участь у справі на стороні позивача, відрізняється від співпозивача тим, що перебуває (ймовірно) в матеріально-правовому відношенні тільки з позивачем. Що ж до відповідача, то третя особа, яка бере участь у справі не стороні позивача, жодних матеріально-правових зв'язків з ним не має. Співпозивач, на відміну від третьої особи, завжди пов'язаний (у першу чергу) з протилежною стороною, тобто відповідачем;

^ третя особа без самостійних вимог, яка бере участь у справі на всесторонній відповіді, відрізняється від співвідповідача тим, що перебуває (ймовірно) в матеріально-правовому відношенні тільки з відповідачем. З протилежною стороною тобто позивачем, у третьої особи, на відміну від співвідповідача, немає (навіть ймовірно) матеріально-правових зв'язків. Співвідповідач, на відміну від третьої особи, завжди пов'язаний з протилежною стороною, тобто позивачем.

Отже, на відміну від співучасників треті особи виступають у справі лише на певній стороні (на стороні позивача або відповідач), не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, тому що не перебувають і не мають перебувати в цивільно-правових відносинах з протилежною стороною.

ТЕМА 5. УЧАСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ОРГАНІВ І ОСІБ, ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗАХИЩАТИ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ІНТЕРЕСИ ІНШИХ ОСІБ

1. Підстави і мета участі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

2. Процесуальні форми участі органів та осіб, яким законом надано право захищати інтереси інших осіб.

1. Підстави і мета участі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Згідно з частиною 2 статті 3 ЦПК у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси. Ця стаття не зазначає, які саме особи можуть звертатися до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб. Коло цих осіб конкретизоване в статті 45 ЦПК.

Стаття 45 ЦПК об'єднала правила про участь у цивільному судочинстві досить різних учасників, яких об'єднує можливість виступати як захисники прав, свобод та інтересів інших осіб у цивільному процесі :

^ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

x прокурора;

x органи державної влади, органи місцевого самоврядування; ^ фізичних і юридичних осіб.

Мета участі у процесі цих осіб - захист суспільних чи державних інтересів, суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб - громадян і організацій

Підстава участі - державна або суспільна заінтересованість у цивільній справі, що витікає з тих обов'язків, які покладаються на органи та особи в силу функціональних повноважень.

Характерні риси органів та осіб, яким законом надане право захищати інтереси інших осіб :

^ беруть участь у розгляді справи від свого імені, але у захист не своїх інтересів, а інших осіб;

^ не є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин і тому не виступають як стороною у процесі, не мають матеріально-правової заінтересованості у результатах розгляду справи;

^ мають процесуальну заінтересованість у результатах розгляду справи;

^ можливість їхньої участі в судочинстві передбачена законом;

^ їх повноваження, як правило, визначені компетенцією;

^ вони беруть участь у процесі без спеціального уповноваження з боку тих, чий права вони захищають.

Суб'єкти, які діють у порядку статті 45 ЦПК :

1) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відповідно до статті 101 Конституції України здійснює парламентський контроль за

додержанням конституційних прав і свобод людини або громадянина. Згідно із статтею 13 Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" він має право звернутись до суду за захистом прав і свобод людини або громадянина, які за станом здоров'я або з інших поважних причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника взяти участь у судовому процесі у випадках і порядку встановлених законом;

2) Прокурор, на якого Конституція України покладає функцію представництва інтересів громадян або держави в суді у випадках, передбачених законом (стаття 121 Конституції України). Відповідно до Закону України "Про прокуратуру" представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави у випадках передбачених законом.

3) Органи державної влади :

^ Державний комітет України у справах захисту прав споживачів і його органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі вправі порушувати в судах цивільні справи щодо захисту прав споживачів (стаття 10 Закону України "Про захист прав споживачів");

^ Міністерство охорони навколишнього природного середовища України і його органи на місцях, державні органи лісового господарства і його постійні користувачі можуть порушувати в суді справи про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства (стаття 97 Лісового кодексу України);

4) Органи місцевого самоврядування. Згідно з положеннями Сімейного кодексу України (далі - СК) органи опіки та піклування мають право на звернення до суду з позовом : про визнання шлюбу недійсним (стаття 42); про позбавлення батьківських прав (стаття 165); про позбавлення батьків або одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав (частина 2 статті 170); про скасування усиновлення або визнання його недійсним (стаття 240). ЦПК надає органу опіки та піклування право подавати заяви до суду у наступних справах : про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (частина 1 статті 237); про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права (частина 2 статті 237); про визнання фізичної особи недієздатною (частина 3 статті 237).

Заява про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади за умов, визначених ЦК України, подається до суду за знаходженням цієї речі органом, уповноваженим управляти майном відповідної територіальної громади (стаття 269 ЦПК).

Заява про визнання спадщини відумерлою у випадках, встановлених ЦК України подається до суду органом місцевого самоврядування (стаття 274 ЦПК).

5) фізичні особи. За умов, визначених Законом України "Про психіатричну допомогу", лікар-психіатр має право подати заяву в суд про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку (стаття 279 ЦПК). СК надає право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав особи, у сім'ї якої проживає дитина (стаття 165).

б) юридичні особи. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" надає право громадським об'єднанням у сфері навколишнього середовища звертатися до суду з позовами про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у тому числі громадським природно-охоронним об'єктам (стаття 21). Об'єднання споживачів мають право звернутися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протравними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій (стаття 25 Закону України "Про захист прав споживачів"). Згідно із статтею 237 ЦПК наркологічний або психіатричний заклад може подати заяву до суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або про визнання фізичної особи недієздатною. Протитуберкульозний заклад має право подати до суду заяву про обов'язкову госпіталізацію в протитуберкульозний заклад хворого заразною формою туберкульозу, який ухиляється від лікування (стаття 283 ЦПК). Заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад має право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав (стаття 165 СК).

Для кожного із названих суб'єктів законодавством передбачена певна форма участі в цивільному процесі.

2. Процесуальні форми участі органів та осіб, яким законом надано право захищати інтереси інших осіб.

ЦПК передбачає дві форми захисту прав і інтересів інших осіб : ^ шляхом звернення до суду; ^ у формі подання висновку.

Перераховані форми участі практично мало чим відрізняються від форм участі в цивільному процесі самих зацікавлених осіб, тому що сам захист здійснюється в тих самих умовах, за допомогою тих самих правових засобів.

Звернення до суду. Оскільки відповідно до частини 1 статті 46 ЦПК органи та інші особи, яким законом надане право звернутися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють (за винятком права укласти мирову угоду), то вони займають у процесі положення процесуальних позивачів.

Термін "процесуальний позивач" означає :

По-перше, мова йде саме про сторону, позивача, який займає в процесі активну, наступальну позицію. У цьому зв'язку юридичний інтерес особи, що вимагає від свого імені захисту чужих прав, свобод і охоронюваних законом

інтересів, об'єктивно завжди протилежний інтересу відповідача.

По-друге, термін "процесуальний позивач" означає, що мова йде саме про сторону, а не про судового представника особи, у захист прав, свобод і інтересів якої пред'явлений позов. Судовий представник, захищаючи чужі права, свободи й охоронювані законом інтереси, діє в процесі від чужого імені, тобто від імені особи, яку він представляє. Це обумовлює розходження в процесуальних правах і обов'язках судового представника й процесуального позивача.

По-третє, термін "процесуальний позивач" означає, що суб'єкт захищає від свого імені не свої, а чужі права, свободи й охоронювані законом інтереси. Отже, процесуальні позивачі мають у справі лише процесуальний інтерес, що й відбито в самому найменуванні даного учасника цивільного судочинства.

Таким чином, під процесуальними позивачами розуміють таких учасників цивільного судочинства, які уповноважені законом вимагати від свого імені захисту чужих прав, свобод і охоронюваних законом інтересів шляхом пред'явлення та підтримки позову в суді.

При зверненні до суду в захист прав і інтересів інших осіб повинні бути дотримані наступні умови :

^ особа, у чийх інтересах порушується справа, повинна мати право на звернення до суду;

^ у компетенції даного органу передбачена можливість порушення певної категорії справ;

^x орган, що звертається до суду для захисту прав і інтересів іншої особи, не є суб'єктом спірних матеріальних правовідносин; ^ дотримано порядок пред'явлення позову.

Органи й особи, яким надане право захищати права, свободи й інтереси інших осіб, звертаються до суду із заявою, у якій повинні бути зазначені підстави такого звернення (частина 6 статті 119 ЦПК).

Крім того, позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб. Правила даної статті щодо подання копій документів не поширюються на позови, що виникають з трудових правовідносин, а також про відшкодування шкоди, завданої внаслідок злочину чи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду (стаття 120 ЦПК).

Особи, які діють для захисту прав, свобод і інтересів інших осіб, звільняються від сплати судових витратків (пункти 10, 27, 30 Декрету Кабінету Міністрів України "Про державне мито").

Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 119 і 120 ЦПК, постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків.

Якщо позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, передбачені статтями 119 і 120 ЦПК, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Інакше заява вважається неподаною і

повертається позивачеві (стаття 121 ЦПК).

Отже, процесуальні позивачі у випадках, передбачених законом, мають право на пред'явлення позову і право на оскарження відмови судді в прийнятті позовної заяви.

Зміст діяльності при пред'явленні позову до суду :

^ звернення з позовом до суду повинно бути обґрунтованим. Перш ніж пред'явити його, необхідно з'ясувати всі обставини правопорушення і пов'язані з ним правові наслідки, зібрати докази, які це підтверджують, потім виявити всіх зацікавлених у результатах справи осіб;

^ суб'єкти, що пред'являють позов для захисту інтересів інших осіб, всі процесуальні дії вчиняють від свого імені та за своїм розсудом, не будучи пов'язаними з діями цих осіб. Вони можуть відмовитися від поданої ними заяви або змінити вимоги. Однак це не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі (частина 2 статті 46 ЦПК);

^ якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених вимог, суд за лишає заяву без розгляду (частина 3 статті 46 ЦПК). Дане положення є виразом принципу диспозитивності, що діє в цивільному судочинстві, у певній мірі запобігає можливі протиріччя в правових позиціях суб'єкта, який захищає інтереси іншої особи шляхом звернення до суду, і самої цієї особи;

^ органи та інші особи, які відповідно до закону звернулися до суду в інтересах інших осіб, або державних чи суспільних інтересів, мають процесуальні права й обов'язки позивача (за винятком права укладати мирову угоду) (частина 1 статті 46 ЦПК). У тому числі вони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, користуватися правовою допомогою, знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, оскаржувати рішення і ухвали суду, користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом (частина 1 статті 27 ЦПК);

^ прокурор, який не брав участі у справі, з метою вирішення питання про наявність підстав для подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд рішення у зв'язку з винятковими або нововиявленими обставинами має право знайомитися з матеріалами справи в суді (частина 4 статті 46 ЦПК).

Надання висновку у справі. Органи державної влади та органи місцевого

самоврядування можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне (частина 3 статті 45 ЦПК).

Мета участі органів державної влади й місцевого самоврядування в цивільному судочинстві у формі дачі в справі висновку є реалізацією покладених на них законом функціональних обов'язків і як наслідок цього -захистом порушених або оспорюваних прав, свобод і охоронюваних законом інтересів інших осіб, державних, а також суспільних інтересів. Таким чином, участь органів управління в справі пов'язана зі здійсненням ними управлінських функцій. Це, у свою чергу, означає, що процесуальний інтерес органів управління до справи обумовлений їхньою компетенцією у відповідній сфері державного або місцевого управління. Тільки в таких випадках участь у процесі органу управління буде виправданою і доцільною.

З метою подання висновку в справі у цивільному процесі найчастіше беруть участь наступні органи :

^ органи опіки та піклування - у справах, що торкаються інтересів дітей та інших недієздатних осіб (позбавлення батьківських прав, про скасування усиновлення);

^ відділи соціального забезпечення - у справах окремого провадження, що порушуються з метою призначення пенсії (оголошення особи померлою);

^ житлово-комунальні органи (виселення, розділ і обмін житлової площі, переобладнання житлових приміщень).

Висновок подається до суду у письмовому вигляді і залежно від компетенції державного органу повинен містити чітку, вичерпну відповідь на питання, поставлені судом. Він повинен бути докладно мотивований. При цьому в його обґрунтування можуть бути покладені не тільки ті дані, які є у матеріалах справи, але і зібрані самим державним органом.

Висновок оголошується в судовому засіданні. З метою його роз'яснення та доповнення суд і особи, які беруть участь у справі, можуть задавати питання.

Стаття 57 ЦПК не передбачає висновок державного органу як одного з засобів доказування. У той же час висновки державних органів, а також пов'язані з ними акти та інші документи можуть розглядатися як засоби доказування, оскільки крім правової оцінки, у них знаходять відображення і встановлені Даним органом факти. Тому висновок як акт (дія) не є засобом доказування, але висновок як документ, у якому викладений зміст однойменного акта, може бути засобом доказування (письмовим доказом).

Висновок у справі, що надається органами державної влади та місцевого самоврядування, має важливе значення у встановленні істини в справі, однак він не має задалегідь встановленої чинності для суду. Суд вправі не погодитися з доказами, що містяться у висновку, однак така незгода повинна бути мотивованою.

Незалучення державного органу до процесу для подання висновку у

випадках, коли це передбачено законом, є підставою для скасування судового рішення як ухваленого на підставі недостатньо досліджених матеріалів справи.

Висновок органу державної влади та місцевого самоврядування необхідно відрізнити від висновку експерта. Різниця висновку органу державної влади та місцевого самоврядування від висновку експерта полягає у наступному :

^ участь експерта викликана обставинами справи, а орган державної влади або місцевого самоврядування завжди бере участь у справі внаслідок прямої вказівки закону;

^ експертиза є спеціальним дослідженням, проведеним для одержання доказу в справі, а подання висновку державним органом - форма здійснення ним своєї компетенції;

x орган державної влади та місцевого самоврядування є особою, яка бере участь у справі, тобто зацікавленим у результатах справи учасником процесу. Тому його висновок являє собою судження про те, яке рішення суду, з погляду компетентного суб'єкта, буде найбільш правильним. Експерт на відміну від органу державної влади та місцевого самоврядування є особою, що сприяє правосуддю, тобто не зацікавленим у результатах справи учасником процесу. Отже, висновок експерта являє собою думку фахівця про наявність або відсутність конкретного факту, сформовану в результаті спеціального фактичного дослідження;

^ експерт попереджається про кримінальну відповідальність за свідомо неправильний висновок або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (частиною 13 статті 53, частина 1 статті 171 ЦПК), а орган державної влади та місцевого самоврядування - ні.

ТЕМА 6. ПРЕДСТАВНИЦТВО

1. Значення та підстави виникнення представництва у цивільному процесі України.

2. Поняття представництва у цивільному процесі. Суб'єкти (представник і довіритель).

3. Види представництва у цивільному процесі.

4. Межі повноважень представника і порядок їх оформлення.

1. Значення та підстави виникнення представництва у цивільному процесі України.

Сучасний цивільний процес орієнтований на реалізацію принципу змагальності, що вимагає відповідної правової кваліфікації від осіб, які беруть участь у справі. Якщо у більшості пересічних громадян відсутні необхідні знання, то їм статтею 12 ЦПК гарантується правова допомога.

Крім того, правове значення представництва зумовлене тим, що існують категорії осіб, які не здатні особисто брати участь у цивільному процесі,

оскільки вони не володіють цивільною процесуальною дієздатністю. До цих осіб можна віднести малолітніх і по деяких правовідносинах неповнолітніх осіб, недієздатних і обмежено дієздатних осіб, юридичних осіб, які також потребують представництва своїх інтересів у цивільному процесі тощо.

Правовими особливостями представника у цивільному процесі є завдання і мета участі останнього під час здійснення правосуддя у цивільних справах :

^ по-перше, до основних завдань представника слід віднести надання правової допомоги з метою отримання позитивного правового результату для особи, інтереси якої він представляє;

^ по-друге, представник під час здійснення представницьких функцій вступає у правовідносини із судом, а також сприяє суду у здійсненні судочинства у повній відповідності до встановленої законодавством процедури та вимог законодавства. Так, представник вправі оскаржувати дії або бездіяльність суду, його рішення та ухвали, які не відповідають вимогам законодавства і на цій підставі досягається більш високий рівень правосуддя. Слід зазначити, що для певного кола осіб (обмежені у дієздатності, недієздатні, засуджені до позбавлення волі, юридичні особи та ін.) участь у цивільному процесі можлива лише через представника, що не лише підвищує рівень значення даного інституту, а й визначає єдину можливість здійснення правосуддя із забезпеченням прав та інтересів таких осіб.

Правові підстави участі представника у цивільному процесі закріплені у нормативно-правових актах держави, які направлені на врегулювання суспільних відносин у сфері процесуального представництва. Аналізуючи нормативно-правову базу процесуального представництва, їх можна систематизувати так :

^ Конституція України - основний Закон України, норми якого закріплюють основні принципи інституту процесуального представництва;

^ міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

^ Цивільний процесуальний кодекс України, норми якого регламентують правовий режим інституту процесуального представництва;

^ інші кодифіковані законодавчі акти, які містять норми, що регулюють відносини з приводу функціонування матеріальної основи представництва : СК, ЦК та ін. На базі таких нормативних актів встановлюються матеріальні основи процесуального представництва;

^ закони України, норми яких регулюють правовий статус окремих видів представників, зокрема, закони України "Про адвокатуру", "Про прокуратуру", "Про Уповноваженого Верховною Радою України з прав людини" тощо;

^ підзаконні нормативно-правові акти, норми яких приймаються у розвиток положень Конституції та законів України.

Приводом виникнення правовідносин у сфері процесуального представництва є необхідність захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу в справах позовного провадження. У справах

окремого провадження - необхідність встановлення певних обставин -юридичних фактів, зміни юридичного становища громадянина чи його майна, з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує виникнення, зміну, припинення суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав.

Підставами виникнення процесуального представництва є виникнення цивільних процесуальних правовідносин, оскільки на відміну від матеріального представництва, яке обумовлюється в основному нормами матеріального законодавства, процесуальне - виникає у зв'язку із вчиненням процесуальних дій.

Для виникнення правовідносин у сфері процесуального представництва необхідне існування певних юридичних обставин, зокрема:

^ наявність родинних зв'язків, які зумовлюють право представництва конкретної особи, призначення опікунів та піклувальників, призначення особи на посаду, яка згідно з установчими документами вправі представляти її інтереси тощо;

^ довіритель (особа, права та охоронювані законом інтереси якої представляють) повинен мати статус суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, який дає можливість здійснювати іншою особою (представником) його суб'єктивні процесуальні права і обов'язки. Серед суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин лише сторони та треті особи, заявники та інші заінтересовані особи (крім справ про усиновлення) у справах окремого провадження можуть брати участь у процесі через або поряд з представником.

Сукупність матеріальних та процесуальних норм права створюють базу для правового регулювання відносин, що виникають під час здійснення процесуального представництва. Завдяки нормам матеріального і процесуального права перевіряється наявність повноважень у представника. Саме тісний зв'язок між правовими нормами інституту процесуального представництва та інституту складу суду, а також інших спеціальних інститутів утворюють єдиний регулятор правовідносин, де одним з учасників є процесуальний представник.

2. Поняття представництва у цивільному процесі. Суб'єкти (представник і довіритель).

У зв'язку із відсутністю у нормах ЦПК чіткого визначення поняття представництва у цивільному процесі, існує кілька підходів до розуміння представництва у цілому. Так, досить часто процесуальне представництво порівнюють із цивільним представництвом, поняття якого визначено у статті 237 ЦК. Однак, на відміну від цивільного, процесуальне представництво характеризується такими ознаками :

^ процесуальне представництво можливе тільки у суді. Так, інколи у юридичній літературі зустрічається назва не "процесуальне представництво", а "судове". Разом з тим не треба вважати, що сфера застосування процесуального представництва обмежується його участю у судових засіданнях, оскільки

представник може розпочати надавати правову допомогу ще до моменту відкриття цивільної справи у суді (надання консультацій щодо правил підвідомчості та підсудності правового питання; підготовка позовної заяви або заяви; збирання і витребування доказів; звернення до суду тощо);

^ представник, під час здійснення наданих йому повноважень, вступає у правовідносини із судом та особою, інтереси якої він представляє. У зв'язку із цим представник, з одного боку, надає правову допомогу особі, права та законні інтереси якої він представляє, а з іншого - сприяє здійсненню судочинства;

^ відповідно до статті 38 ЦПК особи, які мають юридичний інтерес у наслідках справи (сторони та треті особи), можуть брати участь у справі особисто або через представника, а також поряд з ним. Так, особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати у цій справі представника;

^ повноваження процесуального представника повинні бути посвідчені передбаченим статтею 42 ЦПК чином, у протилежному випадку суд не має права допустити особу до участі у справі як представника.

У юридичній літературі підкреслюється, що процесуальне представництво слід розуміти як окремий та самостійний інститут цивільного процесуального права. Такий підхід є цілком справедливим та логічним, оскільки самостійність інституту процесуального представництва зумовлюється його специфічним методом, принципами, цілями та завданнями як конкретного виду суспільних відносин. Отже, як інститут цивільного процесуального права, *процесуальне представництво* є сукупністю процесуальних правових норм, що регулюють відносини між особою (довірителем) та уповноваженим нею представником.

Інші вчені розглядають представництво через процесуальну діяльність як вчинення у цивільному процесі однією особою (представником) в межах наданих їй повноважень юридичних дій від імені та в інтересах іншої особи з метою захисту її прав та законних інтересів та (або) реалізації їх процесуальних прав та обов'язків. Слід зазначити, що процесуальна діяльність не може вважатись ключовою ознакою процесуального представництва, зважаючи на те, що в ньому взаємодіє ціла низка як процесуальних, так і матеріальних прав і обов'язків, які мають здійснювати довіритель та представник.

Процесуальне представництво слід розглядати як самостійний правовий інститут, який включає систему правових норм, покликаних регламентувати відносини, що виникають між довірителем та представником у процесі здійснення останнім юридично значимих дій, спрямованих на реалізацію та захист прав та законних інтересів довірителя. Отже, відповідно до визначення поняття С. Фурсою та Є. Фурсою, *цивільне процесуальне (судове) представництво* - це правовідносини, в силу яких одна особа (представник) виконує на підставі повноваження, яке надане йому законом, статутом, положенням чи договором, процесуальні дії у цивільному судочинстві в інтересах іншої особи (довірителя), які спрямовані на захист порушених, оспорюваних та невизнаних прав та інтересів іншої особи, державних чи

суспільних інтересів, у результаті чого у представника виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків.

Довіритель є суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин та має особистий юридичний інтерес у результаті розгляду справи, права та законні інтереси якої представляє інша особа в межах наданих нею повноважень. Довірителем може бути будь-яка особа, якій держава гарантує право на звернення до суду з будь-яких питань та правовідносин, що виникають у державі (позивачі, заявники, стягувачі), а також право на захист власних інтересів у цивільному процесі (відповідачі, треті особи, заінтересовані особи).

Представник - це особа, яка діє в межах наданих їй і належним чином оформлених повноважень від імені та в інтересах іншої особи, з метою захисту її прав та охоронюваних законом інтересів.

Щодо кола осіб, які мають право здійснювати представницькі функції, то слід керуватись положеннями статті 40 ЦПК. Так, представником може бути :

1) адвокат, правовий статус якого передбачено Законом України "Про адвокатуру";

2) особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва у суді, за винятком осіб, визначених у статті 41 ЦПК України (особи, які діють у цьому процесі як секретар судового засідання, перекладач, експерт, спеціаліст, свідок; судді, слідчі, прокурори, крім випадків, коли вони діють як представники відповідного органу, що є стороною або третьою особою у справі, чи як законні представники).

Сучасне цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності, сутність якого полягає в обов'язку сторони довести всі фактичні обставини справи у суді, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. Тому досить логічним та прогресивним є те, що законодавець вказує на адвоката як на першу особу, яка може здійснювати представницькі функції у суді. Так, адвокат має надавати більш кваліфіковану правову допомогу особі, права та законні інтереси якої він представляє, оскільки для належного користування процесуальними правами потрібно не лише їх добре знати, але і вміти їх реалізовувати на практиці.

Представником може бути й інша особа, оскільки правову допомогу можуть надавати також юристи та навіть студенти і така практика вже має місце в судах. Її важко однозначно сприймати, оскільки для належного представництва інтересів особи потребується комплекс знань з усіх галузей права. Юридичні клініки, які створюються у вищих навчальних закладах, до останнього часу заповнюють прогалини у наданні безкоштовної правової допомоги, оскільки відповідний Закон "Про надання безкоштовної правової допомоги" поки що не прийнято. Але таку правову допомогу варто сприймати як виняток із загального правила, що повинен застосовуватися у нескладних справах, наприклад про розірвання шлюбу, стягнення аліментів тощо.

3. Види представництва у цивільному процесі

Системність та багатогранність представництва у цивільному процесі зумовлені багатоманітністю його видів, серед яких важлива роль відводиться законному та договірному представництву. При цьому законодавством України встановлено спеціальну процедуру передання особою прав на здійснення представницьких функцій іншій особі. У разі порушення такої процедури особа позбавляється судом права брати участь у цивільному процесі як представник.

Слід зазначити, що у юридичній літературі простежується наявність множинної кількості підходів до класифікації процесуального представництва, які зумовлені соціально-економічними, родинними, правовими та іншими зв'язками між довірительом та представником.

Перш ніж перейти до виділення окремих видів процесуального представництва, зазначимо ознаки, відповідно до яких можна виділити основні види процесуального представництва :

- ^ специфічність підстав виникнення процесуального представництва;
- ^ особливість процесуального статусу довірителя;
- ^ особливість статусу особи, яка здійснює представницькі функції.

Залежно від підстав виникнення представництво поділяється на види :

1) *законне представництво*, що виникає на підставі юридичних фактів і норм закону, адміністративного акта чи рішення суду. Таке представництво має місце у випадках, коли існують певні обставини, за яких особа не може самостійно брати участь у цивільному процесі, що передбачено положеннями статті 39 ЦПК. Законними представниками можуть бути батьки, усиновлювачі, піклувальники та інші особи, визначені законом.

Згідно зі статтею 43 ЦПК може бути призначено або замінено законного представника судом у таких випадках:

- ^ у разі відсутності представника у сторони чи третьої особи, визнаної недієздатною або обмеженою у цивільній дієздатності;
- ^ якщо малолітня чи неповнолітня особа, позбавлена батьківського піклування, не має законного представника;
- ^ у разі якщо законний представник цих осіб не має права вести справу у суді з підстав, встановлених законом.

Проблема для даного виду представництва полягає в тому, що слід розмежовувати випадки, коли інтереси представника не збігаються з інтересами особи, яку він представляє. Зокрема, у частині 2 статті 1179 ЦК встановлено, що у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. У цьому конкретному випадку встановлюється, що інтереси неповнолітньої особи не збігаються з інтересами батьків та інших осіб, оскільки тут постає питання про особисту відповідальність законних представників за дії неповнолітньої особи. Тому вони мають притягатися до участі в справі не як представники, а як відповідачі.

У статті 238 ЦК встановлено, що представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом. Отже, в справах, де інтереси дітей відрізняються від інтересів батьків, останні не повинні представляти інтереси дитини. Тому якщо такі випадки матимуть місце та суд при розгляді справи встановить це, він повинен зупинити провадження у справі і запропонувати органу опіки та піклування чи іншому органу, визначеному законом, замінити законного представника. Це положення поширюється на випадки, коли у сторони чи третьої особи, визнаної недієздатною або обмеженою у цивільній дієздатності, немає представника.

Разом з тим, треба погодитись з позицією С. Я. Фурси, що суд лише формально призначає опікуна чи піклувальника, а пропозицію робить орган опіки та піклування. Отже, діяльність суду зводиться до призначення конкретної кандидатури опікуном або піклувальником;

2) *договірне представництво*, що ґрунтується на правочині між довірительом та представником.

Даний вид представництва є найбільш розповсюдженим, оскільки як самі особи, так і їх законні представники мають право доручати ведення справи у суді іншим особам. Необхідною умовою для здійснення представництва є взаємне волевиявлення довірителя та представника, а також представлення суду належним чином оформлених повноважень. До договірного представництва можна віднести й представництво юридичних осіб, в змісті якого, як правило, лежить трудовий договір, і представництво на підставі довіреностей. У теорії іноді виділяють *статутне представництво*, але повноваження одного із засновників товариства обумовлюються договором між всіма засновниками. Так само можна трансформувати і призначення на посаду, оскільки особі пропонується відповідна посада, а остання погоджується її зайняти і виконувати встановлені для неї обов'язки. Тому в основі і цього виду представництва є договір.

Законні представники можуть доручати ведення справи в суді іншим особам, така процесуальна конструкція у цивільному процесі іменується "субпредставництвом", останній на відміну від законного представника здійснює добровільне (договірне) представництво. Слід зазначити, що договірне представництво також допускає передоручення (стаття 240 ЦК).

Залежно від процесуального статусу довірителя можна виділити такі види процесуального представництва :

1) *представництво прав та охоронюваних законом інтересів сторін*. Йдеться про представництво порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів позивача, відповідача; заявника та заінтересованих осіб у справах окремого провадження (крім справ про усиновлення);

2) *представництво третіх осіб*. Йдеться про здійснення представницьких функцій від імені та в інтересах третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, та третіх осіб, які не заявляють

самостійних вимог щодо предмета спору.

Слід нагадати, що стороною чи третьою особою у цивільному процесі можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава. Отож можна виділити представництво прав та законних інтересів фізичних осіб; представництво юридичних осіб, що здійснюють їх органи у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням; представництво інтересів держави, що здійснюється відповідними органами державної влади в межах їх компетенції через свого представника.

Залежно від статусу особи, яка здійснює представницькі функції, виділяють два основні види представництва:

- 1) представництво, що здійснюється адвокатом;
- 2) представництво, що здійснюється особою, яка досягла вісімнадцятирічного віку, має цивільну процесуальну дієздатність та належним чином оформлені повноваження.

4. Межі повноважень представника і порядок їх оформлення.

Процесуальний представник має право вчиняти всі процесуальні дії, що і особа, інтереси якої він представляє. Тобто фактично у частині 1 статті 44 ЦПК йдеться не лише про передбачені статті 27 ЦПК загальні права і обов'язки осіб, які беруть участь у справі, а й про спеціальні права і обов'язки сторін, передбачені статтями 31, 175 ЦПК України. Єдиною умовою у даному випадку є наявність повноважень на ведення справи у суді.

При цьому доцільно враховувати, що довіритель вправі обмежити повноваження представника у суді вчиненням лише певного обсягу процесуальних дій (здійснити представництво лише у суді першої інстанції без права укласти мирову угоду, відмовлятися від позову або визнавати його повністю чи частково тощо). Такі застереження можуть бути висловлені у довіреності або договорі.

Представництво можливе лише за умови прийняття судом повноважень представника на ведення справи у суді, які належним чином підтверджені. Зокрема, якщо під час розгляду справи буде встановлено, що заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи, то застосовуватиметься пункт 2 частини 1 статті 207 ЦПК і вона буде залишена без розгляду.

Повноваження процесуального представника можуть бути посвідчені декількома способами :

- ^ відповідними документами, оригінали або копії з яких мають бути подані до суду та приєднані до матеріалів справи; ^x усною заявою довірителя, яка заноситься до журналу судового засідання.

Перш ніж перейти до переліку відповідних документів нагадаємо, що основним документом, що посвідчує особу, є паспорт, тому слід пам'ятати, що наявність паспорта - обов'язкова умова для участі в процесі для будь-якої особи, а для адвоката і прокурора - відповідне посвідчення. За паспортом і посвідченням встановлюється особа самого представника.

Перелік документів, що посвідчують повноваження представника у цивільному процесі, визначено статтею 42 ЦПК :

1) *довіреність фізичної особи* - це письмовий документ, який має бути посвідчений нотаріально або з урахуванням положень статті 40 Закону України "Про нотаріат", який надає право представнику на вчинення процесуальних дій від імені та в інтересах довірителя. Згідно з нормами ЦПК довіреність на представництво у суді може бути посвідчена особою за місцем роботи, навчання або проживання;

2) *довіреність юридичної особи або документ, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника*. Така довіреність видається за підписом посадової особи, уповноваженої на це законом, статутом або положенням з прикладенням печатки юридичної особи. Як правило, іншими документами можуть бути наказ про призначення керівника або витяг з рішення загальних зборів засновників тощо. Разом з тим при оформленні повноважень представника, який діє від імені та в інтересах юридичної особи, особливо слід звертати увагу на організаційно-правову форму відповідної юридичної особи та враховувати положення норм ЦК. У ЦК встановлені певні особливості використання довіреностей для підтвердження повноважень представників юридичних осіб. Зокрема, за статтею 122 ЦК, якщо ведення справ повного товариства доручено окремим учасникам повного товариства, інші учасники можуть вчиняти правочини від імені товариства за наявності у них довіреності, виданої учасниками, яким доручено ведення справ товариства. Статтею 136 ЦК встановлено, що вкладники командитного товариства можуть діяти від імені товариства тільки за довіреністю;

3) *свідоцтво про народження дитини або рішення про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна*.

Оскільки патронатний вихователь прирівнюється до опікунів та піклувальників, то для представництва ним у цивільному процесі останній повинен подати рішення органу опіки та піклування про призначення його патронатним вихователем (стаття 255 СК). Якщо інтереси безвісно відсутньої особи у процесі представляє опікун, призначений для опіки над його майном, то подається рішення про призначення його опікуном. А ось щодо особи, яка є охоронцем спадкового майна, то таку особу призначає нотаріус, який для ствердження його повноважень за аналогією з виконавцем заповіту (частина 4 статті 39 ЦПК) видає цим особам свідоцтва, які й повинні подаватися суду для посвідчення їхніх повноважень як представників;

4) *ордер, виданий відповідним адвокатським об'єднанням або договором*. З урахуванням положень Закону України "Про адвокатуру", поняття "ордер, виданий відповідним адвокатським об'єднанням" є лише застарілою нормою, яка не повинна мати місце у нормах чинного ЦПК. Отож зазначимо, що правовідносини між адвокатом і довірителем виникають з моменту посвідчення договору доручення, який укладається з адвокатом або адвокатським об'єднанням, фірмою тощо. Даний договір доручення та свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю слід подавати до суду у разі здійснення

представницьких функцій адвокатом.

Щодо надання фізичною особою повноважень представникові за усною заявою, яка заноситься до журналу судового засідання, то такі випадки мають місце, коли і довіритель, і представник з'являться в судове засідання. Формально така заява висловлюється як клопотання довірителя про допуск до участі у справі конкретної особи як її представника. У переважній більшості випадків суди допускають до участі у справі представників, не з'ясовуючи межі їх повноважень, тому у подальшому представник може діяти самостійно в процесі як представник довірителя навіть без його участі з комплексом прав та обов'язків, яким закон наділив довірителя відповідно до його статусу.

Слід зазначити, що наявність представника у справі не звільняє особу від обов'язку надати особисті пояснення у справі, якщо суд визнає це за необхідне (пункт 4 частини 1 статті 169 ЦПК). Дане положення пов'язане з тим, що сторони і треті особи, як правило, є безпосередніми учасниками спірних правовідносин, а представники - лише їх процесуальними представниками, тому вони не повинні висловлювати відомості про обставини справи від власного імені, якщо не були безпосередніми учасниками відповідних подій. Зокрема, поширеними є випадки, коли представництво прав декількох позивачів на підставі довіреності надається одному із співпозивачів, тоді він є одночасно і стороною, і представником інших осіб.

ТЕМА 7. ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ

1. Поняття "компетенція (юрисдикція)" судів щодо розгляду цивільних справ.
2. Наслідки порушення правил юрисдикції цивільних справ суду.
3. Підсудність та її види.

1. Поняття "компетенція (юрисдикція) судів щодо розгляду цивільних справ".

Компетенція (лат. *competentia* від *competo* - взаємно прагну, відповідаю, підходжу) - коло повноважень будь-якої організації (органу), установи чи особи або коло питань, в яких ця особа має певні повноваження, знання, досвід. Виходячи із цього загального поняття слід дати визначення компетенції суду взагалі та окремих видів судочинства і визначити терміни, які характеризуватимуть питання належності спору до відання судової гілки влади.

Під поняттям "*цивільна юрисдикція*" (*компетенція*) слід розуміти нормативне визначення компетенції суду з вирішення справ у порядку цивільного судочинства.

Главу 2 ЦПК названо "Цивільна юрисдикція", проте не розкривається сутність цього терміна та інституту, а у статті 15 ЦПК йдеться вже про компетенцію судів щодо розгляду цивільних справ.

Спроба визначити компетенцію суду за ознаками, сформульованими у

частині 1 статті 15 ЦПК настановується на необхідність з'ясувати, які ж конкретно правовідносини можуть розглядатися у порядку цивільного судочинства. Наведений у частині 1 стаття 15 ЦПК перелік правовідносин не є вичерпним (частина 2 стаття 15 ЦПК). Крім того, у частині 1 цієї норми пропонується визначати підвідомчість справ у порядку цивільного судочинства, виходячи із винятків, тобто крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (адміністративного, господарського).

Тому для сприйняття компетенції суду в цивільних справах необхідно аналізувати статті 17 Кодексу адміністративного судочинства (далі - КАС), яка встановлює компетенцію адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ. А саме компетенція адміністративних судів поширюється на :

1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;

2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;

3) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;

4) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом;

5) спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму.

Компетенція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові справи :

^ що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України; ^ що належить вирішувати в порядку кримінального судочинства; ^ про накладення адміністративних стягнень;

^ щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян віднесені до його внутрішньої діяльності або виключної компетенції.

Ознакою, що розмежовує компетенцію адміністративного та цивільного судочинства, є наявність у справі суб'єктів з владними повноваженнями, що притаманне саме компетенції адміністративних судів.

При розмежуванні сучасної компетенції суду необхідно брати до уваги не тільки суб'єктивні ознаки, а й зміст спору. Коли спір виник між суб'єктом владних повноважень та іншими особами, то необхідно розглядати зміст спору, коли він зумовлений вжиттям таких повноважень або незастосуванням їх, коли законом встановлений обов'язок їх застосування, то такий спір має розглядатися адміністративним судом. Якщо ж суб'єкт владних повноважень вступив у договірні відносини з іншим суб'єктом, то цивільний договір не повинен містити переваг в однієї із сторін, тому такий договір не може розгля

датися в межах адміністративного судочинства. Навіть застосування у таких відносинах владних повноважень має інші ознаки, які можна кваліфікувати за статтею 191 КК як привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем тощо. Тому відсутність таких ознак може служити підставою для правильної кваліфікації належності спору до цивільної юрисдикції.

Необхідно також брати до уваги положення статті 12 ГПК, де встановлено, що господарським судам підвідомчі :

1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також у спорах про визнання недійсними актів з підстав, зазначених у законодавстві, крім:

^ спорів, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов;

^ спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;

^ інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України, міждержавних договорів та угод віднесено до відання інших органів;

2) справи про банкрутство;

3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції.

Отже, простіше вирішується питання про розмежування між господарським та цивільним судочинством, оскільки в основі такого розмежування лежить, в основному, суб'єктний фактор. Так, до господарського судочинства вправі звертатися підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності (стаття 1 ГПК). Хоча й тут передбачено певні винятки : у випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, громадяни, що не є суб'єктами підприємницької діяльності, зокрема, коли питання ставиться про банкрутство підприємства тощо.

За загальним правилом, не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Складність вирішення питань підвідомчості конкретних справ суду посилюється й тим, що слід розрізняти терміни "різні види судочинства" та "різні види проваджень в цивільному судочинстві".

Щодо різних видів судочинства, то до них відносимо : кримінальне судочинство (процес), цивільне судочинство, господарське судочинство, процес у третейських судах, процес у міжнародному комерційному арбітражі, адміністративне судочинство. Тому якщо вимоги належать до різних видів судочинства, наприклад цивільного і господарського, то такі вимоги не можуть

бути об'єднані в одне провадження, крім випадків, коли законом передбачається можливість такого об'єднання.

У цивільному судочинстві є різні види проваджень - позовне, окреме, наказне. Хоча про випадки об'єднання вимог, які належать до різних видів проваджень цивільного судочинства, в одне провадження в ЦПК не йдеться, але об'єднання таких вимог можливе. До такого висновку можна дійти : якщо під час розгляду справи окремого провадження виникне спір про право, то суд за частиною 6 статті 235 ЦПК залишає заяву окремого провадження без розгляду та роз'яснює заінтересованим особам їхнє право на звернення до суду з позовом на загальних підставах. Тобто особи звертаються у позовне провадження і разом з позовом розглядається заява окремого провадження.

Слід також розглянути випадок, коли до суду подається заява, а в ній мають місце одночасно вимоги позовного та окремого провадження, наприклад, встановлюється факт прийняття спадщини (окреме провадження) та вирішується питання про розподіл спадкового майна (позовне провадження). Тому така заява повинна за змістом та формою відповідати вимогам, які висувуються до позовної заяви (стаття 119 ЦПК), у одному провадженні одночасно розглядаються ці дві вимоги. Але таку правову ситуацію щодо об'єднання в одне провадження вимог різних видів провадження цивільного судочинства у ЦПК не врегульовано, тому у такому випадку доцільно застосовувати аналогію закону - статті 126 ЦПК, згідно з якою об'єднуються в одне провадження вимоги різних видів проваджень цивільного судочинства, якщо спільний розгляд є доцільним та ці вимоги пов'язані одними правовідносинами.

Разом з тим деякі справи окремого провадження не можуть об'єднуватися з іншими справами. Наприклад, об'єднувати справи про визнання особи недієздатною з матеріальними вимогами до неї представляється неможливим, оскільки статус особи-боржника невизначений і така особа до встановлення її правового становища судом не може набути в суді статусу "відповідач". Інакше може вийти, що участь у справі брала недієздатна особа.

Розглядаючи альтернативу цивільному судочинству, якою є вирішення справ третейськими судами, можна помітити, що сторонам надане право передати спір на розгляд третейського суду. Згідно з частиною 2 статті 1 Закону України "Про третейські суди" до третейського суду за угодою сторін може бути передано будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Згідно зі статтею 6 Закону України "Про третейські суди" третейські суди можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком :

^ справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів; ^x справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб; ^ справ, пов'язаних з державною таємницею;

- ^ справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);
- ^ справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;
- x справ, однією із сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, державна установа чи організація, казенне підприємство;
- ^ інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;
- x справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України.

Отже, з наведеного більш конкретного переліку можна зробити висновок про те, що, виключаючи з переліку сімейні відносини, автори Закону мали на увазі широке сприйняття цивільних відносин. Тобто земельні та житлові правовідносини у такому випадку можуть належати до цивільних.

Але у наведеному переліку виявляється недовіра держави до третейських судів, діяльність яких державою й дозволена, оскільки держава позбавляє свої органи можливості дати дозвіл на розгляд спору третейським судом. Третейські суди, які мають складатися із юристів-професіоналів, як недержавні установи, здатні вирішувати будь-які цивільно-правові спори, але державою обмежена їх компетенція. Так само юрисдикцію третейських судів сприймає й більшість осіб, які з довірою ставляться до державних судів, хоча вирішення справ третейськими судами відрізняється більшою оперативністю, а державні суди перевантажені.

2. Наслідки порушення правил юрисдикції цивільних справ суду.

У ЦПК немає єдиної норми, яка регламентувала б наслідки порушення правил юрисдикції цивільних справ суду, як це передбачено щодо наслідків порушення правил підсудності (стаття 115 ЦПК), проте такі наслідки мають місце в окремих нормах ЦПК. Так, у пункті 1 частини 2 статті 122 ЦПК передбачено, якщо справа не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства, то суддя відмовляє у відкритті провадження у справі. Пунктом 1 частини 1 статті 205 ЦПК передбачено, якщо недотримання правил цивільної юрисдикції судом буде встановлено після відкриття провадження у справі, то суддя своєю ухвалою має закрити провадження у справі. Останні дві норми, незважаючи на відмінність у застосованій термінології, фактично, мають на увазі один і той самий випадок, коли заява подана з порушенням компетенції суду щодо розгляду правового питання в межах цивільного судочинства. Дане положення представляється необхідним застосовувати разом із застосуванням обов'язку суду (стаття 10 ЦПК) щодо роз'яснення питання, до повноважень якого суду належить вирішення розглядуваної правової ситуації.

Пунктом 6 частини 1 статті 207 ЦПК передбачено, що суддя постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо між сторонами укладено договір про передачу справи на вирішення до третейського суду і від відповідача до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами

надійшло заперечення проти вирішення спору у суді. Дане положення свідчить про те, що договірна підсудність стає виключною після досягнення сторонами відповідної згоди з приводу вибору на користь третейського суду. Оскільки третейських судів існує багато, то при відсутності чіткої вказівки на конкретний третейський суд можна буде констатувати виникнення спору щодо підсудності справи суду. Вважаємо, що такий спір може вирішуватися на користь суду загальної юрисдикції.

3. Підсудність та її види.

Підсудність - це відношення між юридичною справою та судом, в силу якого залежно від сукупності ознак і властивостей справи закон встановлює, в якому суді повинна розглядатися справа. Існування такого взаємозв'язку справи з судом дозволяє визначати підсудність через коло справ, вирішення яких віднесено до компетенції певного суду, виходячи з 3 критеріїв :

1) завдання суду щодо розгляду та вирішення справи (тут, як зазначалося вище, необхідно встановити, до юрисдикції якого суду належить та чи інша справа. Говорячи про підсудність цивільних справ, слід виходити зі статті 15 ЦПК, відповідно до якої суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства);

2) рід (категорія) справ;

3) зазначення суду.

Залежно від зазначених критеріїв підсудність відрізняється за функціональними та територіальними ознаками.

Функціональна підсудність визначає компетенцію окремих ланок судової системи України на підставі виконуваних ними функцій. Так, відповідно до статті 107 ЦПК усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськ-районними судами. Апеляційною інстанцією в цивільних справах є судові палати у цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується (статті 291 ЦПК).

Відповідно до статті 31 Закону "Про судоустрій і статус судів" у системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ. Вищими спеціалізованими судами є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України.

Згідно зі статті 323 ЦПК касаційною інстанцією у цивільних справах є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Повноваження щодо перегляду рішень за нововиявленими обставинами здійснює суд, який ухвалив рішення, постановив ухвалу чи видав судовий наказ

(стаття 363 ЦПК).

Територіальна підсудність цивільних справ передбачає розмежування компетенції із розгляду цивільних справ однорідними судами залежно від території, на яку поширюється їх юрисдикція. Чинне цивільне законодавство розрізняє загальну (стаття 109 ЦПК), альтернативну (стаття 110 ЦПК), виключну (стаття 114 ЦПК) підсудність, підсудність за зв'язком справ (стаття 113 ЦПК) та за вказівкою суду (статті 108, 111 ЦПК).

Правила загальної підсудності визначають компетенцію суду з розгляду справи залежно від місцезнаходження відповідача. Відповідно до частини 1 статті 109 ЦПК позови до фізичної особи пред'являються до суду за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її перебування.

Місцем проживання фізичної особи відповідно до статті 29 ЦК є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Фізична особа, яка досягла 14 років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Місцем проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років визначається органом опіки та піклування або судом. Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла 10 років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає. Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна.

Місце проживання необхідно відрізнити від місця перебування фізичної особи, під яким розуміється місце, де вона тимчасово не проживає, а знаходиться. Громадяни інколи проживають у різних місцях, переїжджаючи у зв'язку з різними обставинами з одного місця на інше. Представники деяких вільних професій можуть значну частину свого часу проводити поза межами свого місця проживання або місця реєстрації. У таких випадках цивільне законодавство виходить з того, що місцем проживання є те житло, де громадянин переважно проживає, тобто де він перебуває частіше і більше, ніж в інших місцях. Але для визначення місця проживання мають значення або повинні апріорно прийматися факти, що мають юридичне значення і визначаються місцем реєстрації громадянина (в окремих прямо передбачених законом випадках - також місцем знаходження його майна, місцем проживання дружини).

Закон України "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні" визначає, що місце перебування - адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше 6 місяців на рік; місце проживання - адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад 6 місяців на рік. Відповідно до статті 6 Закону громадянин України, а також іноземець чи особа без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, зобов'язані протягом 10 днів після прибуття до нового місця проживання зареєструвати місце проживання. При зміні місця проживання в межах адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюється повноваження органу реєстрації, особа, яка зареєструвала місце проживання, або її законний представник повинні письмово повідомити про це відповідний орган реєстрації протягом 7 днів. Крім того, відповідно до ст. 8 цього Закону реєстрація місця перебування здійснюється за заявою особи, яка зобов'язана подати її протягом 7 днів після прибуття до місця перебування. При реєстрації місця перебування особи інформація про неї повідомляється до органу реєстрації за місцем проживання особи. Таким чином, законом майже виключається можливість існування ситуації, коли місцезнаходження особи невідомо та/або його неможливо встановити, якщо фізична особа виконує вимоги закону та підкоряється встановленому законом порядку реєстрації. Слід зауважити, що КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за проживання громадян без реєстрації місця проживання чи перебування (стаття 197), а також допущення громадянами проживання у займаних ними жилих приміщеннях осіб без паспортів або без реєстрації місця проживання чи перебування (стаття 199).

При цьому Закон "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні" пов'язує визначення місця проживання з людиною, хоча висуває одну вимогу : наявність у цієї людини житла. При зміні місця проживання в межах адміністративно-територіальної одиниці особа, яка зареєструвала місце проживання, повинна письмово повідомити про це відповідний орган реєстрації протягом 7 днів. Таким чином, слід розрізняти місце проживання, місце перебування, місто реєстрації, при цьому тільки за останнім згідно зі стаття 109 ЦПК визначається підсудність.

Позови до юридичних осіб пред'являються до суду на їх місцезнаходженням (частина 2 статті 109 ЦПК). При визначенні місцезнаходження юридичної особи слід виходити з положень стаття 93 ЦК, відповідно до якої місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені.

Альтернативною називається підсудність, за якою декілька судів є компетентними розглянути справу. Право вибору між судами належить позивачу та може бути реалізоване лише у певних категоріях справ, зокрема: позови про стягнення аліментів, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача (частина 1

статті 110 ЦПК); позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти, або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за місцем проживання будь-кого з них (частина 2 статті 110 ЦПК); позови про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, завданої внаслідок вчинення злочину, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача чи за місцем завдання шкоди (частина 3 статті 110 ЦПК); позови, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача (частина 4 статті 110 ЦПК); позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору (частина 5 статті 110 ЦПК); позови про відшкодування шкоди, завданої майну фізичних або юридичних осіб, можуть пред'являтися також за місцем завдання шкоди (частина 6 статті 110 ЦПК); позови, що виникають з діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням (частина 7 статті 110 ЦПК); позови, що виникають з договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів (частина 8 статті 110 ЦПК); позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його зайняття (роботи) (частина 9 статті 110 ЦПК); позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні (частина 10 статті 110 ЦПК); позови про відшкодування за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна (частина 11 статті 110 ЦПК); позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса, можуть пред'являтися також за місцем його виконання (частина 12 статті 110 ЦПК) : позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, подана обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів (частина 13 статті 110 ЦПК).

Позивач має право на вибір між кількома судами, яким згідно зі статті 110 ЦПК підсудна справа, за винятком виключної підсудності,

встановленої статтею 114 ЦПК.

Відповідно до статті 111 ЦПК підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, за клопотанням позивача визначається ухвалою судді Верховного Суду України. У такому самому порядку визначається підсудність справи про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України.

Підсудність кількох вимог, пов'язаних між собою (стаття 113 ЦПК), або підсудність за зв'язком справ, як зазначається в літературі, передбачає, що позов підлягає розгляду у суді, який розглядає іншу, пов'язану з ним справу. Цим створюються кращі умови для дослідження матеріалів справи з метою виявлення дійсних обставин, прав і обов'язків сторін, а також для економії процесуальних засобів та часу. Стаття 113 ЦПК передбачає, що позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. Зустрічний позов незалежно від його підсудності подається до суду за місцем розгляду первісного позову.

Правила виключної підсудності, передбачені статтею 114 ЦПК, встановлюють правила щодо визначення підсудності певних категорій справ, розгляд яких можливий тільки в певному суді та до яких не можуть бути застосовані правила загальної або альтернативної підсудності, зокрема це позови, що виникають з приводу нерухомого майна, які повинні подаватись за місцем його знаходження або місцезнаходженням основної його частини.

Питання дотримання правил про підсудність вирішується судом при відкритті провадження у справі. Якщо суддя визнає, що справа цьому суду не підсудна, він повертає заяву позивачеві для подання до належного суду, про що постановляється ухвала. Ухвала суду разом із заявою та всіма додатками надсилаються позивачеві (стаття 115 ЦПК).

Передача справ від одного до іншого суду після відкриття провадження у справі допускається лише у випадках, передбачених статтею 116 ЦПК. При цьому статтею 117 ЦПК встановлюється що спори між судами про підсудність не допускаються; це означає, що у разі надіслання справи до іншого суду, вона повинна бути прийнята до розгляду. З метою усунення будь-яких зловживань з боку суду, одночасно ЦПК встановлює й певні санкції за порушення правил підсудності у вигляді скасування апеляційним судом прийнятого судового рішення судом першої інстанції про відкриття провадження у справі (п. 5 ч. 1 статті 293 ЦПК).

Дотриманням судами процесуальних норм інституту підсудності означає дотримання положення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке гарантує, що кожен при вирішенні спору щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Оскільки підсудність є основою

провадження, питання про неї може бути порушене в будь-якому стані справи, не обмежуючись жодними строками, і тільки вирок суду компетентного визнається рішенням "належного" суду.

Інститут підсудності має також важливе значення і для приватних осіб. Кожному важливо знати, який суд розглядатиме його справу, кожен має право вимагати, щоб його справу розглядав суд компетентний, незалежний та безсторонній.

Одним з невід'ємних прав особи є право на розгляд її справи компетентним судом. Відповідно до частина 1 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону.

Компетентним є суд, до підсудності якого належить відповідна справа. Однією з суттєвих гарантій того, що суд, який розглядає справу, буде справедливим і безстороннім, є неможливість свавільної зміни підсудності. Підсудність має бути чітко регламентована законом з метою запобігти суб'єктивізму посадових осіб у вирішенні питання про те, до якого суду необхідно направити справу для її розгляду по суті.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ

1. Процесуальний строк.
2. Обчислення, перебіг та закінчення процесуальних строків. Пропущення процесуальних строків та наслідки.
3. Зупинення, поновлення та продовження процесуальних строків.

1. Процесуальний строк.

Процесуальний строк - це проміжок часу, встановлений законом або судом, у який суд та особи, які беруть участь у справі, та інші учасники процесу вчиняють певні процесуальні дії, передбачені ЦПК, в результаті вчинення яких настають певні правові наслідки.

Класифікація процесуальних строків:

- 1) за способом (порядком) встановлення строки поділяються на : ^ встановлені законом; ^ встановлені судом.

До строків, встановлених законом, належать строки вручення судової повістки - частина 4 статті 74 ЦПК, відкриття провадження у справі - частина 3 статті 122 ЦПК, строк проведення попереднього судового засідання - стаття 129 ЦПК тощо.

Щодо строків, які встановлюються судом, то ці строки мають важливе процесуальне значення, оскільки від них може залежати можливість

своєчасного захисту прав громадян. До них слід віднести такі строки, як залишення заяви без руху для усунення недоліків позовної заяви (стаття 121 ЦПК), подання доказів (частина 1 статті 131 ЦПК), виконання окремого доручення (стаття 132 ЦПК) тощо;

2) за суб'єктивним складом осіб, для яких строки встановлюються законом, а для яких - судом.

Законом встановлюються процесуальні строки для здійснення процесуальних дій судом, особами, які беруть участь у справі, та особами, які сприяють суду у здійсненні правосуддя (або особами, які не беруть участі у справі). Строки для вчинення процесуальних дій судом встановлюються тільки законом.

Судом встановлюються процесуальні строки, які передбачені для здійснення процесуальних дій особами, які беруть участь у справі, та особами, які не беруть участі у справі;

3) за чіткістю визначення строки поділяються на:

^ *абсолютно визначені* - ті, тривалість яких чітко визначена законом або судом (один день, три дні);

^ *відносно визначені* - ті, тривалість яких пов'язана з настанням якоїсь події (частина 2 статті 221, стаття 381 ЦПК);

^ *невизначені* - строки, які не мають ознак чіткої визначеності (скасування заходів щодо забезпечення позову - стаття 154 ЦПК, завчасно, розумний строк).

На практиці та у ЦПК мають місце строки, у які повинні бути вчинені певні процесуальні дії, які вчиняються у проміжок часу менше одного дня. Наприклад, у разі необхідності забезпечення позову у частині 1 статті 153 ЦПК зазначається, що заява про забезпечення позову розглядається судом, у провадженні якого перебуває справа, в день її надходження без повідомлення відповідача та інших осіб, які беруть участь у справі. У частині 1 статті 104 ЦПК має місце положення про те, що після видачі судового наказу суд невідкладно надсилає його копію боржникові.

Щодо днів, то строки можуть обчислюватись із вказівкою на точний день (точно або абсолютно визначені - статті 371, 373 ЦПК), відносно визначені строки (частина 4 стаття 74 ЦПК, визначаються вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати - стаття 199 ЦПК, частина 2 статті 220 ЦПК) чи невизначеними.

У частині 4 статті 74 ЦПК йдеться про те, що судова повістка -повідомлення направляється *завчасно*, тобто вона повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд. У частині 1 статті 131 ЦПК зазначається, що докази подаються у строк, встановлений судом з урахуванням часу, необхідного для подання доказів, тобто у розумний строк.

У статті 157 ЦПК вжито термін "*розумний строк*", у який мають розглядатися справи судом. Тобто строки, передбачені частиною 4 статті 74 і статтею 157 ЦПК, є невизначеними та суд сам на свій розсуд їх вирішує. Проте водночас законодавець для таких строків встановлює певні обмеження, які

своєю чергою дисциплінуватимуть суд. У статті 157 ЦПК, крім терміна "розумний строк" зазначається, що цей строк, не повинен бути більшим двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а щодо справи про поновлення на роботі та стягнення аліментів - одного місяця.

У частині 2 статті 302 ЦПК йдеться про призначення справи до розгляду у апеляційному суді - у розумний строк, але не пізніше 15 днів після закінчення підготовки справи до розгляду;

4) за тривалістю.

У ЦПК передбачено строки, які також визначаються місяцями (частина 2 статті 265, стаття 129 ЦПК), роками (стаття 325 ЦПК, пункт 1 частини 1 статті 21 Закону "Про виконавче провадження"), днями, можуть бути меншими одного дня, визначатися в два дні (частина 2 статті 153, стаття 200 ЦПК), три дні (частина 1 статті 102, статті 105, 106 ЦПК), п'ять днів (частина 3 статті 209, частина 2 статті 222 ЦПК), сім днів (частина 4 статті 74, частина 1 статті 199 ЦПК), десять днів (частина 3 статті 221 ЦПК), п'ятнадцять днів (частина 2 статті 156 ЦПК), двадцять днів (стаття 294 ЦПК). Аналогічне положення має місце щодо строків, які обчислюються місяцями - місячний (стаття 129 ЦПК), двомісячний (частина 1 стаття 325 ЦПК), тримісячний (стаття 362 ЦПК), роками - річний (стаття 325 ЦПК), трирічний (стаття 391 ЦПК).

Як суд, так і інші учасники цивільного процесу повинні дотримуватись процесуальних строків, оскільки їх порушення призводить до негативних наслідків як для осіб, які беруть участь у справі, так і для суду. Якщо суд не дотримується процесуальних строків, це може призвести до затягування розгляду справи. Такі дії судді можуть викликати застосування до останнього дисциплінарної відповідальності. Якщо суд не може розглянути справу своєчасно з поважних причин, у ЦПК передбачено інститут зупинення провадження у справі. Підстави обов'язкового зупинення провадження у справі судом передбачено у статті 201 ЦПК, а факультативні - у статті 202 ЦПК. Як у першому, так і у другому випадках важливим є те, що на момент зупинення провадження у справі зупиняється перебіг процесуальних строків, тобто час, на який було зупинено провадження у справі не входить до загального процесуального строку.

Процесуальні строки забезпечують своєчасний розгляд справи, тим самим є процесуальною гарантією реалізації особами права на судовий захист, тобто їх встановлення законом або судом сприяє захисту прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі, у розумні строки, тобто з мінімальною втратою часу.

2. Обчислення, перебіг та закінчення процесуальних строків. Пропущення процесуальних строків та наслідки.

Стаття 68 ЦПК регламентує порядок обчислення процесуальних строків.

Строки, встановлені законом або судом, обчислюються днями, а також годинами, тобто менше одного дня (негайно, невідкладно), місяцями і роками, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати.

Оскільки строк - це проміжок часу, то він має певний початок та

закінчення.

Перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок. Наприклад, провадження у справі було зупинено на підставі пункту 1 частини 1 статті 201 ЦПК - у разі смерті фізичної особи, яка була відповідачем у справі про повернення позики. Провадження було зупинене до залучення у справу правонаступника (пункт 1 частини 1 статті 203 ЦПК). Правонаступник вступив у справу 10.03.2013, перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати, тобто з 11.03.2013 або з наступного дня після вступу у процес правонаступника.

Щодо початку процесуальних строків, то вони починаються та поглинаються неробочими вихідними та святковими днями. Якщо строк починається у суботу, яка є вихідним днем, то саме із цього дня починається відлік процесуального строку.

Виходячи з аналізу статті 70 ЦПК, де регламентується закінчення процесуальних строків, можна зробити один висновок - вихідні, святкові, неробочі дні мають значення лише для закінчення терміну.

Якщо строк закінчується у суботу, то він продовжується на один день з урахуванням неділі, тобто він закінчується у понеділок.

Якщо термін закінчується, наприклад, у неділю, то останнім днем процесуального строку є перший після неділі робочий день, тобто понеділок до 24.00 буде останнім днем закінчення процесуального строку.

Щодо закінчення процесуального строку, який обчислюється роками, то такий строк закінчується у відповідні місяць і число останнього року строку. Наприклад, у пункті 1 частина 1 статті 21 Закону України "Про виконавче провадження" зазначається, що виконавчі листи та інші судові документи можуть бути пред'явлені до виконання протягом трьох років. У такому разі, якщо рішення про стягнення аліментів було ухвалено 10.03.2013 і воно за пунктом 1 частини 1 статті 367 ЦПК підлягає негайному виконанню, проте виконавчий лист про стягнення аліментів не пред'явлено до виконання, то трирічний термін закінчується 11.03.2013.

Якщо строк обчислюється місяцями, то він закінчується у відповідне число останнього місяця строку. Якщо закінчення строку, який обчислюється місяцями, припадає на такий місяць, що відповідного числа немає, строк закінчується в останній день цього місяця. Тут законодавцем мається на увазі місяць лютий, який може мати 28 або 29 днів.

Цікавими для аналізу є також положення частини 2 статті 325 ЦПК у контексті закінчення процесуального строку. У цій нормі йдеться про те, що у разі пропущення строку, встановленого частиною 1 цієї статті, з причин, визнаних судом поважними, суд касаційної інстанції за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк, але не більш як у межах одного року з дня виникнення права на касаційне оскарження. Тобто цей строк починає рахуватися відповідно до положення частини 1 статті 325 ЦПК, де зазначається, що касаційна скарга може бути подана протягом двох місяців з дня набрання

законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду. У цьому контексті слід звернутися до статті 319 ЦПК, де йдеться про те, що рішення або ухвала апеляційного суду набирають законної сили з моменту їх проголошення. Але у статті 218 ЦПК зазначається : якщо суд проголошує резолютивну частину рішення, він повинен повідомити осіб, які беруть участь у справі, коли вони можуть ознайомитись із повним рішенням. За частиною 2 статті 222 ЦПК копії рішень видаються не пізніше п'яти днів з дня проголошення. Отже, наведений приклад свідчить, що при вчиненні певних процесуальних дій (наприклад поновлення строку на подання касаційної скарги) щодо закінчення процесуальних строків можуть мати місце випадки, де потрібно одночасно враховувати строк, який обчислюється днями, місяцями та роками.

Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день.

Перебіг строку, закінчення якого пов'язане з подією, яка повинна неминуче настати закінчується наступного дня після настання події.

Останній день строку триває до 24 години, але коли в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час закінчується раніше, строк закінчується в момент закінчення цього часу. Якщо дію можна вчинити поза судом, то строк триває до 24 години, тобто особа може направити апеляційну скаргу до 24 години поштою чи іншими засобами зв'язку, але у неї повинні бути офіційні та належним чином оформлені докази такої відправки, оскільки від цього залежатиме вирішення питання чи пропущено процесуальний строк, чи ні.

Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення, тобто до 24 години, заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передано іншими відповідними засобами зв'язку.

Право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом. Наприклад, частина 3 статті 294 ЦПК передбачено, що заява про апеляційне провадження чи апеляційна скарга, подані після закінчення строків, передбачених у частині 1 статті 294 ЦПК, залишаються без розгляду, якщо апеляційний суд за заявою особи, яка їх подала, не знайде підстав для поновлення строку, про що виноситься ухвала.

Якщо йдеться про строк, встановлений судом, то за статтею 121 ЦПК передбачено, що у разі не усунення недоліків позовної заяви позивачем у встановлені судом строки заява вважається неподаною і повертається позивачеві. Якщо особа доведе суду, що строк пропущено з поважних причин, то суд може його продовжити для усунення зазначених недоліків, про що повинен постановити ухвалу.

Документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд за клопотанням особи, що їх подала, не знайде підстав для поновлення або продовження строку. Особа, яка пропустила строк, повинна довести суду поважність такого пропуску та клопотати перед останнім про його поновлення або продовження. Поважність пропуску процесуального строку особа повинна довести суду за допомогою доказів.

3. Зупинення, поновлення та продовження процесуальних строків.

Зупинення провадження у справі збігається із зупиненням процесуальних строків (стаття 71 ЦПК), тобто зупиняє перебіг процесуальних строків. Наприклад, за статтею 157 ЦПК справа про поновлення на роботі повинна бути розглянута не пізніше одного місяця з дня відкриття провадження у справі. Але в процесі розгляду справи відбулось перетворення юридичної особи, яка була відповідачем у справі (пункт 2 частини 1 статті 201 ЦПК). У такому разі суддя зобов'язаний був зупинити провадження у справі до моменту залучення до участі у справі правонаступника (пункт 1 частини 1 статті 203 ЦПК), тобто той час, на який було зупинено провадження у справі, не враховується у загальний процесуальний строк, тобто у місячний термін, у який повинна бути розглянута ця справа. Перебіг процесуального строку продовжується з дня відновлення провадження у справі (стаття 204 ЦПК), тобто з моменту залучення до справи правонаступника. Якщо до зупинення справа розглядалась 15 днів, потім була зупинена на місяць, і після відновлення провадження була закінчена розглядом у 15-денний термін, тобто у місячний строк, то вважається, що таку справу розглянуто без порушення процесуальних строків.

Якщо строк встановлено законом, то суд його поновлює. Наприклад, статтею 294 ЦПК передбачено, що апеляційна скарга на рішення суду подається протягом двадцяти днів після подання заяви про апеляційне оскарження. Якщо особа із поважних причин пропустила цей строк, то на її клопотання суд поновлює такий строк.

Якщо строк встановлено судом, то у випадку його пропуску (стаття 121 ЦПК) суддя *продовжує* такий строк.

Поновлення та продовження процесуальних строків здійснюється за клопотанням сторони або іншої особи, але лише у разі його пропущення з поважних причин. До поважності причин слід віднести: хворобу особи, перебування у тривалому відрядженні, несвоєчасне отримання ухвали суду про усунення недоліків позовної заяви або вчинення інших процесуальних дій тощо. Але у будь-якому разі визнання причин поважними залежить від розсуду судді. На підтвердження поважності причин суду має бути подано доказ.

Питання про поновлення чи продовження пропущеного строку вирішує суд, у якому належало вчинити процесуальну дію або до якого потрібно було подати документ чи доказ.

Про місце і час розгляду цього питання повідомляються особи, які беруть участь у справі. Присутність цих осіб не є обов'язковою, але суд повинен мати достовірний доказ того, що особі повідомлено про час та місце розгляду питання про поновлення чи продовження процесуального строку (розписку про вручення судової повістки або інший документ, отриманий у порядку статті 76 ЦПК).

Одночасно з клопотанням про поновлення чи продовження строку може бути вчинено ту дію або подано той документ чи доказ, щодо якого заявлено клопотання. Наприклад, за статтею 131 ЦПК передбачено положення, що сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під

час попереднього судового засідання у справі. Докази подаються у строк, встановлений судом з урахуванням часу, необхідного для подання доказів. Якщо особа, на яку покладено судом обов'язок щодо подання доказу, в певний час не подала доказ, то такий доказ не приймається судом, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин. Тому особа повинна клопотати перед судом про продовження строку на подання таких доказів та довести поважність пропуску строку. Якщо суд продовжить такий строк, то особа може подати доказ, який вистребувався судом.

З питань поновлення та продовження процесуальних строків судом постановляється ухвала.

ТЕМА 8. СУДОВІ ВИКЛИКИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

1. Поняття судових викликів і повідомлень та їх види.
2. Способи та порядок вручення судових повісток та повідомлень.

1. Поняття судових викликів і повідомлень та їх види.

Судовий виклик - це вимога суду з'явитись у судові засідання для розгляду справи чи для проведення певних процесуальних дій з участю осіб, які викликаються (частина 4 статті 76 ЦПК - участь сторін у судовому засіданні, частина 1 статті 254 ЦПК - справа про усиновлення дитини розглядається з обов'язковою участю органу опіки та піклування або уповноваженого органу державної влади, статті 244 ЦПК - участь у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності представників органу опіки та піклування є обов'язковою, пункт 4 частини 10 статті 53 ЦПК - участь експерта у вчиненні процесуальних дій, що стосується предмета та об'єктів дослідження (частина 2 статті 54 ЦПК - участь спеціаліста у процесі відбору зразків для проведення експертизи тощо).

Судові виклики здійснюються :

- ^ судовими повістками;
- ^ судовими повістками-повідомленнями;
- ^ оголошеннями про виклик у пресі.

Судові повістки про виклик до суду надсилаються:

- x особам, які беруть участь у справі (зокрема й представникам);
- ^ свідкам;
- ^ експертам;
- x спеціалістам;
- x перекладачам.

Судові повістки надсилаються цим особам тому, що їх неявка до суду без поважних причин тягне застосування до них певних санкцій, передбачених ЦПК, КУпАП.

Судова повістка - це гарантія того, що особа буде повідомлена про розгляд справи, оскільки процедура її вручення здійснюється під розписку, яка

із відміткою про дату вручення в той самий день особами, які її вручили, повертається до суду (частини 1, 2 статті 76 ЦПК).

Судова повістка про виклик - це судовий документ, тому на неї повинні поширюватися вимоги Тимчасової інструкції з діловодства в місцевому загальному суді (наказ Державної судової адміністрації від 17.02.2005 № 20). В Інструкції зазначається, що судові повістки виписуються секретарем судового засідання.

Реквізити судової повістки про виклик у суд передбачені статтею 75 ЦПК та зазначеною вище Інструкцією.

Судова повістка повинна містити : ^ ім'я фізичної особи чи найменування юридичної особи, якій адресується повістка;

^ найменування та адресу суду;

^ зазначення місця, дня і часу явки за викликом;

^ назву справи, за якою робиться виклик;

^ зазначення, в якості кого викликається особа (як позивач, відповідач, третя особа, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач);

^ зазначення, чи викликається особа в судове засідання чи у попереднє судове засідання, а у разі повторного виклику сторони у зв'язку з необхідністю дати особисті пояснення - про потребу дати особисті пояснення;

^x у разі необхідності - пропозицію особі, яка бере участь у справі, подати всі раніше неподані докази;

^ зазначення обов'язку особи, яка одержала судову повістку у зв'язку з відсутністю адресата, за першої можливості вручити її адресату;

^ роз'яснення про наслідки неявки залежно від процесуального статусу особи, яка викликається (накладення штрафу, примусовий привід, розгляд справи за відсутності, залишення заяви без розгляду), і про обов'язок повідомити суд про причини неявки.

Якщо разом із судовою повісткою надсилаються копії відповідних документів, то у повістці особі, якій вони надсилаються, має бути зазначено, які саме документи надсилаються і про її право подати заперечення та відповідні докази на їх підтвердження.

Судова повістка повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді справи, але не пізніше ніж за сім днів до судового засідання.

Вважається, що сім днів - це розумний і мінімальний строк, у який особа має достатньо часу для явки до суду та підготовки до участі у судовому засіданні. У цей строк вона може укласти угоду з адвокатом, витребувати за допомогою суду докази, повідомити свідків про слухання справи, якщо вони не були заявлені у позовній заяві та суд не направив їм судові повістки. Особа у цей строк може подати до суду заяву про виклик свідків, отримати для них у суді повістки і особисто їх вручити.

Судові виклики здійснюються також судовими повістками-повідомленнями, які направляються з метою повідомлення осіб, які беруть

участь у справі, з приводу вчинення певних процесуальних дій, у яких участь цих осіб не є обов'язковою (частина 2 статті 73 ЦПК - питання про поновлення чи продовження пропущеного строку).

Судова повістка-повідомлення надсилається завчасно або заздалегідь до дня судового засідання або до дня проведення певної процесуальної дії.

Судова повістка-повідомлення повинна містити найменування та адресу суду, назву справи, вказівку про те, яку дію буде вчинено, місце, день і час її вчинення, а також про те, що участь у її вчиненні для цієї особи не є обов'язковою.

Відповідач, місце проживання (перебування чи роботи) або місцезнаходження якого позивачеві невідоме, навіть після звернення останнього до адресного бюро і органів внутрішніх справ, якщо ці звернення не дали позитивних результатів, викликається в суд через оголошення у пресі. З опублікуванням оголошення про виклик відповідач вважається повідомленням про час і місце розгляду справи. На ці випадки поширюється правило частини 4 статті 74 ЦПК.

Оголошення про виклик до суду, яке відповідно до частини 9 статті 74 ЦПК здійснюється через засоби масової інформації, має реквізити, зазначені в пунктах 1-7 і 9 частини 1 статті 74 ЦПК.

Друкований орган, у якому розміщуються оголошення про виклик відповідача протягом наступного року, визначається не пізніше 1 грудня поточного року в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2. Способи та порядок вручення судових повісток та повідомлень.

Особи, які беруть участь у справі, а також свідки, експерти, спеціалісти і перекладачі можуть бути повідомлені або викликані в суд :

^ поштою - рекомендованим листом із повідомленням;

x через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншою особою, яка бере участь у справі;

^ судовим розпорядником (пункт 8 частини 1 статті 49 ЦПК), помічником судді;

^ через сторону чи її представника за їх згодою для особистого вручення повістки або направлення її поштою;

x безпосередньо в суді у разі відкладення розгляду справи особам, які були присутніми у залі судового засідання (пункт 10.5 Тимчасової інструкції про діловодство у загальному місцевому суді) : шляхом вручення повістки чи повідомлення про виклик до суду або оголошення про явку у судовому засіданні у інший день з роз'ясненням наслідків неявки під розписку на окремому аркуші, яка додається до протоколу судового засідання;

^ телеграмою, факсом чи за допомогою інших засобів зв'язку, які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику.

Особам, які не були присутніми в судовому засіданні, але участь яких суд визнав необхідною, повістки про виклик їх у суд надсилаються не пізніше наступного дня.

Незалежно від способу повідомлення осіб, передбаченого законом, у будь-якому випадку у суду повинні бути дані, які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику.

Судові повістки, адресовані фізичним особам, вручаються їм під розписку.

Якщо особу, якій адресовано судову повістку, не виявлено в місці проживання, повістку під розписку вручають будь-кому з повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом з нею, а за їх відсутності - відповідній житлово-експлуатаційній організації або виконавчому органу місцевого самоврядування.

Щодо вручення повістки повнолітнім членам сім'ї, які проживають з особою, під розписку, то виникає запитання, чи вважатиметься у такому разі, що особа належним чином повідомлена та чи можна за таких умов слухати справу за її відсутності, зокрема коли йдеться про заочний розгляд справи (стаття 224 ЦПК). Для заочного розгляду справи за відсутності відповідача вимагається, щоб він особисто був повідомлений про розгляд справи. Уявімо таку ситуацію, коли в одній квартирі проживають декілька сімей, родичі. Особі, яка вручає повістку, нічого не відомо про їхні стосунки та можливим буде, що вони не повідомлять особу про розгляд справи, адже ніякої відповідальності цих осіб ЦПК не передбачено, а особа може бути позбавлена права на судовий захист.

У частині 5 статті 76 ЦПК йдеться про те, що судова повістка, вручена представникові особи, яка бере участь у справі, вважається врученою і цій особі. Але таке положення викликає сумнів. Адже представник може брати участь у процесі разом із особою або за її відсутності. Він хоча і бере участь у процесі від імені особи, але за статтею 44 ЦПК представник може бути обмежений у вчиненні певних процесуальних дій. Судова повістка може вручатися особам - сторонам спору, явка яких залежно від предмета спору є обов'язковою, така судова повістка є підставою для увільнення особи від роботи на момент розгляду справи. Якщо особі така повістка не надійде, вона не зможе скористатися повісткою, виписаною на ім'я її представника.

Повістки фізичній особі можуть вручатися через житлово-експлуатаційну організацію чи виконавчий орган місцевого самоврядування. Таке положення закону є сумнівним, оскільки такі органи за невручення особі повістки не несуть ніякої відповідальності. На практиці у більшості випадків вони відмовляються брати такі повістки, посилаючись на те, що не зобов'язані чергувати біля дверей цієї особи, чекаючи поки та з'явиться.

У разі відсутності адресата особа, що доставляє судову повістку, повинна негайно повернути її до суду з відміткою про причини невручення. При цьому листоноша має залишити повідомлення про обов'язок з'явитись на пошту та отримати кореспонденцію на замовлення. Якщо особа у передбаченій Правилами надання послуг поштового зв'язку термін (п'ять днів) не отримає судову повістку, лише тоді поштове відділення, де зберігається ця судова повістка, може повернути її до суду з відміткою про причини невручення.

Якщо особа, яка бере участь у справі, перебуває під вартою або відбуває

покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, арешту, повістка та інші судові документи вручаються їй під розписку адміністрацією місця утримання особи, яка негайно надсилає розписку та письмові пояснення цієї особи до суду.

Особам, які проживають за межами України, судові повістки вручаються в порядку, визначеному міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. В основному виконання таких доручень щодо вручення судових повісток та повідомлень покладається на Міністерство юстиції. Україна укладає договори про правову допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах, у яких передбачено засади сприяння щодо вручення судових повісток та повідомлень. У разі відсутності міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, судові повістки та повідомлення вручаються через дипломатичні представництва та консульські установи України за місцем проживання цих осіб. Так, стаття 5 (пункт j) Віденської конвенції про консульські зносини від 24.04.1963 передбачається функція консула щодо передання судових документів чи виконання судових доручень. Положення про вручення судових повісток та повідомлень підпадає також під дію статті 415 ЦПК щодо виконання судових доручень іноземних судів.

Судова повістка може бути надіслана особі за її місцем роботи. Вручається, як правило, через відділ кадрів, де під розписку вручають повістку особі або повістку для передачі отримує начальник відділу кадрів чи інша службова особа. У разі відмови особи від отримання повістки ці особи можуть скласти акт у присутності свідків, який направити на адресу суду.

Якщо місцеперебування відповідача невідоме, суд розглядає справу після надходження до суду відомостей щодо його виклику до суду в порядку, визначеному ЦПК. Місце проживання відповідача може бути невідомим як на момент пред'явлення заяви до суду, так і стати таким під час розгляду справи. Якщо йдеться про пред'явлення заяви до суду, то слід керуватися положенням частини 9 стаття 110 ЦПК, тобто позови до відповідача, місце проживання якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи місцем його перебування або за останнім відомим місцем проживання відповідача чи постійного його заняття (роботи). Тому суд повинен направляти повістку про розгляд справи, ураховуючи ці обставини. Якщо повістку було направлено із застосуванням правил, передбачених статтею 110 ЦПК, але вона повернулася з повідомленням, що місцезнаходження адресата невідоме або адресат вибув, або особа за даною адресою не проживає чи не знаходиться, то суд за наявності такої відмітки на судовій повістці повинен розпочати розгляд справи за відсутності відповідача, якому він у процесі розгляду справи за стаття 78 ЦПК може оголосити розшук, оскільки вручити відповідачу повістку у силу об'єктивних обставин не можна. Наприклад, суд розглядає справу про визнання особи такою, що втратила право користування житловою площею, оскільки більше п'яти років вона не проживала на спірній житловій площі та місце проживання її невідоме. Повістка у такому разі направляється за останнім

відомим місцем проживання особи, але повертається з відміткою листоноші про те, що особа за даною адресою не проживає. Тому повістку із такою відміткою слід розцінювати як доказ у справі, оскільки особа дійсно не проживає на спірній житловій площі.

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи. У разі відсутності заяви про зміну місця проживання або місцезнаходження судова повістка надсилається на останню відому судовій адресі і вважається доставленою, навіть якщо особа за цією адресою більше не проживає або не знаходиться. Ці особи зобов'язані також повідомляти суд про причини неявки у судові засідання, бо у противному разі вважатимуться такими, що не з'явилися в судові засідання без поважних причин.

Судова повістка юридичній особі надсилається за її місцезнаходженням або за місцезнаходженням її представництва, філії, якщо позов виник у зв'язку з їх діяльністю. Вручається вона відповідній службовій особі, яка розписується про одержання повістки, розписка направляється назад до суду.

Якщо повістка вручається безпосередньо фізичною особою, наприклад працівником пошти, то вона повинна бути безпосередньо вручена листоношею під розписку особі або відповідній службовій особі юридичної особи, які розписуються про одержання повістки. ЦПК передбачено можливість вручення судових повісток телеграмою (частина 6 статті 74 ЦПК), тому аналогічно листоноша може доставити таку телеграму особі, про що вона повинна розписатися на аркуші доставки, який направляється до суду з підписом особи про те, що вона таку телеграму одержала і повідомлена про час і місце слухання справи.

Особа, які вручали повістку про явку до суду, повинні у той самий день повернути цю розписку особи з її підписом та відміткою про дату вручення до суду.

У разі відмови адресата одержати судову повістку особа, яка її доставляє, робить відповідну відмітку на повістці і повертає її до суду, тобто особа, яка вручає, сама зазначає про відмову отримати повістку. Але з метою захисту інтересів іншої сторони потрібно все ж таки мати достовірний доказ - свідків такої відмови, оскільки, як зазначено у частині 8 статті 76 ЦПК, особа, яка відмовилася одержати судову повістку, вважається повідомленою. Цим положенням закону може скористатись недобросовісна сторона. Повістка фактично може взагалі не вручатись, а особа, яка її вручає, може написати, що адресат відмовився від її вручення, і довести цю обставину буде складно, оскільки відмову пише не сама особа, а така особа, яка вручає повістку.

У пункті 2.4 Тимчасової інструкції про діловодство в місцевому загальному суді передбачено, що не підлягають реєстрації, а передаються для долучення до справ з відміткою про дату одержання їх судом :

- ^ судові повістки, повернуті суду за неврученням адресату;
- ^ розписки про одержання судових повісток.

ТЕМА 9. СУДОВІ ВИТРАТИ

1. Поняття та види судових витрат. Судовий збір.
2. Підстави, порядок справляння та розміри судового збору і витрат, пов'язаних із розглядом справи.

1. Поняття та види судових витрат та судового збору.

Судові витрати визначаються як частина витрат держави на здійснення правосуддя, покладена законом на сторони, третіх осіб і заявників у справах окремого провадження з метою їхньої компенсації, спонукання до добровільного виконання обов'язків і запобігання необгрунтованих звернень до суду. Іншими словами судові витрати розуміються як витрати, що несуть особи, які звертаються до суду за захистом свого порушеного, оспорюваного, невизнаного права, свободи чи інтересу, за розгляд їх справи судом, тобто за вчинення комплексу процесуальних дій, які вчиняються судом при розгляді справи. Вони поділяються на судовий збір та витрати, пов'язані з розглядом справи, які в свою чергу поділяються на: ^ витрати на правову допомогу;

^ витрати сторін та їх представників, пов'язаних з явкою до суду;

^ витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз;

^ витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи;

^ витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

Введення судових витрат передбачає досягнення наступних цілей :

1) кошти, що одержуються від судового збору, дуже незначні у своїй мірі, але усе ж таки сприяють покриттю тих витрат, які супроводжують судову діяльність. Разом з тим відшкодування витрат по здійсненню правосуддя не надходить безпосередньо до суду, тому фінансування судів не залежить від суми, яка одержується як судовий збір;

2) існування судових витрат покликане дисциплінувати громадян, юридичних осіб, тим самим запобігаючи появі необгрунтованих позовних вимог;

3) судові витрати повинні стимулювати добровільне виконання процесуальних обов'язків.

Відмінність судового збору від судових витрат полягає у наступному :

^ судовий збір є обов'язковим платежем за дії, що вчиняються судом у зв'язку з розглядом та вирішенням, переглядом справи і видачею документів.

Витрати, пов'язані з розглядом справи, складаються із сум, що підлягають сплаті за проведення експертизи, призначеної судом, огляд доказів за місцем їх перебування тощо;

^ розмір судового збору визначений законодавством і залежить від характеру і ціни позову. Розмір судових витрат прямо не залежить від характеру

спору і ціни позову та відрізняється за кожною конкретною справою залежно від фактично вчинених витрат;

^x судовий збір в усіх справах, що розглядаються судами в Україні, сплачується або стягується до бюджету держави. Сума судових витрат вноситься на депозитний рахунок суду з наступною їхньою виплатою експертам або перекладачам.

Усі ці витрати покладені на сторін та інших заінтересованих осіб і покликані:

^ гарантувати добровільне виконання ними своїх обов'язків зі спірних матеріальних правовідносин,

^ запобігати тяганині, пред'явленню безпідставних позовів, виникненню недобросовісних спорів проти законних і обґрунтованих вимог сторони,

^ сприяти економії цивільних процесуальних засобів.

Також в роботі були зазначені позовні заяви, з яких справляється державне судовий збір, і заяви, державне мито за які не сплачується; був визначений розмір ставок судового збору згідно із Законом України "Про державний бюджет на 2015 рік"; вказаний перелік осіб, з яких справляється судовий збір, і осіб, які звільняються від його сплати; передбачені випадки, коли державне мито підлягає виплаті у відстрочку чи у розстрочку, поверненню частково чи повністю.

Статтею 4 Закону України "Про судовий збір" встановлено, що судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, - у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі. Збільшення же розміру ставок судового збору фінансово обґрунтовано.

Необхідно наголосити, що Закон України "Про судовий збір" передбачає скасування обов'язку сплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, які фактично поглинаються судовим збором, що спрощує процедуру звернення до суду. Таким чином, немає підстав для побоювань, що положення цього Закону обмежують доступ до правосуддя.

Захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян і організацій здійснюється головним чином шляхом розгляду і вирішення судами на своїх засіданнях різних цивільно-правових спорів.

Здійснення правосуддя потребує значних матеріальних ресурсів. Джерелом цих ресурсів є кошти державного бюджету України і кошти осіб, які беруть участь у справі. З державного бюджету фінансується матеріально-технічне забезпечення суддів, оплата праці суддів, допоміжного персоналу та інші видатки, пов'язані із забезпеченням діяльності кожного суду як такого. Витрати, що виникають у зв'язку із провадженням по конкретній справі несуть сторони та інші особи, які беруть участь у справі. Ці витрати називаються судовими.

Метою встановлення судових витрат є застереження сторони (позивача) від подання явно необґрунтованого позову, спонукання сторін до добровільного виконання своїх обов'язків, самостійного врегулювання правових спорів.

Оплата одночасно є і частковим відшкодуванням витрат держави на здійснення правосуддя.

Інститут судових витрат є самостійним інститутом цивільного процесуального права і включає цілу низку норм, котрі регулюють усі основні питання судових витрат у цивільному процесі. Вони досить детально регламентують види судових витрат по цивільним справам, їх розподіл та стягнення тощо. Ця обставина підтверджує, що перед нами не просто сукупність процесуальних норм, котрі регламентують певні фрагменти цивільного процесу, а їх система, що забезпечує відносно завершене регулювання більшості сторін процесуальних відносин.

У теорії цивільного процесу судові витрати розуміються як витрати, що несуть особи, які звертаються до суду за захистом свого порушеного, оспорюваного, невизнаного права, свободи чи інтересу, за розгляд їх справи судом, тобто за вчинення комплексу процесуальних дій, які вчиняються судом при розгляді справи. До таких осіб можна віднести позивача, відповідача, коли вони звертається до суду із зустрічним позовом, третіх осіб з самостійними вимогами, заявників у справах окремого провадження, заінтересованих осіб у справах окремого провадження, коли виникне спір про право при необхідності звернення до суду у порядку позовного провадження, стягувача у справах наказного провадження, апелянтів при поданні апеляційної та касаційної скарг.

Згідно із статтею 79 ЦПК України до судових витрат відносяться :

^x судовий збір;

[^] витрати, пов'язані з розглядом справи.

Судовий збір - збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включається до складу судових витрат.

Платники судового збору - громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи-підприємці, які звертаються до суду.

Обов'язок сплачувати судовий збір за ведення цивільних справ у судах, що покладений на заінтересованих у справі осіб, має на меті забезпечити компенсацію державі певної частини коштів, що витрачаються на утримання і функціонування судової влади та на виконання соціально-економічних програм, які фінансуються з бюджету. Справляння судового збору позитивно впливає на поведінку сторін матеріально-правових відносин, стимулює їх до добровільного і своєчасного виконання своїх обов'язків і запобігає пред'явленню до них безспірних позовних вимог. Введення судового збору за провадження цивільних справ у суді (правильне за своєю суттю) може мати й негативні наслідки - перешкоджати наданню державою судового захисту.

До одного з видів судових витрат належать витрати, пов'язані з розглядом справи, що характеризуються як витрати, які включають у себе вичерпний перелік витрат, передбачених у частині 3 статті 79 ЦПК України, а саме :

[^] витрати на правову допомогу;

[^] витрати сторін та їх представників, пов'язаних з явкою до суду;

^витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз;

^витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи;

^витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

Розмір витрат, пов'язаних з розглядом справи у суді залежить не від ціни заявлених позовних вимог та їх характеру, а від фактичних затрат, пов'язаних з участю у справі свідків, експертів, перекладачів і з виконанням ними своїх функцій. Витрати, пов'язані з розглядом цивільної справи у суді і покладені на сторін та інших заінтересованих осіб, покликані :

^ гарантувати добровільне виконання ними своїх обов'язків зі спірних матеріальних правовідносин;

^ запобігати тяганині, пред'явленню безпідставних позовів, виникненню недобросовісних спорів проти законних і обґрунтованих вимог сторони;

^ сприяти економії цивільних процесуальних засобів.

2. Підстави, порядок справляння та розміри судового збору і витрат, пов'язаних із розглядом справи.

Шляхом стягнення судового збору частково відшкодовуються витрачені державою кошти на здійснення правосуддя по цивільних справах, у тому числі витрати на утримання апарату судових органів. Необхідність сплати судового збору, крім того, деякою мірою дисциплінує учасників цивільного обороту, стимулює їх до сумлінного і своєчасного виконання своїх обов'язків, попереджує подання необґрунтованих позовів.

Об'єктом справляння судового збору у судах є цивільні процесуальні документи, чіткий і повний перелік яких визначений у нормативному порядку.

Судовий збір справляється :

^x за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;

^x за подання до суду апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;

^ за видачу судами документів.

Судовий збір не справляється за подання :

1) заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;

2) заяви про скасування судового наказу;

3) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;

- 4) заяви про поворот виконання судового рішення;
- 5) заяви про винесення додаткового судового рішення;
- 6) заяви про розірвання шлюбу з особою, визаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою або недієздатною, або з особою, засудженою до позбавлення волі на строк не менш як три роки;
- 7) заяви про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;
- 8) заяви про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- 9) заяви про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- 10) заяви про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- 11) заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 12) заяви про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- 13) позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду;
- 14) заяви про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб у разі, якщо представництво їх інтересів у суді відповідно до закону або міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, здійснюють Міністерство юстиції України та/або органи опіки та піклування або служби у справах дітей.

Відповідно до пункту 1 статті 4 Закону України "Про судовий збір" судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду.

Відповідно до ст. 8 Закону України "Про державний бюджет України на 2015 рік" з 01.01.2015 року мінімальна заробітна плата установа у місячному розмірі 1218 грн.

Ставки судового збору встановлюються у таких розмірах :

Найменування документа і дії, за яку справляється судовий збір	Ставка судового збору
1. За подання до суду:	
1)Позовної заяви майнового характеру	1 відсоток ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати - 243,60 грн. та не більше 3

	розмірів мінімальної заробітної плати <u>3654 грн.</u>
2)Позовної заяви немайнового характеру	0,2 розміру мінімальної заробітної плати - <u>243,60 грн.</u>
3)Позовної заяви: про розірвання шлюбу	0,2 розміру мінімальної заробітної плати - <u>243,60 грн.</u>
про поділ майна при розірванні шлюбу	1 відсоток ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати - 243, 60 грн. та не більше 3 розмірів мінімальної заробітної плати - <u>3654 грн.</u>
4)заяви про видачу судового наказу	50 відсотків ставки, що визначається з оспорюваної суми у разі звернення до суду з позовом у порядку позовного провадження
5)заяви у справах окремого провадження	0,1 розміру мінімальної заробітної плати - <u>121,80 грн.</u>
6) позовної заяви про захист честі та гідності фізичної особи, ділової репутації фізичної або юридичної особи, а саме: позовної заяви немайнового характеру	0,2 розміру мінімальної заробітної плати - <u>243,60 грн.</u>
позовної заяви про відшкодування моральної шкоди з ціною позову до 5 <u>розмірів мінімальної заробітної плати</u>	0,2 розміру мінімальної заробітної плати - 243,60 грн.
позовної заяви про відшкодування моральної шкоди з ціною позову від 5 до 50 розмірів мінімальної заробітної плати	1 відсоток ціни позову
позовної заяви про відшкодування моральної шкоди з ціною позову від 50 до 100 розмірів мінімальної заробітної плати	5 відсотків ціни позову
позовної заяви про відшкодування моральної шкоди з ціною позову понад 100 розмірів мінімальної заробітної плати	10 відсотків ціни позову
7)заяви про перегляд заочного рішення	0,1 розміру мінімальної заробітної плати - <u>121, 80 грн.</u>
8) апеляційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення	50 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої <u>заяви і скарги, а у разі подання</u>

- 9) касаційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду
 50 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а у разі подання позовної заяви майнового характеру - 70 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми _____
- 10) заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з ново виявленими обставинами
 50 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а у разі подання позовної заяви майнового характеру - 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми _____
- 11) заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України
 70 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а у разі подання позовної заяви майнового характеру - 70 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми _____
- 12) апеляційної скарги що підлягає сплаті на судовий наказ за подання заяви про видачу судового наказу в наказному провадженні
 50 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а у разі подання позовної заяви майнового характеру - 70 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми _____
- 13) заяви про забезпечення доказів або позову
 0,1 розміру мінімальної заробітної плати - 121, 80 грн. _____
- 14) апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду, заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги на ухвалу суду
 0,1 розміру мінімальної плати - 121, 80 грн.
- 15) заяви про скасування рішення третейського суду
 0,5 розміру мінімальної заробітної плати - 609, 00 грн. _____
- 16) заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду
 0,2 розміру мінімальної плати - 243, 60 грн.
- 17) заяви про видачу виконавчого документа на підставі рішення іноземного суду
 0,1 розміру мінімальної заробітної плати - 121, 80 грн.

3. За суду:

подання до **адміністративного**
адміністративного позову:
майнового характеру

2 відсотки розміру майнових вимог, але не
менше 1,5 розміру мінімальної заробітної
плати - 1827 грн. та не

	<p>більше 4 розмірів мінімальної заробітної плати - 4872 грн.</p>
<p><u>4. За видачу судами документів:</u></p>	
<p>1) за повторну видачу копії судового рішення</p>	<p>1 гривня за кожний аркуш копії</p>
<p>2) за видачу дублікату судового наказу та виконавчого листа</p>	<p>3 гривні</p>
<p>3) за роздрукування технічного запису судового засідання</p>	<p>5 гривень за кожний аркуш тексту на папері формату А4</p>

немайнового характеру	0,06 розміру мінімальної заробітної плати - 73,08 грн.
2) апеляційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення суду	50 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, а у разі подання позовної заяви майнового характеру - 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми
3) касаційної скарги на рішення суду, заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду	70 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, а у разі подання позовної заяви майнового характеру - 70 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми
4) заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з ново виявленими обставинами	50 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, а у разі подання позовної заяви майнового характеру - 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми
5) заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України	70 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, а у разі подання позовної заяви майнового характеру - 70 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми
6) апеляційної і касаційної скарг на ухвалу суду, заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги на ухвалу суду	0,05 розміру мінімальної заробітної плати - 60,90 грн.
7) заяви про забезпечення доказів або позову	0,1 розміру мінімальної заробітної плати - 121, 80 грн.
8) заяви про видачу виконавчого документа на підставі рішення іноземного суду	0,1 розміру мінімальної заробітної плати - 121, 80 грн.

4) за видачу в електронному вигляді копії технічного запису судового засідання	15 гривень
5) за виготовлення копії судового рішення у разі, якщо особа, яка не бере (не брала) участі у справі, якщо судове рішення безпосередньо стосується її прав, свобод, інтересів чи обов'язків, звертається до апарату відповідного суду з письмовою заявою про виготовлення такої копії згідно із Законом України "Про доступ до судових рішень"	1 гривня за кожний аркуш копії
5. У разі ухвалення судом постанови про накладення адміністративного стягнення	0,03 розміру мінімальної заробітної плати - 36,54 грн.

Встановлені ставки справляння збору свідчать про те, що їх розмір визначений :

^ у відсотковому відношенні до ціни позову;

^ у розмірах частин мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду.

Судовий збір перераховується у безготівковій або готівковій формі виключно через установи банків чи відділення зв'язку та сплачується у гривнях. Статтею 7 Закону "Про судовий збір" визначено випадки повернення судового збору. Зокрема, коли зменшено розмір позовних вимог або внесено судовий збір у більшому розмірі, ніж встановлено законом; повернено заяву або скаргу; відмовлено у відкритті провадження у справі; залишено заяву або скаргу без розгляду.

Стаття 80 ЦПК України передбачає таке поняття як "ціна позову". Ціну позову складає грошова сума у гривнях, яка відображає заявлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача. Іншими словами ціна позову - це грошове вираження позову. Ціна позову щодо вимог майнового характеру згідно з пунктом 4 частини 2 статті 119 ЦПК України повинна бути зазначена у позовній заяві, яка пред'являється до суду.

Ціна позову визначається за правилами, встановленими статті 80 ЦПК України :

^ у позовах про стягнення грошей - стягуваною сумою;

^ у позовах про витребування майна - вартістю відшукуваного майна;

^ у позовах про стягнення аліментів - сукупністю всіх виплат, але не більше як за 6 місяців;

^ у позовах про строкові платежі і видачі - сукупністю всіх платежів або видач, але не більше як за 3 роки;

^ у позовах про безстрокові або довічні платежі і видачі - сукупністю

платежів або видач за 3 роки;

^ у позовах про зменшення або збільшення платежів або видач - сумою, на яку зменшуються або збільшуються платежі чи видачі, але не більше як за 1 рік;

^ у позовах про припинення платежів або видач - сукупністю платежів або видач, що залишилися, але не більше як за 1 рік;

^x у позовах про дострокове розірвання договору найму (оренди) або договору найму (оренди) житла - сукупністю платежів за користування майном протягом строку, що залишається до кінця дії договору, але не більше як за 3 роки;

^ у позовах про право власності на нерухоме майно, що належать громадянам на праві приватної власності, - дійсною вартістю, а з нерухомого майна, що належить юридичним особам, - не нижче їх балансової вартості;

^ у позовах, які складаються з кількох самостійних вимог, - загальною сумою всіх вимог.

В частині 2 статті 80 ЦПК України регламентуються два випадки, коли відразу неможливо вирахувати розмір державного мита, та дії судді з цього приводу. До них віднесено випадки:

^ якщо визначена позивачем ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна;

^ або на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо.

Якщо зазначена ціна позову явно не відповідає дійсній вартості стягуваного, то ціна позову і розмір мита має визначити суддя, постановивши про це відповідну ухвалу. Якщо у заяві не вказана ціна позову і встановити її в момент подання неможливо, суддя, приймаючи позовну заяву, попередньо визначає розмір належного до сплати мита, зважаючи на приблизну ціну позову. Тоді остаточна ціна позову і розмір мита визначаються в рішенні у справі зі стягненням недоплаченого або поверненням переплаченого мита. Якщо при ухваленні судом рішення загальна сума позову збільшується, мито обчислюється зі збільшеної суми позову.

При поданні позову кількома позивачами до одного або кількох відповідачів державне мито обчислюється виходячи із загальної суми позову і сплачується позивачем пропорційно частки поданих кожним вимог.

Із загальної суми позову мито справляється при поданні позову одним позивачем до кількох відповідачів та при об'єднанні суддею в одне провадження кількох однорідних вимог.

Суд або суддя, зважаючи на майновий стан громадянина, має право звільнити його від сплати державного мита у дохід держави, зменшити його розмір, надати розстрочку і відстрочку.

Як уже згадувалося вище, частина 3 статті 79 ЦПК встановлює точний перелік витрат, пов'язаних з розглядом справи у суді. До них належать : ^ витрати на правову допомогу;

^ витрати сторін та їх представників, пов'язаних з явкою до суду;

^ витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз; ^ витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи; ^ витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

Витрати на правову допомогу - це витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, які несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги.

Для уникнення спірних питань стосовно вартості юридичної допомоги, між адвокатом та клієнтом доцільно укласти цивільну угоду-договір про надання юридичної допомоги, яка й має бути підставою для визначення розміру судових витрат та наступної оплати праці адвоката. Для відповідних гарантій оплати адвокатських послуг та охорони прав довіритель доцільним має бути конкретний договір, в якому зазначатимуться вартість ознайомлення адвоката зі справою, аналіз адвокатом нормативної бази, підготовка процесуальних документів - заяв на звернення до суду, різних клопотань, участь у судових засіданнях, ознайомлення з журналом судових засідань та протоколами окремих процесуальних дій та підготовка процесуальних актів щодо його оскарження, транспортні і матеріальні витрати. Ці умови договору стосуються лише розгляду справи в суді першої інстанції, але при зверненні до суду апеляційної чи касаційної інстанції кількість документів та обсяг інформації у цих справах значно збільшуються, а також рівень моральної відповідальності за наслідки правової допомоги адвоката також значно підвищується. Тому умови оплати праці адвоката залежать від рівня суду, до якого має намір звернутися довіритель, наприклад, суд першої інстанції чи Європейський Суд з прав людини.

Розмір гонорару і порядок його внесення мають бути чітко визначені в договорі про надання правової допомоги.

Засади обчислення гонорару (фіксована сума, погодинна оплата, доплата гонорару за позитивний результат у справі тощо) визначаються за домовленістю між адвокатом та клієнтом і також мають бути закріплені в договорі.

Під час визначення розміру оплати праці адвоката слід відрізнити гонорар від оплати фактичних видатків, пов'язаних з виконанням доручення клієнта. Адвокат має право, окрім гонорару стягувати з клієнта кошти, необхідні для покриття фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення, якщо обов'язок клієнта щодо погашення цих витрат попередньо розглядався та визначений в договорі. Отже, в договорі про надання правової допомоги мають бути визначені види передбачуваних фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення (оплата праці фахівців, чиї висновки запитуються адвокатом, транспортні витрати, оплата друкарських, копіювальних та інших технічних робіт, перекладу та нотаріального посвідчення документів, телефонних розмов тощо); порядок їх погашення

(авансування, оплата за фактом у певний строк тощо) та може бути визначений їх обсяг.

Розгляд цивільної справи передбачає участь сторін (їх представників), для чого вони повинні з'явитися у призначений час в приміщенні суду. Від їх особистої явки до суду залежить реалізація більшості інших процесуальних прав.

Стаття 85 ЦПК до витрат сторін та їх представників, пов'язаних із явкою до суду відносить :

- ^ витрати, пов'язані із переїздом до іншого населеного пункту; ^
- витрати, пов'язані із найманням житла; ^x добові;
- ^ компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із явкою сторін та їх представників в судові засідання на даний час встановлений Постановою Кабінету Міністрів.

Відрядженому працівникові відшкодовуються витрати на проїзд транспортом загального користування (крім таксі) до станції, пристані, аеропорту, якщо вони розташовані за межами населеного пункту, де постійно працює відряджений, або до місця перебування у відрядженні.

Витрати, пов'язані із наймом житла. Відповідно до пункті 1.6 Інструкції про службові відрядження, підприємство за наявності підтвердних документів (в оригіналі) відшкодовує витрати відрядженим працівникам на наймання жилого приміщення в розмірі фактичних витрат з урахуванням побутових послуг, що надаються в готелях (прання, чистка, лагодження та прасування одягу), за користування холодильником, телевізором, телефоном (крім витрат на телефонні переговори) тощо.

Працівникові, відрядженому в межах України, відшкодовується плата за бронювання місця в готелях у розмірі не більш як 50 відсотків його вартості за одну добу, згідно з поданими підтвердними документами в оригіналі.

Витрати на наймання жилого приміщення за час вимушеної зупинки в дорозі, що підтверджуються відповідними документами, відшкодовуються в порядку й розмірах, передбачених цим пунктом.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27.04.2006 № 590 "Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави" встановлено наступні граничні норми витрат :

а) За втрачений заробіток - стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, її представникові, а також свідкам, спеціалістам, перекладачам та експертам у зв'язку з явкою до суду - обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої відповідно до абзацу третього пункту 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8.02.1995 № 100 "Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати". Загальний розмір виплати не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час

виходячи із трикратного розміру мінімальної заробітної плати;

б) За відрив від звичайних занять - сторони, на користь якої ухвалено судове рішення, її представникові, а також свідкам, спеціалістам, перекладачам та експертам у зв'язку з явкою до суду - обчислюється пропорційно до розміру мінімальної заробітної плати особи і не може перевищувати її розмір, обчислений за фактичні години відриву від звичайних занять;

в) Пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та за наймання житла - сторони, на користь якої ухвалено судове рішення, її представникові, а також свідкам, спеціалістам, перекладачам та експертам - не можуть перевищувати встановлені законодавством норми відшкодування витрат на відрядження.

Сторони, на користь якої ухвалено судове рішення, та її представникові сплачується іншою стороною компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. Порядок реалізації цієї норми законом не визначено.

На практиці питання про компенсацію втраченого заробітку майже не постає. Сторони думають, насамперед, про позитивний для себе результат розгляду справи, а не про витрати. Не сприяє реалізації цієї норми й те, що не визначено механізм її застосування. Разом з тим, покладення на сторону, яка заявила безпідставний спір обов'язку компенсувати втрачений заробіток може бути чи не єдиним реальним засобом протидії безпідставним позовам і недобросовісним позивачам.

Слід мати на увазі, що явка до суду є поважною причиною відсутності на роботі і заробітна плата на цей час за працівником зберігається. Ці витрати лягають на роботодавця і йому не відшкодовуються. Тому, якщо сторона є найманим працівником, компенсацію втраченого заробітку вона вимагати не може, оскільки заробіток не втрачено.

Право на одержання компенсації за втрачений заробіток мають самозайняті особи (письменники, артисти, художники, лектори, лікарі, адвокати, приватні нотаріуси, аудиторі, оцінщики, архітектори, тощо) та підприємці, які забезпечують себе роботою, а отже і заробітком самостійно.

Заробіток може бути втрачено, якщо він був. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку. Тому для компенсації втраченого заробітку суду слід надати докази, які підтверджують середньомісячний заробіток сторони. При цьому та обставина, що його втрачено, презюмується. Іншими словами, якщо наприклад, відповідач-нотаріус, який 3 дні протягом місяця брав участь в судових засіданнях, одержав у цьому місяці дохід, який перевищує його середньомісячний заробіток, то це не означає, що він заробітку не втратив, адже можна припустити, що у ті 3 дні, коли він був в суді, він теж міг одержати дохід.

Порядок визначення середньомісячного заробітку передбачено Постановою Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 № 100. В контексті коментованої норми, середньомісячна заробітна плата обчислюється виходячи з виплат за останні 2 календарні місяці роботи, що передують події, з якою пов'язана відповідна виплата. Працівникам, які пропрацювали на підприємстві,

в установі, організації менше двох календарних місяців, середня заробітна плата обчислюється виходячи з виплат за фактично відпрацьований час. Якщо протягом останніх двох календарних місяців працівник не працював, середня заробітна плата обчислюється виходячи з виплат за попередні два місяці роботи. Час, протягом якого працівники згідно з чинним законодавством або з інших поважних причин не працювали і за ними не зберігався заробіток або зберігався частково, виключається з розрахункового періоду.

Якщо явка до суду мала місце у різні місяці, компенсацію слід розраховувати окремо за кожний місяць, оскільки середньомісячний заробіток змінюється (він береться за два останніх місяці).

Час, витрачений у зв'язку із явкою до суду, складається з часу, протягом якого сторона не могла займатися діяльністю, яка дає їй заробіток, зокрема часу, проведеного в судовому засіданні. Цей час можна визначити шляхом додавання часу тривалості усіх судових засідань, в яких сторона брала участь. До цього часу слід додати і час чекання початку судових засідань, якщо вони почалися із запізненням. До цього часу можна додати також час, необхідний для доїзду в приміщення суду. Однак цю обставину сторона, яка заявляє про компенсацію втраченого заробітку, повинна довести.

Враховуючи те, що саме сторона зацікавлена у компенсації втраченого заробітку, вона й повинна подати суду необхідні докази: документи про середньомісячний заробіток, підсумок часу, проведеного в судових засіданнях, розрахунок компенсації за втрачений заробіток. Зрозуміло, що суд вищенаведених розрахунків здійснювати з власної ініціативи не буде.

Якщо сторона, на користь якої постановлено рішення не працює і не має самостійного доходу, вона має право одержати компенсацію за відрив від звичайних занять - пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати. Порядок розрахунку цієї компенсації аналогічний, з відмінністю лише в тому, що замість середньомісячного заробітку до уваги береться мінімальна заробітна плата, що діяла на час, коли відбувалася явка до суду.

г) Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз. Ці витрати складаються із витрат, пов'язаних з :

- ^ переїздом зазначених осіб до іншого населеного пункту;
- ^ найманням ними житла;
- ^ витрат на проведення судових експертиз.

Зазначені витрати несе сторона, яка подала заяву про залучення таких осіб. Якщо клопотання про проведення експертизи заявлено обома сторонами, витрати на її проведення несуть обидві сторони порівну. Існують граничні розміри такої оплати, яка стосується вартості переїзду, наймання житла, а також проведення судових експертиз. Наприклад, проїзд залізницею не повинен перевищувати вартості проїзду у плацкартному (купейному) вагоні тощо. В частині 5 статті 86 ЦПК України зазначається, що граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз, встановлюється Кабінетом

Міністрів України. При вирішенні питань щодо витрат, передбачених статтею 86 ЦПК України, суди на практиці керуються Постановою Кабінету Міністрів України "Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави", Законом "Про судову експертизу".

Відповідно до зазначених нормативних документів, перекладачам, а також особам, які виконують функції експертів чи спеціалістів не в порядку службового завдання, за проведену роботу виплачується крім вищезазначених виплат ще й винагорода.

До зазначеної статті 86 ЦПК України групи витрат належать також добові (при переїзді до іншого населеного пункту) та компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять свідкам, спеціалістам, перекладачам, експертам, які сплачуються стороною, не на користь якої ухвалено рішення. Компенсація обчислюється :

а) за втрачений заробіток - пропорційно від середньомісячного заробітку;

б) за відрив від звичайних занять - пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Відповідні витрати відшкодовуються за рахунок Державного бюджету України у випадках виклику свідків, призначення експертизи, залучення спеціалістів у справах окремого провадження, яке здійснюється за ініціативою суду, а також у випадках звільнення від судових витрат або зменшення їх розмір. При цьому граничний розмір таких компенсаційних витрат встановлюється Кабінетом Міністрів України.

г) Витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи.

Згідно зі статтею 140 ЦПК України у порядку забезпечення доказів має місце така процесуальна дія, як огляд доказів за їх місцезнаходженням, коли речові та письмові докази не можна доставити в суд. За частиною 3 статті 140 ЦПК в огляді доказів за їх місцезнаходженням можуть бути залучені свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти. Аналогічним є огляд речових доказів, що швидко псуються . Огляд може мати місце у разі необхідності за ініціативою суду, в тому числі й за клопотанням особи, яка бере участь у справі . Витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, несе сторона, яка заявила клопотання про вчинення цих дій. Якщо клопотання про вчинення відповідних дій заявлено обома сторонами, витрати на них несуть обидві сторони порівну.

До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать інші витрати, які статтею 79 ЦПК України не включені до судових витрат, але, по суті є такими. Це, зокрема, витрати заявника у справі окремого провадження про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника, пов'язані з публікацією у місцевій пресі оголошення про виклик до суду держателя цінного папера (стаття 262 ЦПК України).

Витрати пов'язані з проведенням огляду доказів за їх

місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи не можуть перевищувати 50 відсотків розміру мінімальної заробітної плати за сукупність дій, необхідних для розгляду справи.

Витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

Дослідивши нові аспекти законодавчого закріплення процесу викликів сторін до суду, а саме оголошень у пресі про виклик відповідача, з'ясовується

що :

^x відповідач, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, викликається в суд через оголошення у пресі і з опублікуванням оголошення про виклик відповідач вважається повідомленим про час і місце розгляду справи;

[^] витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача віднесено до судових витрат.

ТЕМА 10. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

1. Поняття заходів процесуального примусу, підстави їх застосування та види.

2. Порядок застосування окремих заходів процесуального примусу.

1. Поняття заходів процесуального примусу, підстави їх застосування та види.

Заходи процесуального примусу - встановлені законом процесуальні дії, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

В статті 91 ЦПК визначений наступний перелік заходів процесуального примусу :

[^] попередження;

^x видалення із залу судового засідання;

[^] тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;

[^] привід.

Підстави застосування заходів процесуального примусу : ^x реалізація принципу поваги до суду; [^] необхідність дотримання порядку у судовому засіданні; [^] необхідність забезпечення додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій; [^]

виховна мета;

[^] необхідність дотримання адвокатами, прокурорами правил професійної етики;

[^] спрямованість на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи.

Крім головуючого (стаття 160 ЦПК), за дотриманням порядку в судовому засіданні слідкує судовий розпорядник (стаття 49 ЦПК), на якого покладається обов'язок забезпечувати належний стан залу судового засідання, слідкувати за додержанням порядку особами, присутніми у залі судового засідання. Але лише головуючий за частиною 4 статті 160 та частиною 2 статті 90 ЦПК може вживати необхідних заходів примусу для забезпечення в судовому засіданні належного порядку, шляхом постановляння ухвали. Судовий розпорядник може лише виконувати ухвалу суду про застосування певного заходу примусу. Наприклад, якщо особа добровільно не залишить зал судового засідання, то вона видаляється із залу судовим розпорядником у примусовому порядку.

До однієї особи не може бути застосовано кілька заходів процесуального примусу за одне й те саме правопорушення. Якщо особа порушує порядок в судовому засіданні, наприклад викрикує з місця, коментує показання свідка (одне правопорушення), то суддя спочатку робить їй попередження саме за це правопорушення та попереджає, якщо вона не поводитиме себе належним чином, продовжуватиме порушувати порядок, то суд видалить її із залу. Коли особа не реагує на попередження судді, наприклад встає з місця, продовжує ходити по залу судового засідання, вчиняє бійку із стороною чи свідком, і таким чином допускає інше правопорушення, тоді до неї може бути застосовано такий захід процесуального примусу, як видалення із залу судового засідання.

2. Порядок застосування окремих заходів процесуального примусу.

Заходи процесуального примусу застосовуються судом негайно після вчинення порушення шляхом постановляння ухвали.

У статті 92 ЦПК закріплено процедуру застосування двох заходів процесуального примусу, передбачених у статті 91 ЦПК, у певній черговості. Спочатку здійснюється застосування такого заходу процесуального примусу, як попередження до учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого заходів процесуального примусу. У разі повторного вчинення зазначених дій - видалення із залу судового засідання. У частині 2 статті 92 ЦПК законодавцем регламентується окремий випадок щодо застосування спеціального заходу процесуального примусу до перекладача. Якщо перекладач повторно вчинить дії, спрямовані на порушення порядку під час судового засідання, або не виконає розпорядження головуючого, то суд оголошує перерву і надає час для його заміни. До перекладача за аналогією як до особи, вперше буде застосовуватись такий захід процесуального примусу, як попередження.

Про застосування таких заходів суддя постановляє ухвалу.

У контексті аналізу цієї норми слід зазначити, якщо дії особи підпадають під ознаки адміністративного порушення, то до неї може бути застосовано адміністративну відповідальність.

У статті 91 ЦПК йдеться про заходи процесуального примусу, серед яких у контексті аналізу діяльності судового розпорядника доцільно звернути увагу

на попередження і подальше видалення із залу судового засідання. Так, якщо суддя або за його дорученням судовий розпорядник зробить особі попередження, у протоколі має бути зафіксовано, кому було зроблено зауваження. Судовий розпорядник має встановити цю особу. Якщо вона продовжує порушувати порядок під час судового засідання і не реагує на зроблене зауваження, судовий розпорядник може видалити її із залу судового засідання на підставі ухвали суду про застосування такого заходу процесуального примусу. Якщо особа перешкоджатиме судовому розпоряднику у виконанні його обов'язку, то можна апріорі вважати, що наступні дії судового розпорядника - викликати наряд міліції та у примусовому порядку видалити таку особу із залу судового засідання, а далі до неї може бути застосовано відповідні санкції, передбачені КУпАП.

У разі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, витребуваних судом, та неповідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом.

Підстави тимчасового вилучення письмових чи речових доказів : ^
неподання без поважних причин письмових чи речових доказів; ^
неповідомлення причин неподання їх суду.

У таких випадках суддя постановляє ухвалу про тимчасове вилучення таких доказів для дослідження їх судом.

Зміст ухвали :

- ^ ім'я (найменування) особи, у якої знаходиться доказ;
- ^ її місце проживання (перебування) або місцезнаходження;
- ^ назва або опис письмового чи речового доказу;
- ^ підстави проведення його тимчасового вилучення.

Належно викликаний свідок зобов'язаний з'явитись на виклик суду (частина 2 стаття 50 ЦПК). Частиною 3 статті 50 ЦПК на свідка покладається обов'язок завчасно повідомити суд про неможливість прибуття за викликом суду. Якщо він без поважних причин не з'явиться в судове засідання або не повідомить суд про причини неявки, а суд дійде висновку про необхідність його допиту, він повинен постановити ухвалу про його привід через органи внутрішніх справ з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення. Зміст ухвали :

- ^ ім'я фізичної особи, яка підлягає приводу;
- ^ місце проживання, роботи чи навчання;
- ^ підстави застосування приводу;
- ^ коли і куди ця особа повинна бути доставлена;
- ^ кому доручається здійснення приводу.

Копія ухвали про привід свідка направляється для виконання до органу внутрішніх справ за місцем провадження у справі або за місцем проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу.

Привід не може бути застосований до осіб, які згідно зі статтею 51 ЦПК не підлягають допиту як свідки. Не можуть доставлятися приводом до суду

також малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, інваліди першої і другої груп, особи, які доглядають дітей віком до шести років або дітей-інвалідів.

Особа, яка виконує ухвалу про привід свідка чи відповідача до суду, повинна оголосити їм ухвалу суду, щоб ті знали, на якій підставі вони підлягають приводу. Оскільки свідок може заперечувати проти приводу, якщо матиме передбачені статтею 51 та частиною 4 статті 94 ЦПК підстави, то може подати особі, яка виконує цю ухвалу, докази на підтвердження обставин, що не може бути допитаним як свідок чи доставленим приводом до суду.

У разі неможливості приводу особа, яка виконує ухвалу, через начальника органу внутрішніх справ негайно повертає її суду з письмовим поясненням причин невиконання. Такими причинами може бути також смерть свідка, безвісна відсутність чи оголошення останнього померлим, відсутність за місцем проживання, перебування у місцях позбавлення волі, на стаціонарному лікуванні, на військовій службі, у тривалому службовому відрядженні тощо.

Привід окрім свідків застосовується також до відповідача. Так, згідно зі статтею 146 ЦПК у разі ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства суд має право постановити ухвалу про примусовий привід на проведення такої експертизи.

ТЕМА 11. ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1. Судове доказування : поняття, предмет, етапи. Обов'язок доказування і подання доказів. Підстави звільнення від доказування.
2. Судові докази: поняття і види. Належність та допустимість доказів.
3. Оцінка доказів. Забезпечення доказів.
4. Засоби доказування.

1. Судове доказування : поняття, предмет, етапи. Обов'язок доказування і подання доказів. Підстави звільнення від доказування.

Важливою передумовою ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення є встановлення фактичних обставин справи - певного кола фактів, з якими закон пов'язує правові наслідки. Основним способом пізнання фактичних обставин справи, що підтверджують вимоги та заперечення сторін, а також інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, є встановлення їх за допомогою судових доказів, тобто судового доказування. Функція суду полягає в тому, щоб у процесі розгляду і прийняття рішення у справі досягти вірного знання про фактичні обставини, притаманні спірним правовідносинам, і точно застосувати до встановлених юридичних фактів норми матеріального права.

Судове доказування поєднує в собі 2 взаємопов'язані складові -пізнавальну (розумову) та практичну (процесуальну). Розумова (пізнавальна, логічна) сторона доказування підпорядкована законам логічного мислення, а

практична (процесуальна) діяльність, тобто процесуальні дії з доказування підпорядковані приписам правових норм і засновані на них. Норми права пропонують здійснення таких процесуальних дій, які створюють найкращі умови для того, щоб процес мислення був істинним. У свою чергу законодавство не може суперечити законам і правилам пізнання та логіки. Логічне доказування підпорядковане законам мислення, процесуальне - законам, що встановлює держава, тобто процесуальним законам. Судовий пізнавальний процес характеризується тим, що : ^ він обмежений у часі, який визначається термінами розгляду і вирішення справи;

^ предмет пізнання своєрідний - це правовідносини, а не одиничні факти або закономірності розвитку природи і суспільства;

^ судовим пізнавальним процесом займаються тільки суд і особи, що беруть участь у розгляді справи;

^ судовий пізнавальний процес підкоряється одночасно логічним законам мислення і законам як нормативно-правовим актам;

^ пізнання судом здійснюється в умовах дії принципу змагальності сторін, для якого притаманні наявність протилежних інтересів і прагнення надати фактичні обставини відповідно до мети своєї участі у справі;

^ виникає об'єктивна необхідність для суду ухвалити рішення у будь-якому випадку.

Метою судового пізнання є з'ясування істини, тобто досягнення відповідності знань суддів фактам реальної дійсності та правовідносинам.

Отже, розумова діяльність є внутрішнім аспектом судового доказування, що здійснюється в межах процесуальної форми, а процесуальна діяльність є зовнішнім аспектом судового доказування, що регламентується процесуальними нормами, які регулюють весь процес доказової діяльності.

Доказування - це розумова та процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу (суб'єктів доказування), що спрямована на встановлення фактів (обставин), що мають значення для справи, істини у конкретній цивільній справі та вирішення спору між сторонами.

Доказування структурно складається з таких елементів : суб'єкти, об'єкти та зміст діяльності.

Суб'єктами доказування у цивільному процесі є суд, особи, які беруть участь у справі, та інші учасники процесу, які мають матеріально-правову та процесуально-правову заінтересованість у вирішенні справи і які відповідно до своїх процесуальних прав та обов'язків вчиняють дії, що мають значення для вирішення справи.

Об'єктами доказування є обставини, що підлягають встановленню для вирішення справи або певної процесуальної дії.

Метою судового доказування є всебічне, повне та об'єктивне з'ясування дійсних обставин справи, тобто встановлення за допомогою доказів у повній відповідності з істиною юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну і припинення спірних правовідносин між сторонами, та інших обставин,

що мають значення для правильного вирішення справи. В меті доказування, з одного боку, відображаються інтереси, потреби суб'єктів цієї діяльності, з іншого боку - відображається і подальша поведінка як план діяльності, передбачення результату діяльності, тобто поєднуються об'єктивна та суб'єктивна сторони доказування.

Ознаки процесуальної форми доказування : законодавча врегульованість процесу доказування; дієвість правової регламентації (послідовність дій з доказування і їх зміст докладно регламентуються нормами права); універсальність процесуальної форми доказування; імперативність процесуальної форми доказування; підпорядкованість доказування принципам цивільного процесу.

Принципами судового доказування є такі : обов'язковість доказування (оскільки всі обставини справи підлягають доказуванню, за винятком тих, які не підлягають доказуванню в силу закону); належність доказів; допустимість доказів; вільна оцінка доказів.

Доказування складається з таких етапів (стадій) : 1) формування предмету доказування; 2) збирання та подання доказів; 3) дослідження доказів; 4) оцінка доказів.

Збирання доказів - це процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу щодо залучення доказів, яка складається з : 1) подання доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі; 2) витребування доказів судом; 3) надання судових доручень щодо збирання доказів.

Подання доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, полягає у передачі доказів у розпорядження суду. Зокрема, сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі у строк, встановлений судом, з урахуванням часу, необхідного для цього. Докази, подані з порушенням таких вимог, судом не приймаються, якщо сторона не доведе, що їх подано несвоєчасно з поважних причин (стаття 131 ЦПК). Крім того, відповідно до частини 2 статті 60 ЦПК докази можуть подаватися іншими особами, які беруть участь у справі : третіми особами, представниками сторін та третіх осіб, органами та особами, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, заявниками та заінтересованими особами, їхніми представниками.

На суд покладається обов'язок за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, якщо у них є труднощі щодо отримання доказів, витребувати такі докази (частина 1 статті 137 ЦПК). У заяві про витребування доказів має бути зазначено : 1) який доказ вимагається; 2) підстави, за яких особа вважає, що доказ перебуває в іншій особі; 3) обставини, які може підтвердити цей доказ.

Докази, які вимагає суд, направляються до нього безпосередньо. Суд може також уповноважити заінтересовану особу, яка бере участь у справі, одержати доказ для надання його суду.

Особи, які не мають можливості подати доказ, що вимагає суд, взагалі або у встановлені судом строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом 5 днів із дня отримання ухвали. За неповідомлення суду про неможливість подати докази, а також за неподання доказів, у тому числі і з причин, визнаних судом неповажними, винні особи несуть відповідальність, встановлену законом. При ньому притягнення винних осіб до відповідальності не звільняє їх від обов'язку подати суду докази. За клопотанням сторони суд повинен поінформувати в судовому засіданні про виконання його вимог щодо витребування доказів.

Крім того, відповідно до статті 93 ЦПК у разі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання, суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом, в якій зазначаються : 1) ім'я (найменування) особи, у якої перебуває доказ; 2) місце проживання (перебування) або місцезнаходження такої особи; 3) назва або опис письмового чи речового доказу; 4) підстави проведення тимчасового вилучення доказу.

Збирання доказів може здійснюватись і шляхом надання судових доручень щодо збирання доказів. Так, суд, який розглядає справу, в разі необхідності збирання доказів за межами його територіальної підсудності доручає відповідному суду провести певні процесуальні дії (частина 1 статті 132 ЦПК). В ухвалі про судове доручення, що є обов'язковою для суду, якому вона адресована, коротко викладається суть справи, що розглядається, а також зазначаються : 1) особи, які беруть участь у справі; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) докази, які повинен зібрати суд, що виконує доручення; 4) перелік питань, поставлених особами, які беруть участь у справі, та судом свідку.

Дослідженням доказів є процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу щодо безпосереднього сприйняття і вивчення у судовому засіданні фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення. Відповідно до статті 177 ЦПК суд під час судового розгляду справи, заслухавши пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються. При цьому порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і в разі потреби може бути змінений.

Оцінка доказів - це розумова діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, що ґрунтується на законах логіки та правових нормах і спрямована на формування у суб'єктів доказування власної думки щодо достовірності обставин, якими сторони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення, а також ухвалення судом законного й обґрунтованого рішення.

Видами оцінки доказів є : 1) юридичним значенням, попередня оцінка здійснюється під час судового розгляду до виходу суду до нарадчої кімнати; остаточна оцінка - здійснюється судом у нарадчій кімнаті і є підставою для ухвалення рішення у справі; контрольна оцінка - здійснюється судами

апеляційної і касаційної інстанцій під час перевірки законності й обґрунтованості рішень судів першої інстанції; 2) за суб'єктами доказової діяльності: рекомендаційна оцінка - здійснюється сторонами та іншими учасниками цивільного процесу, крім суду, у формі пояснень, клопотань, заперечень тощо; владна оцінка - здійснюється судом і є підставою для прийняття ним законного й обґрунтованого рішення.

Відповідно до статті 212 ЦПК *правилами оцінки доказів судом* є такі : 1) суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів; 2) жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення; 3) суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Результати оцінки доказів суд відображає у рішенні, в якому наводяться мотиви їх прийняття чи відмови у прийнятті.

Відповідно до статті 179 ЦПК предметом доказування є факти, що обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Таким чином, *предметом доказування є* : 1) обставини, які обґрунтовують вимоги позивача (підстава позову); 2) обставини, які обґрунтовують заперечення відповідача (підстава заперечення); 3) інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. Правильне застосування предмета доказування сприяє визначеності подальшого процесу доказування щодо виявлення, збору, дослідження та оцінки доказів, встановлення дійсних обставин справи та ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Предмет доказування у вузькому сенсі - це сукупність юридичних фактів матеріально-правового характеру, тобто фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну й припинення правовідносин між сторонами та на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень. Цей склад фактів визначається нормою права, що регулює спірні правовідносини.

Предмет доказування у широкому сенсі включає не тільки юридичні факти, що обґрунтовують вимоги та заперечення правильне вирішення справи та виконаний іншій цивільного судочинства.

До предмета доказування в широкому сенсі належать такі групи фактів: 1) юридичні факти матеріально-правового характеру ; 2) доказові факти; 3) юридичні факти процесуально-правового характеру; 4) факти, що сприяють правильній оцінці доказів; 5) факти, встановлення яких необхідно суду для виконання запобіжних і виховних завдань цивільного судочинства.

Предмет доказування - це коло фактів матеріально-правового і процесуального характеру, які підлягають встановленню для вирішення цивільної справи по суті. Предмет доказування необхідний насамперед для суду, який у своїй пізнавальній діяльності прямує від припущення про існування фактів до достовірного знання про них. Доти, доки суд не має достовірного знання про які-небудь події або дії, вони тлумачаться як обставини, тобто припущення про існування фактів. Якщо суд про яку-небудь обставину має

уявлення як про факт (наприклад, у силу її загальної по відомості), то до предмета доказування вона взагалі не включається.

Встановлення меж предмета доказування більшою мірою є прерогативою суду, який на різних етапах провадження у цивільній справі визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору, з'ясовує, якими доказами кожна сторона буде обґрунтовувати свої доводи чи заперечення, оцінює достатність і взаємний зв'язок доказів в їх сукупності тощо. Разом із цим межі предмета доказування визначаються також сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Про остаточне встановлення меж предмета доказування може йтися лише при ухваленні судового рішення, коли зібраними вважаються усі фактичні дані, що мають значення для вирішення справи. Їх сукупність і становить предмет доказування у конкретній цивільній справі.

Отже, судове доказування складається із послідовних стадій : а) визначення кола обставин, що підлягають доказуванню; б) виявлення і збирання доказів у справі; в) дослідження доказів; г) оцінка доказів; д) перевірка правильності судового доказування під час перегляду судових рішень. Сукупність цих стадій визначає процес доказування в цивільному судочинстві. Тобто з початку мають бути встановлені обставини, що підлягають доказуванню в цілому (предмет доказування), а вже після цього обставини, які підлягають доказуванню кожною стороною у справі (обов'язок доказування).

Чітке визначення судом змісту предмета доказування має важливе прикладне значення, оскільки воно : вказує на коло фактів, які необхідно з'ясувати чи встановити у судовому засіданні: обумовлює межі судового доказування; визначає конкретні засоби доказування, необхідні для здійснення доказування у справі; персоніфікує суб'єкта, зобов'язаного довести ті обставини, на яких ґрунтуються його вимоги чи заперечення.

Обов'язки сторін з доказування розподіляються таким чином : позивач повинен довести факти, що свідчать про існування правовідносин, з приводу яких виник спір, і про порушення відповідачем прав і законних інтересів позивача; відповідач повинен довести ті факти, на які він посилається, обґрунтовуючи свої заперечення проти позову.

Це правило поширюється не тільки на сторони, а й на інших осіб, які беруть участь у цивільній справі і наділені правом подавати докази, зокрема третіх осіб, представників сторін і третіх осіб, органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Подання доказів особами, які беруть участь у справі, передбачає їх передачу в розпорядження суду. Так, відповідно до статті 131 ЦПК сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі. Докази подаються у строк, встановлений судом, з урахуванням часу, необхідного для їх подання. У разі подання доказів з порушенням зазначених вимог, вони не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин.

Суд повинен сприяти всебічному і повному з'ясуванню обставин справи : роз'яснювати особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки,

попереджати про наслідки вчинення або не вчинення процесуальних дій і сприяти здійсненню їх прав у випадках, встановлених у ЦПК (частина 4 статті 10 ЦПК). Так, якщо у осіб, які беруть участь у справі, є труднощі у отриманні доказів, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати ці докази (частина 1 статті 137 ЦПК). Крім того, залучення доказів за ініціативою суду може здійснюватися шляхом надання ним судових доручень щодо збирання доказів (стаття 132 ЦПК).

Суд вирішує питання про витребування доказів та виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів (пункт 5 частини 6 статті 130 ЦПК).

Отже, роль суду в процесі доказування у цивільному судочинстві полягає в тому, що він повинен створити особам, які беруть участь у справі, необхідні та рівні процесуальні умови для всебічного і повного дослідження обставин справи. Для виконання цієї ролі суд : а) роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, у тому числі з подання доказів і розподілу тягаря доказування; б) попереджає осіб, які беруть участь у справі, про можливі наслідки здійснення або нездійснення ними процесуальних дій; в) у випадках, передбачених процесуальним законом, сприяє особам, які беруть участь у справі, за їх клопотаннями у поданні доказів.

Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях, тобто на висунутих певних теоріях, гіпотезах, зв'язках між ними тощо, які не тільки не підтверджуються жодними фактичними даними, а й потребують самостійного доказування.

ЦПК у статті 61 визначає підстави звільнення осіб, які беруть участь у справі, від доказування обставин з метою досягнення процесуальної економії, оскільки за наявності цих підстав у суду не буде необхідності досліджувати докази для встановлення певних обставин. Положення цієї статті також спрямовані на запобігання ухваленню різних судових рішень щодо однієї й тієї самої обставини.

Підставами звільнення від доказування в судовому процесі є обставини, які не належить доказувати : а) преюдиційні обставини, тобто ті, що встановлені в судовому рішенні іншого суду, яке набрало законної сили; б) обставини, визнані судом загальновідомими; в) безспірні (визнані) обставини, тобто ті, щодо яких у осіб, які беруть участь у справі, не виникає спору.

Преюдиціальні (преюдиційні) факти - це факти, що встановлені судовим рішенням в адміністративній, цивільній або господарській справі, що набрало законної сили, і які не підлягають повторному доказуванню. Обставини вважаються встановленими в іншому судовому рішенні, якщо про це зазначено в мотивувальній чи резолютивній частинах цього рішення. Якщо при встановленні обставин у вирішеній цивільній, господарській або адміністративній справі не брали участь певні особи, які беруть участь в цивільній справі, що розглядається судом, такі особи мають право заперечувати достовірність таких обставин.

Преюдиційність фактів заснована на юридичному механізмі набрання судовим рішенням законної сили, відповідно до якого виникає заборона оспорювати в іншому процесі встановлені у ньому рішення факти.

Преюдиційний зв'язок рішень у цивільних, господарських або адміністративних справах пояснюється тим, що одні й ті самі факти можуть тягти різні юридичні наслідки. Наприклад, факт завдання шкоди може бути предметом доказування як у справі адміністративного судочинства, метою якої є оскарження протиправних дій органів державної влади, так і у цивільній справі, основною метою відкриття провадження у якій є відшкодування завданих потерпілому збитків.

Обставини, встановлені судовим рішенням в адміністративній, цивільній або господарській справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи лише за умови, що в ній беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. У випадку, якщо сторона або третя особа заперечує проти таких обставин, суд має переконатися в тому, що така сторона чи третя особа брала участь у справі, рішення у якій є преюдиційним. В разі, якщо така особа участі не брала, суд має надати їй можливість спростувати такі обставини з посиланням на докази.

Вирок суду в кримінальній справі, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративний проступок (адміністративне правопорушення), що набрали законної сили, є обов'язковими для суду, який розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, щодо якої ухвалено вирок або постанову суду, лише з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою. Інші обставини, встановлені такими вирок і постановою, не є преюдиційними, а тому підлягають доказуванню у загальному порядку.

Обставини визнаються загальновідомими, якщо вони відомі суду та широкому колу осіб. Загальновідомість факту обумовлена обмеженістю у часі, просторі та за колом осіб. Обмеженість у часі пов'язана з властивостями людської пам'яті пам'ятати чи забувати певні події, їх хронологію та деталі. Обмеженість у просторі пов'язана з тим, що обставини можуть бути всесвітньо відомими та регіонально відомими. Обмеженість за колом осіб пов'язана з тим, що певні факти у сфері публічної служби можуть бути відомі сторонам процесу і суду, який володіє інформацією, заснованою на практиці розгляду певних категорій справ. Зокрема, загальновідомими обставинами є природні явища, стихійні лиха, властивості матеріалів та речовин, а також техногенні катастрофи, світові та локальні війни, вибори, референдуми тощо. Визнання факту загальновідомим здійснюється судом до винесення постанови у справі.

Крім того, особам, які беруть участь у справі, не потрібно подавати докази на підтвердження обставин, які не оспорюються (безспірні обставини). Це можливо за умов, якщо проти того, щоб не доказувати безспірну обставину, не заперечують сторони та інші особи, які беруть участь у справі. В ньому разі йдеться про те, що не підлягають доказуванню обставини, які визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Такі обставини ще називають визнаними.

Сторона може також наполягати на доказуванні певної обставини, навіть якщо не оспорує її. Суд у свою чергу також має можливість поставити під сумнів обставину, яку ніхто не оспорує, якщо є підстави вважати її недостовірною. Суд також може вимагати доказування безспірної обставини, якщо поведінка однієї з осіб, яка бере участь у справі, дає підстави сумніватися в тому, що обставину вона визнала добровільно. До безспірних обставин належать : а) обставини, що визнані в активній формі - це обставини, які повідомлені однією з сторін, яка бере участь у справі, які й інші особи, які беруть участь у справі, визнали в усній чи письмовій формі; б) обставини, що визнані в пасивній формі, - це обставини, які повідомлені однією з сторін, яка бере участь у справі, та яких жодна інша особа, яка бере участь у справі, не заперечила. При цьому визнання стороною в суді обставин, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, не є для суду обов'язковим, оскільки досліджені судом докази можуть спростовувати зазначені обставини.

2. Судові докази : поняття і види. Належність та допустимість доказів.

Докази - це будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність оспоруваних обставин. Тобто доказом є не факт, не обставина, а фактичні дані. Факт - це явище об'єктивної соціальної дійсності. Вони існують незалежно від того, чи знають про них особи, що здійснюють судовий розгляд. Фактичні дані, тобто відомості про факт - це інформація, за допомогою якої пізнається факт, що має значення для вирішення справи.

Докази, тобто будь-які фактичні дані (інформація), можуть бути представлені у різній формі. Так, фактичні дані, що мають значення для правильного вирішення справи, можуть бути отримані (встановлені) судом на підставі пояснень сторін, третіх осіб та їхніх представників, показань свідків, письмових і речових доказів, висновків експертів.

Докази отримуються у встановленій процесуальним законом формі. Недотримання (порушення) форми отримання доказів обумовлює те, що вони при вирішенні судом справи до уваги братись не будуть. Крім того, докази мають відповідати певним вимогам, тобто мають бути належними та допустимими. Жоден доказ, який містить інформацію про предмет доказування (обставини спору), не має для суду наперед встановленої сили.

Отже, докази - це інформація про обставини у справі, яка одержана судом із джерел -засобів доказування. На підставі цієї інформації суд встановлює наявність або відсутність : обставин, якими сторони, а також інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги та заперечення; інших обставин, що мають значення для вирішення справи. Оскільки докази є інформацією, вони можуть бути правдивими або неправдивими. Суд, встановлюючи обставини у справі, оцінює докази, щоб визначити, які з них є правдивими, та відкинути неправдиві.

Класифікація доказів дозволяє правильно організувати процес їх збирання, дослідження та оцінки, а також визначити їх місце в системі доказів у

справі. Класифікація доказів, які використовуються в цивільному процесі, дозволяє дати відповіді на ряд практичних питань, зокрема : а) чи стосується доказ приватноправового спору взагалі та якою мірою (тобто питання належності певного доказу до цивільної справи); б) наскільки повно доказ підтверджує наявність чи відсутність певних обставин приватноправового спору; в) звідки (джерело) походить доказ, який використовується в цивільній справі; г) яким чином (у якій формі) доказ відтворений ззовні, тобто у вигляді чого він представлений; д) чи дотримано вимоги процесуального закону щодо форми та способу отримання доказу.

Залежно від джерела одержання відомостей про обставини приватноправового спору докази можуть бути особистісними, речовими та змішаними.

Особистісними є докази, які походять від конкретної особи, наприклад, від свідків, сторін, третіх осіб тощо.

Речовими є докази, що пов'язані з об'єктами матеріального світу, речами (письмові та речові докази). Речовими доказами є предмети, які в силу свого зв'язку із подією та обставинами, що є предметом судового розгляду, сприяють правильному вирішенню справи у суді та приєднані до справи як докази спеціальним документом.

Змішаними є докази, які поєднують в собі ознаки і різні види доказів. Так, до змішаних доказів можна віднести, наприклад, висновок експерта, повідомлення, надіслане за допомогою засобів стільникового зв'язку, диск із записаним на ньому файлом тощо.

Залежно від зв'язку доказів із обставинами, що підлягають доказуванню (за зв'язком із предметом доказування), докази можуть бути прямими та непрямими (опосередкованими, побічними).

Прямі докази - докази, які однозначно вказують на наявність чи відсутність певних фактичних обставин приватноправового спору.

Непрямі докази - докази, які дозволяють зробити припущення про наявність чи відсутність певної обставини. Це докази, змістом яких є відомості про фрагментарні факти, які до предмету доказування не входять, однак в силу свого об'єктивного зв'язку з ними дають підстави для висновку про наявність чи відсутність досліджуваного приватноправового спору.

Залежно від способу утворення (процесу формування) докази можуть бути первинними (первісними) та похідними.

Первинні докази - це докази, що безпосередньо формуються під впливом подій (досліджуваних фактів), які встановлюються та перевіряються у судовому засіданні. Первинні докази - це першоджерела, які вбирають в себе фактичні обставини і фіксуються на відповідному носіїв інформації (наприклад, показання свідка, який був очевидцем події, оригінал документа).

Похідні докази - це докази, які відтворюють зміст іншого доказу, тобто несуть у собі інформацію, що зафіксована в них не внаслідок самих обставин, а внаслідок перенесення даних з іншого джерела (наприклад, показання свідка, який не був безпосереднім очевидцем події, але одержав інформацію про неї від

інших осіб, копія документа). Похідні докази можна використовувати для перевірки первинних доказів.

Залежно від мети доказування докази можуть бути основними та протилежними (контрдокази).

Основні докази - це докази, що підтверджують наявність чи відсутність певної обставини. *Протилежні докази* - це докази, то спростовують основний доказ. Наявність основного та протилежного доказу щодо певної обставини дає можливість зробити висновок, що принаймні один з них є неправдивим, а тому вони потребують перевірки іншими доказами. За відсутності такої можливості та в разі однакової переконливості основного і протилежного доказу суд може визнати недоведеною наявність чи відсутність обставин, що підтверджуються основним доказом.

Крім того, *за змістом* докази можуть бути безпосередніми та побічними; залежно від характеру отриманої суб'єктом інформації докази можуть бути опрацьованими (концентрованими) та звичайними; *залежно від методів виявлення* докази можуть бути безпосередніми та опосередкованими.

Під час розгляду та вирішення приватноправового спору фактичні обставини справи встановлюються за допомогою чітко визначеного кола засобів доказування. Засоби доказування є зовнішнім виявом доказів, їх також називають джерелами доказів, тобто джерелами, з яких суд отримує фактичні дані (докази).

Процесуальною формою доказів є визначені цивільним процесуальним законом засоби доказування, в яких містяться фактичні дані, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. У цивільному процесі засобами доказування є :

- 1) пояснення сторін, третіх осіб, їх представників, допитаних як свідків;
- 2) показання свідків;
- 3) письмові докази;
- 4) речові докази, зокрема звукозаписи і відеозаписи;
- 5) висновки експертів.

Перелік засобів доказування є вичерпним. Хоча з появою нових носіїв інформації (наприклад, комп'ютерних дисків, карт пам'яті тощо) цей перелік засобів доказування сам по собі змін не зазнав, проте розширився їхній обсяг.

ЦПК у статті 58 встановлює правила належності доказів, які визначають об'єктивну можливість доказу підтверджувати обставину, що має значення для вирішення справи. Правила належності доказів спрямовані, насамперед, на досягнення процесуальної економії через усунення з судового розгляду доказів, які не мають значення для вирішення справи.

Належними є докази, що належать до предмета доказування. Суд має відібрати лише ті докази, що містять інформацію щодо предмета доказування, виключивши з процесу доказування докази, що не належать до справи, наявність яких ускладнює процес доказування, встановлення дійсних обставин справи, затягує розгляд справи. Значення ознаки належності полягає в тому, що вона дозволяє правильно визначити обсяг доказового матеріалу, відібрати лише ті докази, які дійсно потрібні для встановлення фактичних обставин справи. Тобто належність доказів - це наявність їхнього значення для цивільної справи.

Для визначення належності доказів необхідно, насамперед, з'ясувати, чи мають значення для справи фактичні дані, для встановлення яких пропонуються джерела та засоби доказування, а вже після цього треба визначити, чи можуть підтвердити ані заперечити докази-факти, що стосуються справи.

Вирішуючи питання щодо належності доказу, суд : а) визначає, чи належить обставина, для встановлення якої особа, яка бере участь у справі, просить залучити доказ, до предмету доказування; б) визначає, чи існує об'єктивний зв'язок між доказом і обставиною, що її належить встановити. У разі, якщо відповіді на ці обидва питання є позитивними, доказ необхідно залучити до справи як належний. У випадку, коли суд не бере доказ до розгляду з мотивів його неналежності, він повинен своєю ухвалою відмовити у задоволенні клопотання та обґрунтувати відмову. Можливі також випадки, коли в процесі дослідження доказу виявляється його неналежність, тоді він в мотивувальній частині постанови має зазначити про це, а також щодо мотивів, з яких він вважає, що доказ не є належним. Крім того, обсяг належних доказів у справі може змінюватись у разі зміни позивачем фактичних підстав, а також предмету позову.

Належними є докази, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення сторін або мають інше значення для вирішення справи (наприклад, вказують на причини пропуску строку позовної давності) і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Такі докази мають входити до складу підстав позову або підстав заперечень проти нього і характеризуватися значущістю фактів для визначення спірних правовідносин та зумовленістю цих фактів нормами матеріального права.

Правило про належність дає можливість суду не тільки уникати перевантаження цивільної справи зайвими доказами, що не стосуються предмета доказування, але й не допускати зловживань з боку недобросовісної сторони або її представника правом подавати докази з метою заплутати чи затягнути процес провадження у справі.

Належність доказів визначається 4 групами обставин, що мають значення для справи : 1) фактами предмета доказування; 2) доказовими фактами; 3) процесуальними фактами, наприклад, тими, що впливають на виникнення права на пред'явлення позову, зупинення провадження у справі тощо; 4) фактами, що дають підстави для постановляння окремої ухвали у справі.

Належність доказів - правова категорія, яка свідчить про взаємозв'язок доказів з обставинами, що підлягають встановленню як для вирішення всієї справи, так і для здійснення окремих процесуальних дій. Визначеність обставин, що підлягають встановленню для здійснення процесуальних дій, полегшує виокремлення належних доказів. Однак і для здійснення окремих процесуальних дій можуть бути передбачені оціночні категорії. Оціночний характер доказів викликає багато труднощів у процесі доказування і часто є підставою для скасування рішень судів у апеляційному або касаційному порядку.

Правила допустимості доказів визначають легітимну можливість конкретного доказу підтверджувати певну обставину в справі. Правила допустимості доказів встановлені з метою об'єктивності та добросовісності у підтвердженні доказами обставин у справі, виходячи з того, що нелегітимні засоби не можуть використовуватися для досягнення легітимної мети, а також враховуючи те, що правосудність судового рішення, яке було ухвалене з урахуванням нелегітимного доказу, завжди буде під сумнівом.

Допустимість доказів є важливою ознакою доказів, що характеризує їх форму. Допустимість доказів означає, що обставини справи, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами. Допустимість доказів має загальний та спеціальний характер.

Загальний характер допустимості означає, що у всіх справах повинна дотримуватися вимога про отримання інформації з визначених законом джерел і засобів доказування з дотриманням порядку збирання, представлення і дослідження доказів (дотримання процесуальної форми доказування). Відповідно, порушення цих вимог призводить до визнання доказів недопустимими.

Спеціальний характер допустимості - це правила, які приписують використання певних доказів для встановлення обставин справи або забороняють використання певних доказів (негативна допустимість). Позитивна допустимість може бути передбачена у випадках, коли закон зобов'язує провести судово-психіатричну експертизу тощо. Докази, одержані з порушенням порядку, встановленого нормами матеріального та процесуального права, є недопустимими.

Недопустимими є докази : а) одержані з порушенням порядку, встановленого законом; б) які походять з інших засобів доказування, ніж ті, що визначені законом для підтвердження певних обставин.

Суд може встановити, що доказ є недопустимим : а) під час розгляду клопотання про залучення доказу - в такому випадку суд відмовляє у задоволенні клопотання із зазначенням мотивів, з яких він вважає доказ недопустимим; б) під час дослідження доказів - в такому разі суд може припинити дослідження цього доказу і виключити його з числа доказів у справі; в) після одержання доказів - суд, ухвалюючи рішення, не бере відповідного доказу до уваги, а в мотивувальній частині постанови зазначає про недопустимість доказу і наводить відповідне обґрунтування; г) в суді вищої інстанції - суд має право змінити або скасувати судові рішення, ухвалені з урахуванням недопустимого доказу; д) під час провадження за нововиявленими обставинами - суд, що здійснює цей вид провадження, може скасувати судові рішення у справі та постановити нове рішення без урахування недопустимого доказу.

За допомогою допустимості обмежується коло відомостей щодо обставин справи, які сторона в спорі може надати як судові докази на підтвердження своїх заяв. При цьому відомості, одержані з порушенням порядку, залишаються

поза колом судових доказів. Метою такого обмеження є, насамперед, забезпечення достовірності судових доказів, достатньої для того, щоб використовувати ці докази в судовому доказуванні та робити висновки щодо існування або неіснування юридичних фактів, що становлять предмет доказування.

Ще однією метою, яка досягається за допомогою правил допустимості, є захист прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у справі. Найважливішою умовою допустимості доказів є дотримання принципу змагальності та рівноправ'я сторін, закріпленого в Конституції. Порушення цих правил може спричинити визнання одержаних доказів недопустимими та позбавити їх доказової сили.

Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий судовий розгляд. Відповідно до положень про мінімальні гарантії Конвенції (стаття 6) завдання суду полягає у тому, щоб переконатися, чи був судовий розгляд у цілому справедливим, в тому числі й те, як були одержані докази. Тобто судові докази повинні бути одержані способом, який гарантує право на справедливий суд. Таким чином, правила допустимості в сучасному цивільному процесі є способом гарантування прав осіб, що беруть участь у справі, при цьому повинні бути гарантовані не лише процесуальні права, але й права і свободи людини, закріплені в Конституції.

Отже, допустимість доказів - це встановлена законодавством вимога, що обмежує використання конкретних засобів доказування, або вимога, то пропонує обов'язкове використання конкретних засобів доказування при встановленні певних фактичних обставин справи при здійсненні доказування в процесі розгляду окремого виду справ у порядку цивільного судочинства.

Докази також мають такі ознаки, як достовірність та достатність. *Достовірність доказів* - це така властивість доказів, яку встановлює суд внаслідок дослідження і оцінки доказів. Суд не може покласти в основу свого рішення докази, достовірність яких викликає сумніви. Висновок суду про достовірність доказів міститься у мотивувальній частині рішення у справі і підтверджується матеріалами справи : протоколом судового засідання, письмовими заявами і клопотаннями осіб, які беруть участь у справі, письмовими та речовими доказами, висновками експертів, аудіо - та відеозаписами. *Достовірність доказів* - це властивість доказу, що характеризує точність, правильність відображення обставин, що належать до предмета доказування. Достовірним є доказ, що містить правдиву інформацію про дійсність. Достовірність доказу залежить від доброякісності джерела інформації (відомостей), відповідності доказів один одному, загальної оцінки всіх зібраних і досліджених доказів.

Достатність (повнота та всебічність) доказів - це взаємозв'язок сукупності доказів, яка дозволяє суду зробити достовірний висновок про існування факту, на підтвердження якого вони зібрані. Тобто достатність доказів - сукупність доказів у справі, яка дає змогу вирішити справу. Вичерпне дослідження факту передбачає використання всіх належних і допустимих

доказів, доступних особам, які беруть участь у справі. 3.

Оцінка доказів. Забезпечення доказів.

Одним з елементів доказування, що застосовується для досягнення правильних знань у судовій справі, є оцінка доказів. Правильна оцінка судом доказів має велике значення для винесення законного та обґрунтованого рішення у справі. Оцінка судових доказів - це не лише логічна операція, але й складовий елемент всього процесу доказування, що врегульований нормами процесуального права. *Оцінка доказів* - це, насамперед, психічна діяльність суб'єктів пізнання, що відбувається у логічних формах і містить в собі такі основні етапи, як: постановка завдання, процес його вирішення та підсумок, результат рішення. Елементами процесуальної форми оцінки доказів є : а) сукупність процесуальних вимог, що пред'являються до розумової діяльності з оцінки доказів; б) процес реалізації цих вимог в ході розумової діяльності суддів з оцінки доказів; в) процесуальний результат, що знаходить своє відображення у судовому рішенні.

Отже, оцінка доказів - це психічна діяльність суб'єктів пізнання, що відбувається в логічній та процесуальній формах, щодо визначення якостей та властивостей доказів під час розгляду та вирішення конкретних судових справ.

Норми права встановлюють не порядок мислення та хід роздумів суддів, а умови та мету оцінки судових доказів, принципи оцінки, зовнішній вияв у процесуальних документах результатів оцінки. Тобто оцінка доказів має внутрішню (логічну) та зовнішню (правову) сторони. Результати оцінки завжди об'єктивно виявляються у здійсненій процесуально-правовій дії. Закон не може регулювати порядок роздумів суддів. Цей процес підпорядкований загальним законам мислення. Проте норми права встановлюють зовнішні умови, гарантії, які забезпечують істинність логічних висновків суддів.

Жодні докази не мають для суду наперед встановленої сили. Усі докази, які оцінюються судом, мають для нього однакову силу. Це положення закону важливе, оскільки лише в результаті оцінки доказів у сукупності можна постановити правильне рішення в справі. Тобто не існує якихось переваг одних засобів доказування над іншими, ієрархія доказів відсутня. Результати оцінки доказів суд відображає в мотивувальній частині судового рішення, де наводяться мотиви врахування чи неврахування окремих доказів.

Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів в їх сукупності. Оцінка доказів - це розумова, пізнавальна діяльність суду, яка полягає у дослідженні якісних і кількісних ознак зібраних доказів і здійснюється за його внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всіх обставин конкретної справи в їх сукупності на підставі принципів судочинства. До того ж, суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів в їх сукупності, що є запорукою ухвалення справедливого рішення судом.

Всебічне дослідження доказів - це дослідження всіх наявних і

допустимих доказів, що є у справі. Суд порівнює докази із різних засобів доказування, виявляє спільну інформацію і суперечності, відхиляє неналежні та недопустимі докази. *Повне дослідження доказів* - це дослідження необхідної та достатньої кількості доказів, що дадуть можливість зробити однозначний висновок про обставини, які належало встановити у справі. Якщо доказів недостатньо для встановлення певної обставини, і суд з об'єктивних причин не зміг усунути таку недостатність на підставі принципу офіційності, тоді суд робить висновок про недоведеність цієї обставини. *Об'єктивне дослідження доказів* - це дослідження доказів судом неупереджено і безсторонньо. Безпосереднє дослідження доказів - це особисте сприйняття судом доказів із визначених законом джерел у встановленому порядку. Однак це не виключає можливості брати до уваги докази, зібрані, наприклад, за судовим дорученням чи в порядку забезпечення доказів іншим судом тощо, якщо вони досліджені судом, який вирішує справу, у встановленому порядку в сукупності з іншими доказами у справі.

Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає, що визначення достовірності та сили доказів проводиться, власне, судом. Закон надає суду можливість самому оцінювати кожний доказ, при цьому критерієм має бути внутрішнє переконання судді. Внутрішнє переконання має складну багаторівневу структуру та складний зміст, в якому динамічно взаємодіють об'єктивні та суб'єктивні чинники. Об'єктивну основу в переконанні судді становлять обставини справи, що розглядається, а суб'єктивна сторона внутрішнього переконання суддів полягає в їх впевненості в достовірності встановлених фактів, що виникає в процесі усвідомлення ними особистої відповідальності за правильне вирішення справи.

Оцінка доказів, що дається судом, залежно від рівня пізнання має характер попередньої, остаточної та контрольної.

Попередньою є оцінка доказів, що дається суддею (судом) під час прийняття, витребування, дослідження доказів, тобто до моменту виходу суду до нарадчої кімнати. Результати оцінки на цьому етапі виявляються зовнішньо в ухвалах суду про прийняття доказів, що належать до справи, або у відмові в прийнятті таких, у задоволенні клопотань про приєднання письмових доказів до справи, у призначенні судом додаткової експертизи тощо.

Остаточною є оцінка доказів, яка дається лише суддею (судом) в умовах нарадчої кімнати та є основною для прийняття вольового акту - судового рішення. Метою остаточної оцінки доказів є досягнення правильного знання про фактичні обставини у справі, адекватного реальності.

Контрольна оцінка доказів проводиться вищестоящим судами при розгляді справ у апеляційному та касаційному порядку. При здійсненні перегляду суд апеляційної інстанції наділений правом дослідження нових доказів, які не досліджувалися при розгляді справи судом першої інстанції. Такі докази він може одержувати з власної ініціативи або за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, якщо визнає обґрунтованим ненадання їх до суду першої інстанції або необґрунтованим відхилення їх судом першої інстанції. Крім того,

суд апеляційної інстанції може дослідити також докази, які досліджувалися судом першої інстанції з порушенням відповідних вимог ЦПК. Суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин у справі і не може досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в судовому рішенні, та вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги, але при цьому може встановлювати порушення норм матеріального чи процесуального права, на які не було посилення в касаційній скарзі.

Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням. На формування внутрішнього переконання судді істотно впливає його світогляд, важливим елементом якого є правосвідомість. Правосвідомість допомагає правильно зрозуміти і тлумачити норму права, що підлягає застосуванню, оцінити зібрані в справі докази тощо. Гарантією об'єктивності внутрішнього переконання судді є принцип незалежності суддів і процедура оцінки доказів: незалежно від стороннього впливу, з огляду на сукупність наявних доказів, кожен з яких не має заздальгідь установленної сили. Внутрішнє переконання ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні наявних у справі доказів.

Об'єктивний розгляд доказів - це відсутність заінтересованості суду в справі, що розглядається, упередженості під час оцінки доказів. В аспекті дотримання можливості об'єктивного дослідження доказів закон передбачає правила про відвід судді. Відсутність заінтересованості в результаті розглянутої справи дає змогу суду розглядати докази всебічно. Якщо представники сторін діють у межах власних правових позицій і досліджують докази відповідно до своїх вимог чи заперечень, суд, будучи незаінтересованим у результаті спору, досліджує докази всебічно: як з боку позивача, так і з боку відповідача. *Всебічність* означає врахування доводів усіх осіб, що беруть участь у справі, дослідження й оцінку доказів не з позиції однієї зі сторін, а з позиції незалежного арбітра.

Повний розгляд доказів - наявність доказів, достатніх для висновку суду в справі, і оцінка всієї сукупності наявних у справі доказів. До того ж суд може запропонувати особам, що беруть участь у справі, надати додаткові докази. Особи, що беруть участь у справі, також оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що залежить не тільки від правосвідомості, але і від правової заінтересованості сторони. Таким чином, особи, що беруть участь у справі, а також їхні представники оцінюють докази з огляду на свою правову позицію. Повинні враховуватися всі докази, досліджені в суді.

Остаточна оцінка доказів притаманна і для осіб, що беруть участь у справі, зокрема під час прийняття ними рішення про відмову від позову, при визнанні позову, укладенні мирової угоди. Остаточна оцінка доказів міститься в судових дебатах, репліках. У зазначених процесуальних діях аналізуються обставини справи, докази, що підтверджують чи спростовують ті чи інші факти,

дається оцінка належності, допустимості, достовірності, достатності доказів, наданих і досліджених кожною зі сторін. Така оцінка доказів у судових дебатах чи репліках дається з огляду на правову позицію сторони.

Суд оцінює докази не тільки під час вирішення справи, але й на більш ранніх стадіях, наприклад, пропонує особам, що беруть участь у справі, надати додаткові докази, якщо не вважає можливим розгляд справи на основі наявних доказів.

Проміжна оцінка доказів має місце й у тому випадку, коли суд задовольняє чи відхиляє клопотання, пов'язані з доказами (про витребування, забезпечення доказів тощо). У цьому випадку суд, як правило, оцінює не сукупність доказів, а конкретний доказ на предмет його належності, допустимості, достатності.

Об'єктом оцінки є як докази, так і процесуальні джерела, що їх містять. До змісту оцінки доказів як фактичних даних (відомостей про факти, обставини) належать встановлення їх належності, допустимості, достовірності (якісні ознаки) та достатності (кількісна ознака). Отже, змістом оцінки процесуальних джерел доказів є визначення допустимості їх використання у справі. Докази та їх джерела, отримані з грубим порушенням норм процесу доказування, конституційних та інших прав громадян, а тим більше в результаті злочинного порушення норм, які визначають умови і порядок збирання і перевірки доказів та їх джерел, завжди зумовлюють сумніви в їх достовірності і недопустимість для використання у процесі доказування.

Особи, які беруть участь у справі і вважають, що подання потрібних доказів є неможливим, або у них є труднощі в поданні цих доказів, мають право заявити клопотання про забезпечення цих доказів.

Забезпечення доказів - це оперативне закріплення у встановленому цивільним процесуальним законом порядку відомостей про факти, яке вчиняється суддею з метою використання їх як докази при розгляді та вирішенні цивільних справ у суді.

Потреба у забезпеченні доказів виникає, наприклад, коли як речові докази використовуються продукти, що швидко псуються, втрачають зовнішній вигляд і властивості (стаття 141 ЦПК), коли планується від'їзд свідка у віддалену місцевість і поганий стан його здоров'я дає підстави допускати можливість смерті; можливе знищення або зникнення об'єкта експертизи тощо.

Забезпечення доказів є винятковим способом збирання доказів. Він полягає в тому, що суддя досліджує і сприймає ті дані, які заявник має намір подати до суду, як докази, фіксує результати цього дослідження, що робить їх доступними для суду, який надалі буде розглядати справу по суті.

Способом забезпечення судом доказів є : 1) допит свідків (відповідно до статті 136 ЦПК у заяві про виклик свідка зазначаються його ім'я, місце проживання (перебування) або місце роботи, обставини, які він може підтвердити); 2) призначення експертизи (статті 143 - 145 ЦПК); 3) витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням (статті 137, 140 ЦПК).

4. Засоби доказування.

Пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників полягають у їх повідомленнях про факти, які цікавлять суд, та є основою їх вимог і заперечень. Ці пояснення оцінюються судом разом з іншими доказами у справі. Так, зокрема, суд має порівняти пояснення однієї сторони у справі з поясненнями іншої сторони, з іншими доказами у справі і лише тоді робити висновок щодо їх достовірності.

Пояснення сторін і третіх осіб щодо обставин у справі можуть бути викладені у письмовій формі (у позовній заяві, запереченні проти позову, в апеляційній скарзі), а також в усній формі (за їх особистої участі в судовому засіданні).

Пояснення сторін, третіх осіб або їх представників поділяються на твердження та визнання.

Твердження - це пояснення сторони або третьої особи, в якому містяться відомості про факти, що покладені в основу вимог або заперечень і які підлягають встановленню в суді.

Твердження сторін або третіх осіб можуть бути покладені в основу рішення суду в конкретній справі лише за умови, що вони були зроблені у судовому засіданні та підтверджені іншими доказами.

Визнання - пояснення сторони, яка підтверджує існування факту, який має доказувати інша сторона. Визнання - це згода з фактом, на якому інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення.

Беручи участь в процесі, сторони і треті особи висловлюють судження з різних питань, і не всі ці доводи та міркування належать до числа доказів. Пояснення сторін і третіх осіб є доказами в тій частині, у якій вони містять відомості про факти, що належать до предмету доказування. В поясненнях сторін виділяють : 1) повідомлення, відомості про факти, тобто докази; 2) волевиявлення; 3) судження про юридичну кваліфікацію правовідносин; 4) мотиви, аргументи, за допомогою яких кожна сторона висвітлює фактичні обставини у вигідному для себе аспекті; 5) вираження емоцій, настроїв.

Визнання факту треба відрізнити від визнання позову. *Визнання факту* - показання сторони про наявність (відсутність) сприйнятого нею факту. *Визнання позову* - це заява сторони про небажання вступати в спір проти позову. Якщо перше дає можливість суду встановити факт, то друге дає право суду ліквідувати процес, спір. Тому визнання позову - категорія, що належить до вияву дії принципу диспозитивності, визнання факту - категорія, що належить до вияву дії принципу змагальності.

При оцінці пояснень сторін і третіх осіб суду необхідно дотримуватися наступних правил : а) усвідомити, у чому полягає суть вимог позивача та заперечень відповідача, тобто чітко визначити їх позиції в спорі про право, що розглядається; б) відмежувати в показаннях факти від міркувань, логічних висновків і емоцій; в) слідкувати за тим, щоб пояснення сторін і третіх осіб мали властивість внутрішньої погодженості, тобто не суперечили самим собі, не містили протилежних, взаємовиключних відомостей; г) оцінювати пояснення

сторін і третіх осіб неодмінно із врахуванням всієї зібраної в справі доказової інформації.

Під час судового розгляду справи по суті, після доповіді у справі суд заслуховує пояснення позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, пояснення відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших осіб, які беруть участь у справі.

Якщо разом із стороною, третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після пояснень сторони, третьої особи заслуховує пояснення їхніх представників, а за їхнім клопотанням пояснення може давати тільки представник. Якщо в справі заявлено кілька позовних вимог, суд може зобов'язати сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, дати окремо пояснення щодо кожної них. Якщо сторони та інші особи, які беруть участь у справі, висловлюються нечітко або з їхніх слів не можна дійти висновку про те, чи визнають вони обставини, чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді - "так" чи "ні". Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, задають питання один одному у порядку, встановленому головуєчим. Якщо у справі є письмові пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, головуєчий оголошує зміст цих пояснень.

На стадії апеляційного провадження першою пояснення після доповіді судді-доповідача дає особа, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Далі заслуховуються пояснення інших осіб, які беруть участь у справі (частини 3 статті 304 ЦПК). У суді касаційної інстанції особливістю отримання пояснень є те, що суд може обмежити їх тривалість, встановивши для всіх осіб, які беруть участь у справі, рівний проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання (частина 4 статті 333 ЦПК). З метою захисту інтересів сторін, разом з визнанням цивільне процесуальне законодавство передбачає також відмову від визнання обставин. Відповідно до статті 178 ЦПК відмова від визнання в попередньому судовому засіданні обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини, або обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У такому разі зазначені в ухвалі обставини доводяться в загальному порядку.

Показання свідка - це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Джерелами обізнаності свідка можуть бути первинні докази - безпосереднє сприйняття певної обставини, або похідні докази - сприйняття інформації про обставину з інших джерел. Свідком може бути лише фізична особа, тому що вона може сприймати та відтворювати інформацію. Для того, щоб визнати показання свідка засобом доказування, необхідно перевірити джерело отримання ним інформації.

Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань

у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків - відповідальність, встановлену законом (стаття 50 ЦПК). На свідка покладаються 2 основні обов'язки - з'явитися до суду у призначений час і дати правдиві показання щодо відомих йому обставин справи.

Свідок - юридично не заінтересована в результатах справи особа. Громадяни, у яких заінтересованість має юридичний характер, залучаються в процес як особи, які беруть участь у справі (наприклад, як позивач, відповідач, третя особа). Інша (крім юридичної) заінтересованість громадянина у результатах справи не перешкоджає його допиту в суді як свідка.

Закон не встановлює вік, з досягненням якого особа може бути допитана в суді як свідок. За необхідності можуть бути допитані малолітні та неповнолітні свідки (стаття 182 ЦПК).

Свідок стає носієм відомостей про факти в результаті збігу обставин, або безпосередньо сприймаючи події, що є обставинами цієї справи, або в результаті одержання відомостей про них від інших осіб. Тому не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини (стаття 63 ЦПК).

Цивільне процесуальне законодавство встановлює обмеження, що перешкоджають виклику і допиту певних осіб як свідків. Імунітет свідка - це надане свідкові право відмовитися від давання показань в силу родинних відносин або службових обов'язків.

Залежно від обсягу показань розрізняють імунітет повний і частковий. Повне право відмови означає, що свідок повністю може відмовитися від давання показань по суті справи (наприклад, імунітет родичів). За часткового звільнення віддавання показань свідок може відмовитися дати показання лише з окремих питань (наприклад, питань, що становлять таємницю).

Відповідно до положень стаття 63 Конституції та стаття 52 ЦПК фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Відповідно, особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини такої відмови. Службовий імунітет може бути заснований на займаній посаді і службовому одержанні інформації.

Відповідно до статті 51 ЦПК не підлягають допиту як свідки :

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які знаходяться на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вали вірно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; 2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним становищем, - про такі відомості; 3) священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 4) професійні судді, народні засідателі та присяжні - про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань,

що виникли під час ухвалення рішення чи вироку; 5) особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв - без згоди дипломатичного представника.

ЦПК докладно регламентує процедуру допиту свідків у суді. Кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показань, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи. Перед допитом свідка головуючий установлює його особу, вік, рід занять, місце проживання і стосунки із сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із встановлених законом підстав від давання показань. Відмова віддавання показань приймається судом шляхом постановлення ухвали.

Допит малолітніх свідків і, на розсуд суду, неповнолітніх свідків провадиться в присутності педагога або батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі.

Свідкам, які не досягли 16-річного віку, головуючий роз'яснює обов'язок дати правдиві показання, не попереджаючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

Закон встановлює обов'язкову усну форму показань свідків. Це забезпечує безпосередність їх сприйняття, дає можливість суду за допомогою питань одержати від свідка найбільш повні відомості, правильно оцінити, наскільки показання свідка правдиві та достовірні.

Суд повинен дати оцінку показанням свідків. Предметом допиту свідків є встановлення достовірних відомостей про суть розслідуваної події, про обставини, що перебувають у причинних зв'язках із цією подією, одержання відомостей, що дозволяють перевірити, оцінити наявні докази і виявити джерела нових доказів. Завдяки показанням свідків можуть бути отримані як відомості про фактичні дані, так і оціночні судження. Доказову силу мають лише повідомлення свідка про факти. Однак факти відтворюються у формі суджень і умовиводів.

Суд оцінює показання свідка у сукупності з іншими доказами та з урахуванням ступеня довіри до нього, яка формується безпосередньо під час спостереження за його поведінкою, заслуховування думки осіб, які беруть участь у справі, щодо показань свідка. Суд не може брати до уваги показання свідка, який особисто не сприймав обставину та не може назвати джерел своєї обізнаності щодо неї, тобто не зазначає, звідки йому стало відомо про цю обставину. Якщо показання свідка є похідним доказом, суд має за можливості дослідити і джерело обізнаності свідка. Так, якщо показання свідка засновані на повідомленні від іншої особи, суд повинен також допитати цю особу як свідка.

Письмовими доказами є будь-які предмети, на яких за допомогою знаків виражені відомості про певні обставини, що мають значення для справи. Письмові докази підтверджують обставини своїм сутнісним змістом.

Письмовими доказами є : а) будь-які документи; б) акти; в) листи (службового чи особистого характеру) або витяги з них. Доказами можуть бути

лише ті письмові записи, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи, тобто належати до предмету доказування.

Документ - це діловий папір, що виданий за підписом уповноваженої особи, має визначені реквізити та викладений у письмовій формі. Як правило, документ спрямований на підтвердження певного юридичного факту чи права особи. Документом також є офіційне посвідчення особи, наприклад, паспорт, посвідчення тощо. Отже, документ є різновидом письмових доказів. Документ -це результат відображення фактів, подій, явищ об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини за допомогою письма, графіки, фотографії, звукозапису або іншим способом на спеціальному матеріалі (папері, фотоплівці, папірусі, пергаменті тощо). Документи є засобом зберігання та передачі в часі і просторі різної інформації.

Різновидом документів є електронні документи. Відповідно до статті 5 Закону України від 22.05.2003 "Про електронні документи та електронний документообіг" електронний документ - це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами на візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його змісту людиною.

Відповідно до статті 8 Закону "Про електронні документи та електронний документообіг" юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму. Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму.

Відповідно до статті 6 цього Закону електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та (або) підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа.

Документами також є протоколи про вчинення окремих процесуальних дій, у тому числі протоколи допиту свідка в порядку забезпечення доказів чи судового доручення.

Акт - це діловий папір, складений уповноваженою на це особою, в якому зафіксовано вчинення певної дії (дій) та її (їх) результати. Актами можуть бути акт ревізії, акт перевірки, акт приймання-передачі тощо.

Лист - це будь-яке повідомлення однієї особи, адресоване іншій особі, передане поштою, кур'єром, факсом, електронною поштою тощо. Лист - це поштове відправлення з вкладенням письмового повідомлення або документа.

Перелік різновидів письмових доказів не є вичерпним і не підлягає звуженому тлумаченню. Письмовим доказом можуть бути визнані будь-які записи, які містять інформацію про обставини у справі у вигляді літер, чисел чи інших знаків, схем тощо.

Письмові докази класифікуються за різними критеріями : змістом, формою, суб'єктом формування, способом формування.

За змістом письмові докази поділяються на розпорядчі та довідково-інформаційні. Розпорядчими є письмові докази, що містять волевиявлення осіб, від яких вони виходять, спрямовані на виникнення, зміну чи припинення правовідносин (акти, накази, розпорядження). Довідково-інформаційні письмові докази - докази, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи (довідки, акти, листи, звіти, протоколи).

За формою письмові докази поділяються на прості та нотаріально посвідчені. Прості письмові докази - це докази, які не підлягають офіційному посвідченню чи державній реєстрації (розписки, записки, приватні листи). Нотаріально посвідчені докази - це такі письмові докази, що посвідчені нотаріусом або іншими особами, які мають на це право, з дотриманням єдиної нотаріальної процесуальної форми (свідоцтва, договори, заяви тощо).

За суб'єктом формування письмові докази поділяються на офіційні та приватні (неофіційні). Офіційними письмовими доказами є такі, що видаються офіційними органами (органами державної влади, місцевого самоврядування, установами, підприємствами, організаціями, посадовими особами), підписуються уповноваженими особами, мають відповідні реквізити, відповідають компетенції органу, а також іншим вимогам, встановленим законом для здійснення певних юридичних дій. Приватні (неофіційні) письмові докази - це докази, які походять від приватних осіб і не пов'язані з виконанням будь-яких повноважень (приватне листування, замітки, щоденники).

За способом формування (створення) письмові докази поділяються на оригінали та копії. Оригінали - це письмові докази, які є першими примірниками і подаються у вигляді, в якому вони були видані вперше. Копії -це відтворення їх оригіналів, тобто перших примірників у повному обсязі або частково.

Необхідно розрізнити письмові докази та письмові матеріали (наприклад, протокол допиту свідка, що був отриманий в порядку виконання окремого доручення; письмові клопотання у справі; письмові нотатки, якими користується свідок), які не є письмовими доказами.

Для письмових доказів притаманні такі основні ознаки: а) відомості, що мають значення для справи, відображені за допомогою визначених знаків, доступних для сприйняття людиною; б) відомості про факти, що містяться в письмовому доказі, походять від осіб, які ще не мають процесуального становища сторони, інших осіб, що беруть участь у справі, експерта; в) письмові докази виникають, як правило, до порушення процесу та поза зв'язком з ним.

Ознаками письмових доказів є такі їх особливості : 1) відомості про фактичні дані у письмових доказах знаходять своє відображення на матеріальних предметах, що придатні для письма; 2) фактичні дані відображаються у письмових доказах у формі певних знаків, що є доступними для сприйняття та розуміння людиною.

Письмові докази, як правило, подаються до суду в оригіналі. Проте можуть виникати ситуації, коли в силу об'єктивних чи суб'єктивних причин особи подають копію письмового доказу. У такому випадку суд за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, має право вимагати подання оригіналу. До набрання судовим рішенням законної сили оригінали письмових доказів можуть бути повернуті за клопотанням осіб, які їх подали, але тільки за умови, що це можливо без шкоди для розгляду справи. У такому разі у справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу (стаття 138 ЦПК). Від копії варто відрізнити дублікат документа - повторно виданий (складений) документ, що має з оригіналом однакову юридичну чинність.

Закон установлює порядок витребування і надання до суду письмових доказів у цивільних справах. У випадку, коли в одержанні доказів у сторін і інших осіб, які беруть участь у справі, є труднощі, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази. У заяві про витребування доказів повинно бути зазначено, який доказ потрібен, підстави, на яких особа вважає, що доказ перебуває в іншій особі, обставини, які можуть підтвердити цей доказ.

Існують такі способи витребування письмових доказів : 1) витребування письмових доказів від державних установ, організацій, а також громадян безпосередньо судом, що розглядає справу; 2) витребування письмових доказів шляхом видачі особі, яка бере участь у справі, запиту суду на право одержання письмового доказу і подання його до суду; 3) витребування письмових доказів, коли вони перебувають в іншому місті або районі, через інший суд у порядку судового доручення. Вибір одного із зазначених способів витребування письмових доказів залежить від умов і місця знаходження доказів у кожній конкретній цивільній справі. Витребувані судом докази направляються до суду безпосередньо.

Під час дослідження письмових доказів письмові докази або протоколи їх огляду оголошують у судовому засіданні і подають для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках - також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, які беруть участь у справі, можуть давати свої пояснення із приводу цих доказів або протоколу їх огляду. Особи, що беруть участь у справі, із приводу зазначених доказів можуть задавати питання свідкам, а також експертам, спеціалістам.

Відповідно до частини 2 статті 185 ЦПК у разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду особою, яка бере участь у справі, для ознайомлення документ викликає сумніви з приводу його достовірності або є фіктивним, особа, яка подала цей документ, може просити суд виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів. Заява про підробку може бути подана тільки щодо письмових і речових доказів.

У цивільному судочинстві у сторін або інших осіб, які подали докази, немає права розпорядження доказами. Сторона не може взяти поданий нею доказ назад. Заява про фальсифікацію підлягає перевірці судом. Підробність документа виявляється шляхом дослідження інших засобів доказування, для

чого можуть бути залучені інші докази або призначена експертиза. Якщо суд у процесі дослідження, порівняння, зіставлення доказів дійде висновку про підробку документа, він усуває його своєю ухвалою із числа доказів.

Особлива увага в ЦПК приділяється оголошенню і дослідженню змісту особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм і інших видів кореспонденції. Зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб може бути оголошений і досліджений у відкритому судовому засіданні тільки за згодою осіб, визначених ЦК (стаття 186 ЦПК).

Згода автора кореспонденції та адресата відправлення повинна бути виражена в ствердній формі прямо, без будь-яких умов, у письмовому вигляді або усно. Згода необхідна не тільки на оголошення всього документа, але і окремих його частин, витягів з документа, якщо тільки вони мають доказове значення.

Письмові докази оцінюються судом щодо дотримання вимог до їх форми і змісту. Щодо форми документа повинна бути врахована компетентність органу, що видав документ, і відповідність самого документа встановленим вимогам. За змістом документ повинен відповідати таким вимогам : а) виходити дійсно від тієї особи, що зазначена в тексті як його автор; б) текст повинен відповідати намірам особи, від імені якої виходить; в) зміст документа з точки зору відомостей, що викладаються у ньому, повинен відображати дійсний стан речей. Невідповідність документа цим вимогам є підставою його заперечення, що можливо шляхом подання заяви про підробку або заперечення документа по суті.

Речовими доказами є предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи. Доказами можуть бути лише ті предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи, тобто можуть бути предметом доказування. Речові докази відрізняються від письмових доказів. У документі, що є речовим доказом, інформація міститься у вигляді матеріальних ознак, таких, що наочно сприймаються (наприклад, документ із слідами підчистки). У документі, що є письмовим доказом, ця інформація передається за допомогою знаків (цифр, літер тощо).

Речові докази мають доказову цінність в таких випадках : а) якщо є доказами як об'єкти безпосереднього судового пізнання; б) якщо вони мають значення доказового факту; в) якщо вони є об'єктами експертного дослідження.

Розрізняють первісні та похідні речові докази. Первісні речові докази піддаються відтворенню, тобто перенесенню і фіксації їх на іншому матеріальному предметі, що має здатність зберігати та відтворювати за необхідності первісний речовий доказ. Похідні речові докази можуть бути використані в судовому процесі у тих випадках, коли слід, відбиток якої-небудь події, дії, бездіяльності за своїм характером недовговічний і отже, згодом може зникнути.

Речові докази подаються особами, які беруть участь у справі. Якщо вони

не можуть самостійно одержати необхідний речовий доказ, вони вправі звернутися до суду із клопотанням про витребування цього доказу. У клопотанні повинна бути описана річ, зазначені причини, що перешкоджають самостійному її одержанню, і підстави, з яких особа вважає, що річ перебуває в цієї особи або організації.

За неможливості доставлення речових доказів до суду через їх громіздкість або з інших причин закон дозволяє використання фотографій і відеозаписів речей. Суд також має право зробити огляд речових доказів на місці. Так, відповідно до статті 140 ЦПК речові та письмові докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням.

Речовими доказами є також магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи. Аудіо- і відеозапис належать до речових доказів тому, що інформація в них зберігається на матеріальному об'єкті неживої природи в стані, що не розвивається. Аудіовізуальною інформацією є зорова інформація, що супроводжується звуком; зорова інформація без звукового супроводження; звукова інформація.

Носії аудіовізуальної інформації специфічні. Ними може бути не будь-який матеріальний об'єкт, а спеціально виготовлений матеріал (диск, плівка). Інформація на носій передається за допомогою існуючих технічних засобів, а не від безпосереднього впливу на матеріал джерела відомостей про факт.

Дослідження відео- і звукозаписів у судовому засіданні починається з такої процесуальної дії, як відтворення їхнього змісту. Відповідно до статті 188 ЦПК відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально підготовленому для цього, з відображенням у журналі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів і зазначенням часу демонстрації. Після цього суд заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у справі. У разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині.

При відтворенні звукозапису, демонстрації відеозапису, які мають приватний характер, а також при їх дослідженні застосовуються правила ЦПК про оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень. З метою з'ясування відомостей, що містяться у матеріалах звуко- і відеозапису, а також у зв'язку з надходженням заяви про їх фальсифікацію судом може бути залучено спеціаліста або призначено експертизу.

В тих випадках, коли необхідні спеціальні знання, фактичні обставини у справі можуть бути встановлені за допомогою висновків експертів. Висновок експерта як доказ формується в результаті проведеного за рішенням суду експертного дослідження окремих фактичних обставин особами, які мають спеціальні знання в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Експертиза становить дослідження наданих судом об'єктів, яке проводиться експертами на основі спеціальних знань та на науковому підґрунті з метою вивчення відомостей про факти, що мають істотне значення для

правильного вирішення справи, яке відбувається у процесуальному порядку з дотриманням встановлених чинним законодавством правил. Судовим доказом є не сама по собі експертиза як засіб дослідження, з'ясування та пізнання фактичних обставин, а висновки експертів, що сформульовані на основі експертизи. Експертиза - це науково-дослідницький шлях до висновків про фактичні обставини у справі, що формулюється у висновках експертів. Тобто експертиза є засобом дослідження фактичної інформації з метою отримання доказів - висновків експертів.

Відповідно до статті 1 Закону "Про судову експертизу" *судова експертиза* - це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства.

Ознаками судової експертизи є : а) застосування спеціальних знань у формі дослідження (отримання нових даних, які до цього не були відомі суду) до певних об'єктів та предметів (спеціальними знаннями є професійні знання, що застосовуються експертами та не є загальновідомими); б) здійснення експертизи особливим суб'єктом - експертом за дорученням суду; в) дотримання процесуальної форми; г) отримання нових фактів та оформлення результатів у вигляді висновків експерта.

Судова експертиза є опосередкованим засобом доказування, проводиться спеціальним суб'єктом з метою отримання фактів, які можуть бути встановлені лише за допомогою експертного дослідження, результати якого оформлюються спеціальним документом - висновком експерта. Предметом судової експертизи є фактичні дані (обставини справи), які встановлюються на основі спеціальних наукових знань в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, а також дослідження матеріалів справи. Предметом конкретної експертизи є експертне завдання, яке необхідно вирішити експерту в процесі та за результатами дослідження спеціальних знань із застосуванням наявних в нього засобів та методів. Об'єктом експертизи є певний предмет (предмети), які необхідно дослідити експерту, якими зазвичай є речові докази. Крім того, до об'єктів експертизи також належать події, факти, явища та інші нематеріальні об'єкти, необхідність вивчення яких в процесі розгляду потребує спеціальних знань та проведення експертного дослідження. Однак вивчення цих подій, фактів, явищ та інших нематеріальних об'єктів здійснюється шляхом дослідження матеріальних носіїв інформації про них.

Ознаками висновку експерта, що відрізняють його від інших видів доказів, є такі : а) наявність та використання спеціальних знань експерта як необхідний елемент висновку експерта; б) проведення експертного дослідження та надання висновку лише за його результатами; в) висновок експерта як особливий процесуальний документ, що має певну структуру та зміст; г) експерт як джерело цього виду доказу та його процесуальне становище; д) проведення експертизи як єдиний визначений законом спосіб отримання висновку експерта.

На відміну від інших видів доказів, у процесі доказування знання, що викладені у висновку експерта, характеризуються більшою гарантією достовірності. Це обумовлено низкою об'єктивних чинників, зокрема : незаінтересованістю та об'єктивністю експерта, науковим характером відомостей, що містяться у висновку, відображенням у висновку всього шляху формування знання, можливістю за допомогою іншого експерта повторно перевірити результати первинної експертизи. Тобто відомості, що містяться у висновку експерта, є фактичними даними про певні обставини об'єктивної дійсності, а сам висновок експерта є доказом.

В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8.10.1998 № 53/5 встановлена структура (зміст) письмового висновку експерта, який складається з 3 частин : вступної, дослідницької та заключної.

За кількісним складом експертів та напрямками дослідження розрізняють експертизу, яку експерт проводить одноособово, комісійну експертизу, що проводиться 2 і більше експертами одного напрямку знань, а також комплексну експертизу, що проводиться 2 і більше експертами за різними галузями знань чи різними напрямками в межах однієї галузі знань.

За часом і метою призначення розрізняють основну експертизу; додаткову експертизу, що проводиться з метою усунення неповноти чи неясності висновку основної експертизи; повторну експертизу, що проводиться з метою усунення перевірки обґрунтованості висновку основної експертизи.

ЗМІСТ

Тема 1. Предмет і система цивільного процесуального права	4
Тема 2. Принципи цивільного права	10
Тема 3. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти	16
Тема 4. Сторони у цивільному процесі	26
Тема 5. Участь у цивільному процесі органів і осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб	37
Тема 6. Представництво.....	43
Тема 7. Цивільна юрисдикція	52
Тема 8. Судові виклики та повідомлення.....	58
Тема 9. Судові витрати.....	74
Тема 10. Заходи процесуального примусу.	89
Тема 11. Докази і доказування у цивільному процесі.....	92

